

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО»

А. В. Лапкін

**РОЛЬ ПРОКУРОРА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ
ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

Монографія

Харків
«Право»
2012

УДК 347.963(477)
ББК 67.9(4УКР)711+72
Л24

*Рекомендовано до опублікування вченою радою
Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
(протокол № 3 від 18 листопада 2011 року)*

Рецензенти:

М. В. Руденко, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правосуддя Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, старший радник юстиції;

Г. К. Кожевніков, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, Національної академії прокуратури України, державний радник юстиції 3 класу, заслужений юрист України

Лапкін А. В.

Л24 Роль прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України : монографія / А. В. Лапкін. — Х. : Право, 2012. — 264 с.

ISBN 978-966-458-343-2

Монографія присвячена дослідженню теоретичних і практичних проблем діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України. Докладно розглядаються питання, пов'язані з участю прокурора у механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, визначаються природа відповідної діяльності, її об'єкт і предмет, завдання і принципи, правові основи. Аналізуються організація роботи та методика діяльності прокурора із забезпечення кожного окремого права потерпілого.

Для науковців та викладачів юридичних вищих навчальних закладів і факультетів, аспірантів, студентів, практичних працівників органів прокуратури України.

**УДК 347.963(477)
ББК 67.9(4УКР)711+72**

ISBN 978-966-458-343-2

© Лапкін А. В., 2012
© «Право», 2012

Зміст

Перелік умовних скорочень	5
Вступ.....	6

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

1.1. Природа діяльності прокурора в механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України.....	9
1.2. Предмет і завдання діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України.....	33
1.3. Правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого.....	54
1.3.1. Міжнародно-правові стандарти діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого	55
1.3.2. Забезпечення прав і законних інтересів потерпілого прокурором за національним законодавством України.....	66

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

2.1. Забезпечення прокурором права потерпілого на доступ до правосуддя	77
2.2. Роль прокурора в забезпеченні права потерпілого на участь у кримінальному переслідуванні.....	91
2.3. Участь прокурора в забезпеченні права потерпілого впливати на хід і результати провадження у кримінальній справі	116

2.4. Забезпечення прокурором права потерпілого на інформацію	126
2.5. Участь прокурора в забезпеченні права потерпілого на примирення з обвинуваченим.....	135
2.6. Роль прокурора в реалізації права потерпілого на забезпечення безпеки	147
2.7. Діяльність прокурора із забезпечення права потерпілого на правову допомогу.....	156
2.8. Забезпечення прокурором права потерпілого на відшкодування заподіяної злочином шкоди.....	166
Висновки.....	188
Додаток.....	195
Список використаних джерел	202

Перелік умовних скорочень

ВСУ	— Верховний Суд України
ГПУ	— Генеральний прокурор України
Декларація	— Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, прийнята Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року № 40/34
ЄСПЛ	— Європейський суд з прав людини
КК України	— Кримінальний кодекс України
Конвенція	— Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року
КПК РФ	— Кримінально-процесуальний кодекс Російської Федерації
КПК України	— Кримінально-процесуальний кодекс України
Наказ № 4 гн	— Наказ Генерального прокурора України від 19 вересня 2005 року № 4 гн «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство»
Наказ № 5 гн	— Наказ Генерального прокурора України від 19 вересня 2005 року № 5 гн «Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення»
ООН	— Організація Об'єднаних Націй
Пакт	— Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року
Постанова	
№ 13	— Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 року № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів»
Проект КПК	
№ 1233	— Проект Кримінально-процесуального кодексу України від 13 грудня 2007 року № 1233
РЄ	— Рада Європи
РФ	— Російська Федерація
СНД	— Співдружність Незалежних Держав
ЦК України	— Цивільний кодекс України

Вступ

У контексті судово-правової реформи в Україні необхідно пов'язати передбачувану законотворцем діяльність прокуратури із вирішенням найважливіших проблемних питань кримінального судочинства України, одним із першочергових серед яких можна вважати проблему забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. Орган, правозахисний за своїм характером, яким повинна бути прокуратура в демократичній правовій державі, має захищати і відновлювати права особи в будь-якій сфері, в якій він задіяний. Таким чином, робота із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого є важливою складовою правозахисної діяльності прокуратури України.

Концепція участі прокуратури у забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого відповідає найвищим міжнародним стандартам і потребам часу, однак на сьогодні законодавством України не прокладено того своєрідного правового містка, за яким би на прокурора покладався обов'язок забезпечувати права потерпілого, не інституалізовано цю діяльність як таку, не регламентовано її напрями, форми та способи, що, з одного боку, обмежує правомірні можливості захисту прав потерпілого, а з другого — стримує правозахисний потенціал прокуратури у сфері кримінального судочинства.

Аналогічні прогалини спостерігаються і на рівні теоретичної розробки цієї проблеми. На фоні зростаючого наукового інтересу до вивчення проблематики потерпілого не лише в традиційній площині кримінального процесу, а також і в кримінальному, конституційному, міжнародному праві та кримінології дослідники проблем організації та діяльності прокуратури України обходять своєю увагою питання ролі прокурора в забезпеченні прав потерпілого.

У зв'язку із цим постає необхідність комплексного теоретичного дослідження вказаних питань і розроблення на цих засадах науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій з удосконалення правових та організаційних основ діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України.

Основною метою роботи є інституалізація діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, а також удосконалення базових для неї інститутів потерпілого та прокурора у кримінальному судочинстві України шляхом розробки нових і оптимізації існуючих теоретичних та правових її основ.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у зв'язку із забезпеченням прав і законних інтересів потерпілого, та кореспондуючі їм прокурорські правовідносини, а його предметом — діяльність прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві.

Нормативну основу дослідження становлять: положення міжнародно-правових актів; норми Конституції, КПК, ЦК, КК, Закону «Про прокуратуру» та інших законодавчих актів України, рішення Конституційного Суду України; аналогічні акти зарубіжних країн (Російської Федерації, США, Франції, Австрії, Німеччини, Білорусі, Казахстану, Молдови, Польщі та деяких інших), які регламентують інститути потерпілого та прокурора; підзаконні акти; відомчі акти, серед яких важливе місце займають накази Генерального прокурора України; постанови Пленуму ВСУ; практика Європейського суду з прав людини; законопроекти.

Теоретичну основу монографії складають праці вітчизняних та зарубіжних вчених у різних галузях юридичної науки, присвячені інституту потерпілого, механізму забезпечення прав і свобод особи, організації та діяльності прокуратури. Зокрема, у галузі конституційного права: Д. А. Авдєєва, Д. В. Леонтєєва, З. А. Пихової, А. В. Сім, Р. А. Ягудина; міжнародного права: Я. С. Кожеурова, Т. Л. Сироїд; кримінального права: Т. І. Присяжнюк, М. В. Сенаторова, А. В. Сумачова та ін. Найбільшу питому вагу становить доробок дослідників у сфері кримінально-процесуального права, насамперед таких, як: С. А. Альперт, Ф. М. Багаутдінов, В. П. Бож'єв, В. В. Введенська, О. П. Герасимчук, М. І. Гошовський, Ю. М. Грошевой, Ю. О. Гурджі, С. В. Давиденко, В. Г. Даєв, І. В. Жеребятєв, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, Л. Д. Кокорев, Л. А. Курочкіна, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, В. В. Навроцька, В. Т. Нор, Т. В. Омельченко, В. П. Півненко, В. М. Савінов, В. М. Савицький, М. В. Танцєрев, В. М. Трофименко, А. Р. Туманянц, Н. Б. Федорчук, О. М. Фоменко, Д. П. Чекулаєв, Л. І. Шаповалова, О. Г. Шило та ін. Дослідження базується також на дослідженнях учених у галузі організації та діяльності прокуратури, зокрема: Ю. Є. Винокурова, І. В. Вернидубова, Л. М. Давиденка, П. М. Каркача, Я. О. Ковальової, Г. К. Кожевнікова, В. В. Кривобока, І. М. Козьякова, М. В. Косюти, І. Є. Марочкіна, М. І. Мичка, М. В. Руденка, Г. П. Середи, О. М. Толочка, Є. О. Шевченка та ін.

Емпіричну базу дослідження становлять: а) статистичні дані Генеральної прокуратури України, прокуратур областей; б) результати узагальнення практики забезпечення прав потерпілого за матеріалами 226 кримінальних справ у Харківській, Донецькій, Полтавській, Сумській областях; в) результати анкетування 270 прокурорсько-слідчих працівників прокуратур районного рівня Харківської, Донецької, Полтавської та Сумської областей; г) результати анкетування 576 громадян, які репрезентували всі без винятку регіони України.

На думку автора, наукова новизна одержаних результатів виявляється в тому, що дана робота є першим у вітчизняній науці комплексним монографічним дослідженням правових та організаційних основ діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України. Її практичне значення полягає в тому, що сформульовані в монографії висновки та пропозиції можуть бути використані: 1) у науково-дослідних цілях — при подальшій розробці інститутів потерпілого та прокурора у кримінальному судочинстві, відшкодування заподіяної злочинном шкоди, медіації, кримінального переслідування тощо; 2) у правотворчій роботі — у процесі вдосконалення положень міжнародно-правових актів, Конституції України, реформування кримінально-процесуального законодавства та законодавства про прокуратуру, розробки і прийняття галузевих наказів Генерального прокурора України; 3) у правозастосовній сфері — для забезпечення єдності прокурорської практики та підвищення ефективності діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві в межах усіх функцій прокуратури, розроблення методичних рекомендацій Генеральної прокуратури України; 4) у навчальному процесі та навчально-методичній роботі — для вдосконалення навчальних програм і під час підготовки підручників та посібників із відповідних дисциплін.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

1.1. Природа діяльності прокурора в механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України

Необхідність дослідження механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого обумовлює наявність значної кількості проблемних аспектів, що характеризують становище осіб, постраждалих від злочинів, у кримінальному судочинстві України, яке на сьогоднішній день можна вважати дискримінаційним [докл. див. 266]. Їх передумовою можна вважати нерівне процесуальне становище потерпілого та підсудного (обвинуваченого), на яке постійно звертається увага в юридичній літературі [79, с. 38; 90, с. 101; 334, с. 24; 427, с. 38; 455, с. 28–29; 546, с. 60; 585, с. 21].

Проте, оскільки злочин у більшості випадків — соціальний акт двостороннього характеру, жертва злочину з точки зору соціально-правової та моральної оцінки злочинного діяння, його значущості і наслідків для суспільства й окремої особистості заслуговує не меншої правової уваги, ніж особа, яка обвинувачується у вчиненні злочину, а правовий статус потерпілого не може бути ущербним порівняно зі статусом обвинуваченого [222, с. 16]. Слід також урахувувати, що саме потерпілому, а не підозрюваному, обвинуваченому, підсудному завдано шкоду, причому ця шкода має реальний, конкретний характер, тоді як стосовно обвинуваченого будь-які несприятливі наслідки, що

є результатом кримінального судочинства, мають лише ймовірний, очікуваний, ф'ючерсний характер.

У зв'язку з цим треба підтримати позицію тих науковців, які наголошують на потребі подальшого розширення прав потерпілого [477, с. 30] і на необхідності забезпечити розумний і справедливий баланс прав і інтересів обвинуваченого та потерпілого, який зараз відсутній [66, с. 50; 90, с. 101; 334, с. 24]. При цьому першочерговою проблемою слід вважати проблему забезпечення прав потерпілого, що повністю узгоджується з тенденціями у розвитку правозахисного законодавства [483, с. 26–27] і впливає з безпосередніх завдань кримінального судочинства [369, с. 44].

На це звертається увага не лише в теорії, а й на практиці.

Так, 94 % проанкетованих прокурорсько-слідчих працівників тією чи іншою мірою критично висловились із приводу нинішнього стану забезпечення прав потерпілого. При цьому 41 % упевнені, що права потерпілого забезпечені недостатньо, 53 % вважають, що вони забезпечені частково і потребують деяких змін, і лише 6 % — що права потерпілого забезпечені повністю (тут і далі при посиланні на результати анкетування див. Додаток).

Формулюючи власну позицію в дискусії з приводу того, хто має бути центральною фігурою у кримінальному судочинстві — потерпілий чи обвинувачений, варто схилитися на бік тих вчених, які вважають, що, якщо бути послідовним гуманістом, треба відстоювати «первинність» потерпілого, заради якого існує правосуддя і якого воно повинно захищати в першу чергу [235, с. 22; 506, с. 161]. Указаний висновок підтверджується і результатами анкетування прокурорсько-слідчих працівників, 81 % яких висловилися на користь того, що з усіх учасників процесу є найбільш важливими і потребують захисту саме права потерпілого.

Поряд із цим аналіз чинного законодавства і правозастосовної практики виявляє значну кількість проблем, з якими стикаються потерпілі у сфері кримінального судочинства. На наш погляд, можна виділити щонайменше три їх групи: правові, організаційні й соціально-психологічні. Потерпілі вдруге після вчиненого злочину відчувають моральне потрясіння від участі у кримінальному процесі, унаслідок чого позбавляються можливості самостійно вживати заходів до на-

лежної реалізації та захисту своїх прав і законних інтересів. Це породжує правовий нігілізм серед значної кількості осіб, втягнутих у сферу кримінального судочинства, а також їхніх близьких, родичів, знайомих тощо [докл. див. 256], який з огляду на високий ступінь віктимізації населення України набуває загрозливих форм. У результаті, як відмічають дослідники, близько 60 % потерпілих від тяжких та особливо тяжких злочинів узагалі не звертаються до правоохоронних органів [340, с. 3], причому ці цифри типові не лише для України, а й сусідніх держав, зокрема Росії [495]. Ті ж особи, які визнані потерпілими, ведуть себе пасивно, що ще більш ускладнює їхнє становище [287; 399, с. 99; 397, с. 143; 416, с. 117–118; 509, с. 139, 156].

Справа в тім, що побудова кримінального процесу як змагально-го покликана дати можливість відстоювати свої законні інтереси всім учасникам процесу [349, с. 33], однак останнє можливо лише шляхом активної поведінки. Таким чином, не захищаючи свої права самостійно, потерпілі взагалі позбавляються захисту, а подальше розширення обсягу їхніх прав утратить будь-який сенс. Більше того, в окремих випадках пасивна поведінка потерпілих шкодить не лише їхнім приватним інтересам, а й виконанню завдань кримінального процесу.

У літературі зазначається, що в більшості кримінальних справ потерпілі поводяться пасивно, сподіваючись, що їхні права та законні інтереси захистять органи, які проводять розслідування, і суд [225, с. 133]. Це знаходить відгук і серед опитаних нами прокурорсько-слідчих працівників, 52 % яких висловились на користь того, що найбільшою мірою забезпечення прав і законних інтересів потерпілих залежить від діяльності уповноважених органів і посадових осіб; 22 % — від особистої активності потерпілих; 15 % розглядають ці фактори як рівнозначні. Опитані нами громадяни висловились більш категорично: у залежність від державних органів ставлять забезпечення своїх прав 81 %. За таких умов захист прав потерпілих насамперед залежить від рівня професіоналізму та відповідальності за виконання службових обов'язків прокурорів, суддів та адвокатів, які захищають їхні права [423, с. 62], відпрацьованості механізму процесуального захисту законних інтересів потерпілого [104, с. 432]. При цьому слід виходити із того, що навіть без активної участі потерпілого

процедура кримінально-процесуальної діяльності повинна забезпечувати захист його прав і законних інтересів [385, с. 14]. Тобто надання потерпілому досить високого правового статусу й активної процесуальної ролі не повинно виключати положень про обов'язковий та ефективний захист і підтримку потерпілого з боку правоохоронних органів, зокрема органів, які здійснюють функції державного обвинувачення [154, с. 55]. Найбільша загроза правам потерпілого у літературі обґрунтовано вбачається в пасивності, бездіяльності по відновленню порушених злочином прав даної особи відповідальних за провадження по кримінальній справі державних органів [366, с. 136]. Д. В. Шаров відзначає, що доки поновлення прав потерпілого не стане першочерговим завданням органів дізнання, слідчого і прокурора, про дійсне і реальне забезпечення прав потерпілого говорити не можна [579, с. 14].

Таким чином, пасивність потерпілих у кримінальному судочинстві варто сприймати як даність, зумовлену об'єктивними факторами. Очікувати від них активної поведінки, не надаючи потерпілим належної підтримки і допомоги, — фактично означає залишати потерпілих напризволяще у справі захисту їхніх прав та законних інтересів. Це не узгоджується ані з міжнародними стандартами у сфері прав людини в цілому і жертв злочинів зокрема, ані з ідеями побудови в Україні демократичної правової держави, ані з більш вузькими завданнями кримінального судочинства. З огляду на це фактичну нездатність потерпілих самостійно захистити свої права та законні інтереси держава має враховувати як об'єктивний факт і, вживаючи всіх можливих заходів до підвищення активності потерпілих, у той же час вибудувати таку систему правових, організаційних та матеріальних гарантій і засобів, які б дозволили забезпечити права потерпілого в кожному разі і за будь-якого варіанта його процесуальної поведінки.

Розв'язання вказаних проблем, реальний захист прав осіб, що постраждали від злочинів, вимагає створення цілісного, комплексного, надійного та ефективного механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України. Така необхідність обумовлюється у загальному значенні правилом, згідно з яким потерпілий як громадянин, якого держава не зуміла захистити

від незаконного посягання, управі чекати від держави поновлення його порушених прав і соціальної справедливості [574, с. 28]. З огляду на це потерпілий набуває своєрідного права — на забезпечення його прав і законних інтересів органами державної влади. Цьому праву кореспондує обов'язок держави через компетентні органи забезпечити права і законні інтереси потерпілого, який має реалізуватися за допомогою відповідного механізму.

Пропозицію щодо створення останнього у вітчизняній науковій думці висловлювала Т. Л. Сироїд, яка під час дослідження захисту прав жертв злочинів у міжнародному праві дійшла висновку щодо необхідності створення цілісного національного механізму такого захисту [506, с. 159]. Останніми роками про механізм забезпечення прав потерпілого згадується й у працях російських фахівців із кримінального процесу [218, с. 32; 579, с. 14; 591, с. 63–64] і конституційного права [404, с. 18]. Однак попри всю очевидність такої концепції вона досі не знайшла адекватного сприйняття і розвитку в українській юридичній науці, що вимагає більш детального висвітлення сутності та складових механізму забезпечення прав потерпілого [докл. див. 286].

Такий механізм можна розглядати як важливу складову більш широкого поняття — механізму забезпечення захисту прав і свобод людини [3, с. 9; 298, с. 18; 598, с. 12]. Як частина і ціле він співвідноситься також із окресленим у літературі механізмом забезпечення й охорони прав особи у кримінальному процесі, під яким розуміють внутрішню погоджену систему державних органів, що ведуть провадження у справі, громадських і державних організацій, установ і підприємств, які залучені у сферу кримінального судочинства та впливають на його хід і результат, а також суб'єктів процесу й інших громадян, які беруть участь у розслідуванні та розгляді кримінальних справ [329, с. 35].

В інших джерелах такий механізм визначається також як система правових засобів, що гарантують певним суб'єктам їх активну участь у кримінальному судочинстві з метою здійснення, захисту та відновлення порушених суб'єктивних прав у встановленій процесуальній формі [385, с. 10], і розглядається через поняття організаційних гарантій прав особи [396, с. 4], оскільки тільки за допомогою системи

гарантій можна реалізувати права, свободи і обов'язки людини і громадянина [248, с. 242], або як механізм реалізації процесуальних гарантій [509, с. 131].

Слід зазначити, що концепція механізму захисту прав і свобод особи у кримінальному судочинстві не є цілісною, а зазнає внутрішньої диференціації. Зокрема, у літературі зустрічаються погляди щодо необхідності створення таких механізмів і на окремих стадіях кримінального судочинства [68, с. 16]. Отже, якщо покласти як критерій в основу внутрішньої класифікації такого механізму не етап провадження у справі, а суб'єкта, на забезпечення прав і законних інтересів якого він спрямований, то цілком логічно вести мову про існування механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України.

Вважаємо, що механізм забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі можна визначити як сукупність засобів, які на відповідній організаційно-правовій основі застосовуються уповноваженими суб'єктами з метою реалізації, охорони та захисту прав та законних інтересів осіб, які є потерпілими від злочинів. При цьому потрібно враховувати, що цей механізм має не лише процесуальний, а й організаційний та соціальний виміри, які характеризують різні його аспекти, але водночас перебувають у нерозривній єдності і зв'язку. Так, соціальне значення забезпечення прав особи, яка постраждала від злочину, зумовлює необхідність відповідної організації роботи уповноважених на те органів, яка, реалізуючись у площині кримінального процесу, неминуче набуває кримінально-процесуальної форми і спрямування.

При визначенні призначення цього механізму та цілей, на досягнення яких він спрямований, та з огляду на розмаїття понять, які використовуються для позначення цього (охорона, захист, сприяння, поновлення, забезпечення і т. д.), є необхідним визначитися у вживаних термінах. На нашу думку, найбільш прийнятним родовим поняттям для цього слід вважати «забезпечення», що підтверджується висновками теорії держави та права, конституційно-правової та кримінально-процесуальної наук. При цьому, розглядаючи підходи до визначення поняття «забезпечення прав» [3, с. 9; 362, с. 11; 575, с. 43], вважаємо виправданим розглядати такі складові, як: 1) механізм

реалізації — засоби, що здатні створити умови для реалізації прав і свобод людини; 2) механізм охорони — засоби для профілактики правопорушень та утвердження правомірної поведінки особистості; 3) механізм захисту — засоби, що сприяють відновленню прав, порушених неправомірними діями, і відповідальності особи, яка вчинила правопорушення [487, с. 206], — як підсистеми механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого.

До елементів цього механізму слід віднести його організаційно-правові основи, що визначають і забезпечують його належне функціонування; суб'єктів, якими є уповноважені органи та особи, покликані здійснювати захист прав потерпілого; об'єкт — власне охоронювані законом права та інтереси потерпілого; методи, способи і засоби, за допомогою яких здійснюється забезпечення прав потерпілого; форми, в яких відбувається забезпечення прав потерпілого; правовідносини, що складаються у цій сфері. Загалом обсяг і зміст цього механізму є досить широким, тому віднесення до нього тих чи інших додаткових елементів, притаманних механізму забезпечення прав особи в кримінальному судочинстві [315, с. 12; 386, с. 10], не виключається. Натомість визначальною у цьому питанні має залишатися спільна їх спрямованість на забезпечення прав потерпілого.

Із числа вказаних елементів окремого детального розгляду заслуговують суб'єкти, на які покладається чи може бути покладено забезпечення прав потерпілого. Решту елементів, які залежно від цього набувають значної специфіки, буде розглянуто нами передусім стосовно відповідної діяльності прокурора. Важливо усвідомлювати при цьому, що механізм забезпечення прав і законних інтересів потерпілого має виступати як цілісне явище, оскільки діяльність усіх його суб'єктів є нерозривно пов'язаною між собою і може розглядатися ізольовано лише з певною долею умовності. Не випадково 26 % з опитуваних прокурорсько-слідчих працівників указали, що забезпечення прав і законних інтересів потерпілого рівною мірою залежить від органу дізнання, слідчого, прокурора, суду та адвоката-представника, хоча такий варіант відповіді навіть не пропонувався.

У літературі до системи механізму забезпечення й охорони прав особистості у кримінальному судочинстві включають: а) суд, прокурора, слідчого, орган дізнання; б) представників різних громадських

і державних організацій; в) підозрюваного, потерпілого, обвинуваченого, цивільного позивача і цивільного відповідача; г) представників потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача; д) секретаря судового засідання, перекладача [329, с. 35].

З нашого погляду, такий підхід є надмірно широким і в ньому змішуються організаційний і процесуальний аспекти. Більш доцільним вважаємо поділ таких суб'єктів на дві групи: державні і недержавні [докл. див. 292]. До числа державних належать насамперед суб'єкти, що здійснюють провадження по кримінальній справі: прокурор і суд, а також на досудових стадіях — особа, яка провадить дізнання, слідчий, начальник слідчого відділу. При цьому не виключається розширення числа державних суб'єктів, наприклад, за рахунок включення до нього слідчого судді, як це передбачає Проект КПК № 1233. Серед недержавних органів можна передбачити різноманітні громадські організації, фонди, правозахисні групи тощо. Головним недержавним органом, що має здійснювати захист прав потерпілих, є адвокатура. Входять до механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого й інші суб'єкти, наприклад Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, не виключається участь у ньому і наднаціональних органів, що впливає із положень ч. 3 ст. 55 Конституції України (наприклад, Європейського суду з прав людини). Однак цих суб'єктів, не применшуючи їх позитивної ролі в захисті потерпілого, усе ж слід вважати скоріше факультативними, ніж постійними суб'єктами механізму забезпечення його прав, оскільки кількість справ, в яких вони реально беруть участь, у відносних показниках зовсім незначна.

На наш погляд, пріоритет серед указаних суб'єктів належить державним органам¹, положення про що базується на тому, що головним суб'єктом правозахисної діяльності й головним гарантом соціально-правового захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина є держава [598, с. 12]. Саме остання несе обов'язок із

¹ Побічно це підтверджується також результатами проведеного нами анкетування, згідно із яким створення громадських організацій і фондів для допомоги потерпілим підтримали 26 % опитаних прокурорсько-слідчих працівників, вважають не-доцільним 18 %, що виявилось найнижчим показником підтримки із запропонованих варіантів.

забезпечення прав потерпілого, який реалізується безпосередньо через уповноважені на те державні органи, залучаючи до цього недержавні інституції. При цьому діяльність останніх юридично підпорядковується людині, яка ними захищається, а сама вона мислиться виключно в площині реалізації ними права людини на правовий захист [15, с. 23–24]. Дотримуючись такого підходу, діяльність із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві треба розглядати в межах правозахисної спрямованості відповідних суб'єктів. Однак при цьому питання про те, чим за характером є така діяльність для державних органів, насамперед для прокуратури, у науці не є вирішеним.

Так, наприклад, І. Є. Марочкін висловлюється за збереження правозахисної спрямованості прокуратури, однак пов'язує її з реалізацією функції представництва [327, с. 381]. М. В. Косюта зазначає, що прокуратура є органом не лише правоохорони, а й правозахисту, указуючи на останній як на «напрям наглядової діяльності», що поступово виходить на перший план [227, с. 76]. Визнання прокуратури правозахисним органом навіть дає окремим дослідникам підстави розглядати функції прокуратури в одній площині з повноваженнями Президента України як гаранта прав і свобод людини і громадянина [224, с. 47] і вважати прокуратуру єдиною дієвою на сьогоднішній день правозахисною організацією [93, с. 18]. Однак при цьому постає питання, як узгоджується така діяльність із функціями прокуратури, оскільки правозахист не можна ні віднести до існуючої системи функцій прокуратури, ні навіть розглядати з ними в одній площині.

Думається, що ці ускладнення можуть бути усунуті, якщо розглядати діяльність із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в межах «правозахисної функції» у двох різних аспектах: процесуальному та організаційному. Так, з огляду на те, що відповідна діяльність здійснюється переважно в межах кримінального судочинства, її суб'єкти набувають процесуальних якостей, тож діяльність, здійснювана ними, теж набуває характеру процесуальної і втілюється у відповідну процесуальну форму та набуває якості певної процесуальної функції. Останнє поняття не є усталеним в юридичній літературі, що дає можливість для розширеного його сприйняття.

Спираючись на визначення, дане С. А. Альпертом, відповідно до якого кримінально-процесуальні функції — це виражені в законі основні напрями процесуальної діяльності, здійснювані самостійними суб'єктами, яким для досягнення відповідних цілей надані широкі права і повноваження для активної участі у кримінальному судочинстві [13, с. 13], і враховуючи, що законодавець лише в разі потреби визнає за окремими учасниками процесу конкретні функції, а в інших випадках вони ніби зберігають свободу вибору функції, яку будуть здійснювати і реалізовувати її за внутрішнім переконанням залежно від свого положення у справі та її обставин [357, с. 76], можна виділити додаткову кримінально-процесуальну функцію, змістом якої є забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу, яка знайшла відображення в літературі [100, с. 228–230; 112; 293, с. 168].

Висновок про те, що така функція виступає процесуальним втіленням правозахисної функції держави, підтверджується поглядами вчених, відповідно до яких правозабезпечувальна функція прокурора у кримінальному судочинстві є не чим іншим, як окремим проявом правозахисної функції держави [552, с. 145], сутність якої полягає у захисті прав, свобод і законних інтересів суб'єктів, що втягнуті у кримінально-процесуальні правовідносини [85, с. 7], і яка реалізується як при підтриманні державного обвинувачення [18], так і при виконанні прокурором інших функцій у кримінальному судочинстві. У свою чергу, у правозахисній функції прокуратури у кримінальному судочинстві домінує захист прав і законних інтересів потерпілого [126, с. 35]. Таким чином, забезпечення прав і законних інтересів потерпілого прокурор здійснює в межах реалізації правозахисної функції держави у сфері кримінального судочинства.

Від цього можна зробити крок у бік виділення кримінально-процесуальної функції із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. В її основу можна покласти думки Ф. А. Абашевої та Т. З. Зінатулліна [2, с. 95–101], М. В. Гузели [103, с. 6, 9], Р. В. Корякіна [223, с. 8], які поряд з основними функціями кримінального процесу (обвинувачення, захист, вирішення справи) виділяють функцію забезпечення відшкодування заподіяної злочином шкоди, що реалізується на всіх стадіях провадження у справі. При цьому пропонується

дослідниками як функція діяльність може розглядатись як один з аспектів кримінально-процесуальної функції забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, оскільки відшкодування заподіяної злочинном шкоди є не чим іншим, як забезпеченням однойменного права останнього.

Погляди щодо того, що захист прав і законних інтересів осіб і організацій, потерпілих від злочинів, доцільно розглядати як одну з кримінально-процесуальних функцій, висловлюються російськими дослідниками, хоча при цьому серед авторів немає єдності щодо того, яке місце займає ця функція в системі кримінально-процесуальних функцій, якими суб'єктами реалізується і як співвідноситься з іншими функціями. Так, М. В. Танцеров переконаний, що функцію захисту прав, порушених злочином, і законних інтересів реалізують лише потерпілий і цивільний позивач, при цьому ця функція є відмінною від функції обвинувачення [509, с. 154]. На відміну від нього Д. В. Шаров пропонує захист прав і законних інтересів осіб і організацій, потерпілих від злочинів, держави і суспільства в цілому вважати однією із основних кримінально-процесуальних функцій поряд із функцією захисту особи від незаконного і необґрунтованого обвинувачення та функцією вирішення справи, що фактично поглинає функцію обвинувачення [579, с. 16–17].

Думається, що вказані точки зору є полярними, але містять у собі раціональні моменти. Передусім слід виходити із певних завдань кримінального судочинства, на виконання яких спрямовані кримінально-процесуальні функції. Така спрямованість має публічне значення, оскільки аналіз норм кримінально-процесуального законодавства вказує на сувору настанову на державний елемент (фактор) в ініціюванні діяльності із забезпечення прав осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальних відносинах [11, с. 31]. Отже, із закріпленням на рівні завдання кримінального процесу забезпечення прав і законних інтересів потерпілих від злочинів осіб закономірним буде виділення функції забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (яка як підфункції включатиме відповідне забезпечення окремих прав потерпілого, зокрема реалізацію процесуальних прав, відшкодування шкоди і т. д.). Цю функцію певною мірою здійснюють і орган дізнання, і слідчий, і суд, і прокурор, і

представник потерпілого, і сам потерпілий. У той же час указана функція органічно поєднується з функцією обвинувачення, не протиставляючись їй, але і не поглинаючи її.

Визначаючи місце забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в «організаційно-інституціональному» аспекті, варто наголосити, що правозахист не визначається як самостійна функція прокуратури, однак повністю узгоджується із визначеними у п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про прокуратуру» її завданнями. Тобто щодо цього можна говорити не як про окрему функцію суду чи прокуратури, а як про міжфункціональне завдання вказаних органів.

Розглядаючи роль і місце прокурора в механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, важливо зіставити його діяльність у цьому напрямі з можливостями інших суб'єктів цього механізму.

Так, окремої уваги заслуговує суд, діяльність якого становить універсальний механізм із захисту й охорони права, відновлення порушеного права, припинення порушення права [503, с. 18]. Відповідно до міжнародних стандартів тільки суд може найбільш дієво й ефективно захистити права і свободи людини [321, с. 131], є вирішальним фактором реальності та гарантованості такого захисту [598, с. 13], а отже, діяльність суду виступає як форма реалізації потерпілим основоположного права особи на судовий захист. Погляд на суд як на один із провідних органів у справі забезпечення прав потерпілого підтверджується і результатами анкетування прокурорсько-слідчих працівників, 48 % учасників якого згадали суд у числі суб'єктів забезпечення прав потерпілого, а 15 % вважають його роль у цьому визначальною. Серед громадян на суд як провідний орган забезпечення прав потерпілого вказали 32 %. Відповідно інтереси потерпілого заслуговують на підвищену увагу з боку єдиного органу правосуддя — суду. На цих позиціях стоїть і судова практика, зокрема Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові № 13 орієнтує суди на послідовне і неухильне додержання на всіх стадіях кримінального судочинства норм кримінально-процесуального законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів, що є однією із важливих умов здійснення закріпленого ст. 55 Конституції України права громадян на судовий захист від протиправних посягань [447].

Зіставляючи роль суду та прокуратури в забезпеченні прав потерпілого на досудових стадіях процесу, слід підкреслити, що ці правовідносини складно розглядати виключно з позицій взаємодії трьох основних процесуальних функцій: обвинувачення, захисту і вирішення справи [294, с. 74], тому на досудових стадіях не йдеться про різнопланові функції суду та прокурора, а навпаки, прокурорський нагляд і судовий контроль мають тотожні зміст і завдання. Аналізуючи характерні особливості судового контролю, які виділяються в літературі [521, с. 112; 596, с. 194–195], можна дійти висновку, що вони позначаються на ефективності судового контролю у забезпеченні прав потерпілого на досудових стадіях порівняно із прокурорським наглядом.

Так, судовий контроль здійснюється не систематично, не щоденно, як, наприклад, прокурорський нагляд, а одноразово при розгляді конкретної скарги, навіть, на думку окремих дослідників, епізодично [198, с. 66], лишаючи поза увагою інші порушення прав і законних інтересів потерпілого. Йому притаманний ситуативний характер, тобто здійснення лише за зверненням заінтересованих осіб, у той час як прокурорський нагляд здійснюється ініціативно і має постійний характер. Судовий контроль має змагальний характер, що завжди вимагає активного волевиявлення потерпілого і самостійного відстоювання своїх інтересів при поданні та розгляді скарги, тоді як прокурорський нагляд може бути реалізований і в разі пасивної поведінки потерпілого. Процедура судового контролю більш формалізована і розтягнута в часі, відносно потерпілого він завжди має «наступний» характер (що, як відзначає В. Д. Бринцев, може принести лише моральне задоволення, оскільки в більшості випадків не позначається на результатах розгляду справи в суді [46, с. 71]), тоді як прокурорський нагляд є більш оперативним і здатним не лише усувати допущені порушення, а й запобігати можливим у майбутньому. Судовий контроль є менш інструментально ефективним, ніж прокурорський нагляд, оскільки прокурор здатний до швидкого і комплексного поновлення прав потерпілого шляхом не лише скасування відповідної постанови, що оскаржується, а й надання відповідних указівок і доручень органам досудового розслідування. Слід погодитись, що суд не спроможний у повному обсязі перебрати на себе наглядову функ-

цію прокуратури [494, с. 174–175]. З огляду на це можна зробити висновок щодо більшої дієвості та ефективності прокурорського нагляду, ніж судового контролю, в аспекті забезпечення прав і законних інтересів потерпілого.

Одночасно ми погоджуємось із В. Т. Маляренком, який наголошує, що захист прав і свобод людини не може бути надійним без надання заінтересованим особам можливості оскаржувати до суду дії та рішення посадових осіб, які здійснюють досудове слідство. Суд унаслідок своєї незалежності, відсутності відомчих інтересів у питаннях боротьби зі злочинністю є найбільш надійним гарантом [321, с. 131] прав потерпілого. При цьому потреба у здійсненні судового контролю виникає, якщо у потерпілого як у заінтересованої особи виникли підстави вважати, що його права і свободи органом дізнання, дізнавачем, слідчим або прокурором порушені, а законні інтереси — проігноровані [206, с. 125]. Як справедливо зауважує Л. М. Лобойко, усі зазначені суб'єкти пов'язані процесуальним підпорядкуванням, що передбачає вплив вищих у процесуальному відношенні органів на нижчі (начальник слідчого відділу — на слідчого, прокурор — на слідчого і начальника слідчого відділу, суд — на всіх названих суб'єктів) [303, с. 244]. Отже, судовий контроль не замінює нагляд прокурора, а доповнює систему процесуальних гарантій прав і свобод особи [132, с. 16].

Таким чином, зважаючи на викладене, а також критично оцінюючи висловлювані в літературі погляди щодо співвідношення прокурорського нагляду та судового контролю [71; 231; 228, с. 82; 319; 320; 402, с. 170; 498, с. 220; 521, с. 112; 554, с. 73; 570, с. 13; 596, с. 194–195 та ін.], можна зробити висновок, що в межах механізму забезпечення прав і законних інтересів прокурорський нагляд повинен виступати основним засобом забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. Водночас у системі процесуальних засобів забезпечення прав потерпілого необхідно зберегти «найвищий» рівень судового контролю, який має виступати як наступний після відомчого контролю та прокурорського нагляду спосіб перевірки законності й обґрунтованості дій і рішень органу дізнання, слідчого та самого прокурора. Це позитивно позначається не лише на можливостях потерпілого, надаючи йому додаткову гарантію дотримання своїх прав та

інтересів, а й на підвищенні ефективності роботи прокуратури та інших суб'єктів у цьому напрямі, оскільки дозволяє усувати допущені ними помилки чи недоліки в роботі, а також істотно стимулює до належного виконання своїх обов'язків. Разом із тим судовий контроль — це остаточний спосіб такої перевірки, оскільки саме зверненням до суду та наступним оскарженням вичерпується система засобів правового захисту на національному рівні в Україні.

Розглядаючи взаємодію суду і прокурора в аспекті забезпечення прав потерпілого на судових стадіях, очевидно, що зіставлення їхніх функцій не є коректним з огляду на чітке розмежування функцій правосуддя й обвинувачення через дію принципу змагальності, за яким суд є арбітром між сторонами, який не може підміняти ту чи іншу сторону, виконувати функції обвинувачення чи захисту [318, с. 17]. Одночасно ми погоджуємось із думкою, що суд не можна вважати виключно арбітром у кримінальному процесі, оскільки він має широкі повноваження, щоб впливати на сторони, які беруть участь у кримінальному судочинстві, і є активним суб'єктом кримінального процесу [98, с. 199; 237, с. 81–82]. Ураховуючи це, у судових стадіях процесу суд наділений найширшими і навіть виключними можливостями для забезпечення прав потерпілого, при здійсненні яких, однак, не може вийти за межі пред'явленого прокурором обвинувачення та вимог про відшкодування шкоди. Тому при забезпеченні інтересів потерпілого при здійсненні правосуддя суд і прокурор тісно взаємодіють, діяльність одного з них у цьому напрямі неможлива без діяльності іншого. Результатом цієї діяльності є вирішення судом справи по суті, що передбачає і рішення щодо порушених злочином прав потерпілого.

Варто зазначити, що питання про те, чи є реалізація судом функції правосуддя безпосередньо спрямованою на забезпечення прав потерпілого, є дискусійним. Так, ряд дослідників вважають, що правосуддя пов'язане тільки із вирішенням питання про кримінальну відповідальність особи за поставлений їй у вину злочин [151, с. 168]. Інші вказують, що правосуддя у кримінальній юстиції спрямоване на захист прав потерпілих, захист прав особи від незаконного, необгрунтованого обвинувачення, обмеження прав і свобод [352, с. 120]. Саме останню точку зору слід вважати більш пере-

конливою. Змістом реалізації функції правосуддя є розгляд і вирішення кримінальної справи по суті, але її призначенням залишається виконання завдань кримінального судочинства, серед яких забезпечення прав і законних інтересів потерпілого має посідати чільне місце. Саме тому діяльність суду із відправлення правосуддя також слід вважати спрямованою на забезпечення прав потерпілого, хоча і з урахуванням специфіки цієї функції суду, а прокурор має сприяти суду в досягненні цих цілей.

Значну роль у забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого відіграє діяльність органів досудового розслідування — дізнання та досудового слідства. На відміну від прокурора діяльність цих органів у напрямі забезпечення прав потерпілого є тимчасовою й обмежується досудовими стадіями провадження у кримінальній справі. Крім того, зважаючи на те, що досудове слідство не проводиться у справах про злочини, зазначені у ч. 1 ст. 27 і ст. 425 КПК України, органи досудового розслідування беруть участь не в усіх ситуаціях, що потребують забезпечення прав потерпілого. Певну специфіку цих суб'єктів обумовлює також їх значна диференціація в організаційному відношенні, оскільки коло органів досудового розслідування є досить широким. І хоча відомча належність органу досудового розслідування формально не впливає на його можливості у забезпеченні прав потерпілого, але водночас позначається на практичній діяльності цих органів, зокрема в окремих випадках ставить питання про рівень юридичної грамотності та компетентності даних органів і осіб при забезпеченні прав потерпілого.

Так, наприклад, Я. О. Клименко пояснює складний стан справ із відшкодування потерпілому шкоди тим, що нерідко орган дізнання та слідчий слабо уявляють суть терміна «моральна шкода» і його реалізацію на практиці, припускають помилки при виборі особи, яка несе матеріальну відповідальність за заподіяння шкоди [188, с. 4]. У той же час очевидно, що належне забезпечення прав і законних інтересів потерпілого неможливе без відповідного рівня правової підготовки осіб, на яких це покладається, що має обов'язково враховуватися прокурором при здійсненні нагляду. Поряд із цим, визначальним фактором є те, що органи досудового розслідування є процесуально підпорядкованими прокуророві, який здійснює процесуальне керів-

ництво розслідуванням [176, с. 595], тому їх роль у забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого теж значною мірою залежить від відповідної діяльності прокурора.

Разом із тим це не применшує ролі вказаних органів у забезпеченні прав потерпілого, оскільки саме на досудових стадіях права і законні інтереси потерпілого потребують підвищеної уваги та захисту, що залежить у цей час найбільшою мірою саме від органів досудового розслідування. Важливе значення має і той факт, що особи, які проводять розслідування, завжди наочно й безпосередньо здатні сприйняти особу потерпілого, учинений проти нього злочин і шкоду, що ним завдана, тому вони можуть краще за інших суб'єктів, у тому числі й прокурора (для якого сприйняття і дослідження вказаних обставин, як правило, опосередковане документами, свідченнями, ретроспективою і т. д.), відчуті та перейнятися проблемами й потребами потерпілого, а отже, і вжити необхідних заходів для їх задоволення і розв'язання. Тому доцільно розширювати їхні можливості у забезпеченні прав та законних інтересів потерпілого.

Забезпечення прав потерпілого вказаними органами здійснюється в межах виконання виокремлених у літературі таких завдань, як: 1) забезпечення прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у справі, та 2) забезпечення відшкодування шкоди, завданої злочином [52, с. 74; 68, с. 14; 491, с. 102]. У той же час очевидно, що в аспекті забезпечення майнових прав та інтересів потерпілого вказані завдання дублюють одне одного і поряд із цим забезпечення прав потерпілого необґрунтовано зводиться до одного з аспектів захисту прав учасників процесу.

З огляду на це більш доцільно виділити в діяльності органів розслідування як єдине завдання забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. Таке завдання обумовлюватиме: по-перше, урахування особою, яка проводить дізнання, та слідчим законних інтересів потерпілого при прийнятті процесуальних рішень та проведенні слідчих дій (оскільки фактичні дані як підстави для їх проведення у більшості випадків указують на ймовірний характер рішень слідчого [132, с. 15], необхідно, щоб слідчий та дізнавач при прийнятті того чи іншого рішення завжди орієнтувалися на потреби та інтереси потерпілого); по-друге, відповідну спрямованість діяльності органів дізнання та

досудового слідства на всебічне забезпечення прав потерпілого при виконанні всіх інших завдань (так, наприклад, інтереси захисту прав потерпілого вимагають, щоб розслідування почалось якомога швидше [491, с. 91], щоб воно було якомога більш повним і всебічним, щоб додержувалися строки проведення дізнання та досудового слідства тощо). Тому запорукою додержання прав потерпілого на досудовому слідстві є належний прокурорський нагляд за його проведенням, вчасне виявлення, усунення і запобігання як прямим, так і опосередкованим порушенням прав потерпілого¹.

Зіставляючи реальні можливості органів досудового розслідування із забезпечення прав потерпілого, слід визнати, що слідчому, безумовно, належить більш значна роль у цьому, ніж органам дізнання. Це підтверджують і результати анкетування практичних працівників, відповідно до яких органи дізнання згадуються лише поряд з іншими суб'єктами забезпечення його прав, але жодний опитаний не віддав їм пріоритету у справі захисту інтересів потерпілого. У той же час органи дізнання також відіграють помітну роль у забезпеченні прав потерпілого, і навпаки, взаємодія з потерпілим складає значну частину дізнання. Тому від належної, оперативної та ефективної роботи органів дізнання часто залежить подальша доля справи забезпечення прав потерпілого, і навпаки, завжди вкрай негативно позначаються на цьому допущені ними помилки і порушення, що повинно завжди перебувати в полі зору прокурора.

Провідне місце у захисті прав потерпілого належить слідчому як головній, основній фігурі досудового слідства [491, с. 98]. Це визнається як практичними працівниками, 30 % яких у ході соціо-

¹ До таких опосередкованих порушень, за даними проведеного нами опитування прокурорсько-слідчих працівників, можна віднести неповноту досудового слідства чи дізнання, необґрунтоване зупинення кримінальної справи, порушення строків досудового розслідування та ін. Ступінь їх впливу на стан забезпечення прав потерпілого, порівняно з іншими чинниками, оцінюється досить неоднозначно. Так, неповнота досудового слідства розглядається як така, що впливає на це значною мірою, 75 % респондентів; як така, що не впливає взагалі, – 15 %; необґрунтоване зупинення кримінальної справи вважають обставиною, що суттєво порушує права потерпілого, 37 %, такою, що впливає на це меншою мірою, – 48 %; такою, що не впливає взагалі, – 15 %. Значний вплив порушення строків досудового розслідування визнають 15 %, не визнають їх впливу 22 %, 63 % вважають, що це порушення впливає на забезпечення прав потерпілого, але меншою мірою.

логічного дослідження визначили його як суб'єкта, від якого найбільшою мірою залежить забезпечення прав потерпілого в кримінальному судочинстві, так і громадянами (23 % відповідно). Позицію слідчого стосовно забезпечення прав і законних інтересів потерпілого значною мірою обумовлює його процесуальна самостійність. При цьому, на наш погляд, той факт, що слідчий безпосередньо не залежить у своїй процесуальній діяльності від інтересів потерпілого та інших учасників процесу [30, с. 46–47; 78, с. 9; 186, с. 13], не означає, що він може ігнорувати справу захисту їхніх прав. Тому більше нам імпонує позиція Б. Я. Гаврилова, який переконаний, що «тільки слідчий, що отримав справжню процесуальну самостійність, здатний якісно здійснювати покладені на нього функції кримінального переслідування, ефективного захисту прав і законних інтересів осіб, які потерпіли від злочину...» [68, с. 31]. Отже, процесуальну самостійність слідчого слід розглядати не як самоціль, а як засіб для більш ефективної діяльності у напрямі забезпечення прав та законних інтересів потерпілого та виконання інших завдань кримінального судочинства.

Попри висловлювані в літературі зауваження щодо впливу прокурора на процесуальну самостійність слідчих [491, с. 101–102; 321, с. 130] і відстоюючи необхідність розширення можливостей слідчого в забезпеченні прав потерпілого, ми не можемо погодитись із необхідністю обмеження владно-розпорядчих повноважень прокурора. Незважаючи на той факт, що реалізація повноважень прокурора при здійсненні нагляду за виконанням законів у досудовому провадженні спрямована, зокрема, на те, щоб органами дізнання і досудового слідства були прийняті всі передбачені законом заходи щодо захисту прав і законних інтересів осіб і організацій, потерпілих від злочинів [455, с. 236], конфлікти між слідчим і прокурором із питань, що стосуються інтересів потерпілого, як показують матеріали вивчених кримінальних справ, майже не виникають, а отже, слідчий не є обмеженим прокурорським наглядом у забезпеченні прав потерпілого. Навпаки, у результаті проведеного нами опитування, 26 % респондентів із числа прокурорсько-слідчих працівників ставлять діяльність цих суб'єктів із забезпечення прав потерпілого на один рівень; ще 7 % вважають саме їх у сукупності голо-

вними щодо захисту прав потерпілого. Тому розширення процесуальної самостійності слідчого не можна вважати фактором, що більш істотно вплине на реальний стан забезпечення прав потерпілого органами досудового слідства, аніж звуження відповідних повноважень прокурора в цій сфері.

Указане стосується і відомчого контролю, особливості якого порівняно з прокурорським наглядом, що наводяться такими вченими, як В. М. Гаращук [70, с. 12–13], І. М. Козьяков [202, с. 118], О. Р. Михайленко [341, с. 235–243], П. М. Каркач [178, с. 29] та ін., дають підстави для висновку про обмежений характер останнього в аспекті забезпечення прав потерпілого. З огляду на це необхідно висловитись за збереження широких імперативних повноважень прокурора на стадії досудового розслідування кримінальної справи з метою недопущення такого варіанта, як розширення меж відомчого контролю і відокремлення його від прокурорського нагляду, що мало місце в Росії у 2007 році, де начальник слідчого відділу у повному обсязі здійснює безпосереднє керівництво і контроль за діяльністю слідчих [212, с. 3; 532, с. 99], а прокурор має владно-розпорядчі повноваження лише щодо органів дізнання. Щодо цього треба відзначити як позитивний момент положення Проекту КПК № 1233, ч. 1 ст. 39 якого робить однозначний акцент на організаційній природі повноважень начальника слідчого відділу. Таким чином, в умовах обмеження повноважень начальника слідчого відділу і зведення їх до суто організаційного забезпечення досудового розслідування цілком прийнятною уявляється модель, за якою саме прокурор виступає гарантом забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, а відомчий контроль виконує при цьому допоміжну роль, виявляючи порушення прав потерпілого під час розслідування кримінальної справи.

Важливу роль у забезпеченні прав потерпілих має відігравати адвокатура [докл. див. 290]. І хоча остання в літературі обґрунтовано розглядається як неодмінний чинник системи правового захисту особи, її прав і свобод у будь-якій сучасній цивілізованій демократичній державі [169, с. 133–134], місце адвокатури в механізмі забезпечення прав потерпілого в літературі оцінюється неоднозначно. Це зумовлено тим, що традиційно адвокат розглядається як захисник підозрю-

ваного, обвинуваченого, підсудного, на цю функцію адвокатури орієнтує і ст. 59 Конституції України. Зважаючи на це в юридичній літературі проблематика адвоката-захисника висвітлюється як першочергова, а питання, пов'язані із забезпеченням адвокатурою прав і законних інтересів потерпілого, є значно менш розробленими, за винятком відповідних праць А. В. Кожевнікова [196; 197], Л. Д. Кокорева та Г. Д. Побігайла [204], С. Флікера [550], що були спрямовані скоріше проти, ніж підтримували інститут представництва потерпілого адвокатом. У наші дні вже зовсім у протилежному аспекті на дисертаційному рівні в Росії вона була розкрита у роботах С. В. Юношева [591] та О. С. Почечуєвої [417], часткову увагу їй приділено в підручниках з організації та діяльності адвокатури, переважно російських [117, с. 130–132; 308, с. 19; 492, с. 133–134; 499, с. 212–222], фрагментарно вона висвітлена в дослідженнях проблематики правової допомоги [56; 57; 386] та ін.

Указана тенденція спостерігається і на практиці, зокрема, результати вивчення думки прокурорсько-слідчих працівників показують, що адвоката-представника в якості основного суб'єкта забезпечення прав потерпілого визнають лише 7 % респондентів. Таку ситуацію не можна визнати задовільною, оскільки очевидно, що лише захистом обвинуваченого форми участі адвоката в кримінальному процесі не обмежуються. На вказані питання зверталася увага і на міжнародному рівні, зокрема у документі «Основні принципи стосовно ролі юристів», прийнятому VIII Конгресом ООН із попередження злочинності і поведіння з правопорушниками 1990 року [388], у Преамбулі якого вказується, що одним із стимулів для розробки цього документа слугувала необхідність надання кваліфікованої допомоги жертвам злочинів. Тому, враховуючи, що в кримінальному судочинстві адвокат бере участь, з одного боку, як захисник обвинуваченого, а з другого — як представник потерпілого та інших учасників процесу [117, с. 121], і в тому, і в іншому випадку забезпечуючи право особи на судовий захист [88, с. 379], найбільш прийнятним видається визначення функції адвоката як надання особі (клієнту) кваліфікованої допомоги, пов'язаної із практичним застосуванням законодавства для відстоювання її суб'єктивних прав та інтересів [386, с. 64]. Отже, адвокатура у механізмі забезпечення прав і законних інтересів

потерпілого посідає відокремлене і самостійне місце, а питання діяльності адвоката-представника потерпілого заслуговують на окреме комплексне дослідження.

У межах даної роботи зазначимо, що специфіка участі адвокатури в забезпеченні прав потерпілого обумовлюється кількома чинниками. За усталеною ще з радянських часів думкою [204, с. 38; 497, с. 276], яка простежується і в працях сучасних дослідників адвокатури [492, с. 133], права і законні інтереси потерпілого повинні захищати посадові особи, які ведуть процес, і для цього немає необхідності обов'язково залучати адвоката. З другого боку, як справедливо зауважує О. П. Герасимчук, такий інститут додатково гарантуватиме права потерпілого навіть за умов активного сприяння реалізації прав прокурором, за відсутності ж прокурора значення такого представництва зростає [76, с. 45]. Таким чином, діяльність адвокатури можна розглядати як допоміжну стосовно діяльності державних органів і посадових осіб, зокрема прокурора, за допомогою залучення яких потерпілий набуває додаткових можливостей для впливу на хід провадження у справі і результати її розгляду, захисту своїх прав і законних інтересів. Загалом же проблема забезпечення прав потерпілого адвокатурою нерозривно пов'язана із проблемою надання потерпілому правової допомоги.

Потерпілий, реалізуючи положення ст. 59 Конституції України про те, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав, може обрати своїм представником як адвоката, так і будь-яку іншу особу. Можливість потерпілого обирати як свого представника будь-якого юриста-професіонала відповідає положенням ч. 1 «Основних принципів стосовно ролі юристів», підкреслювалося у рішеннях Конституційного Суду України № 13-рп/2000 від 16.11.2000 та № 23-рп/2009 від 30.09.2009 і знайшло безпосереднє закріплення у ч. 1 ст. 52 КПК України.

Думається, що, за великим рахунком, для особи, яка постраждала від злочину, не так важливо, хто саме буде надавати їй правову допомогу: адвокат чи інший юрист, головне, щоб вона була кваліфікованою, ефективною і доступною. Однак, коли йдеться про обов'язок держави із забезпечення потерпілого представником у кримінальному процесі з огляду на необхідність гарантувати належний рівень право-

вої допомоги, що ним надається, а також в інтересах побудови цілісного механізму забезпечення прав потерпілого, в організаційно-правовому відношенні на цю роль найбільше підходить адвокатура. Це обумовлюється конституційними положеннями про те, що для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура (ч. 2 ст. 59 Конституції України), діяльність якої з цих питань є професійною. Більшість дослідників мають схожі погляди, указуючи на необхідність залучення професійного захисника у випадках обов'язкового представництва потерпілого, яким має виступати адвокат [56, с. 38; 76, с. 46; 344, с. 33; 386, с. 9]. З такою думкою можна погодитися, адже з усіх тих недержавних органів, що можуть брати участь у забезпеченні прав потерпілого, лише адвокатура може гарантувати належний рівень правової допомоги, дотримання адвокатської таємниці [306, с. 10], а не виокремлювану в літературі таємницю судового представництва [403, с. 4], високі морально-етичні засади діяльності [507, с. 4], гарантії незалежності адвокатської діяльності та ряд інших важливих чинників, що свідчить про її безумовну перевагу перед ними.

Поряд із цим специфіка участі адвоката в забезпеченні прав потерпілого полягає в тому, що вона не є обов'язковою, повністю залежить від розсуду потерпілого, його взаємної домовленості з адвокатом. Як зазначає Т. В. Омельченко, підставою для виникнення правовідносин із реалізації права на правову допомогу є не кореспондуючі права й обов'язки людини і держави, а договір про надання правової допомоги — вільне волевиявлення сторін [385, с. 24]. Натомість прокурор, як і інші державні органи й особи, бере участь у забезпеченні прав потерпілого в будь-якому разі незалежно від ініціативи і бажання останнього. Разом із тим прокурор унаслідок свого посадового становища за загальним правилом може і не враховувати думку потерпілого та діяти всупереч його інтересам, у той час як адвокат завжди зв'язаний позицією клієнта, яка є для нього визначальною, і завжди має діяти в інтересах клієнта.

Важливо враховувати і той факт, що на відміну від діяльності державних органів, залучення потерпілим адвоката завжди є оплатним, що в ряді випадків становить самостійну проблему. Важливим є і те,

що адвокат з огляду на «близькість» до потерпілого під час надання йому правової допомоги, особливі довірливі відносини, що при цьому виникають, здатний краще і повніше визначити потреби потерпілого. У підсумку адвокат-представник стає своєрідним «alter ego» потерпілого, чого в жодному разі не можна чекати від прокурора, який, захищаючи потерпілого, діє не стільки в інтересах конкретної особи, скільки забезпечуючи верховенство закону [457, с. 34]. Усе це ставить адвокатуру на особливе місце в механізмі забезпечення прав потерпілого, дозволяє визначити її як основного суб'єкта із надання правової допомоги потерпілому, який, однак, не здатний замінити прокурора у справі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що центральним суб'єктом із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України має визнаватися прокурор. Він на відміну від інших органів і посадових осіб присутній у кримінальному судочинстві на всіх його стадіях; має найбільш широкі, дієві й ефективні засоби забезпечення прав потерпілого; користується вагомим обсягом повноважень, серед яких значне місце (передусім на досудових стадіях) посідають владно-розпорядчі; діяльність прокурора із забезпечення прав потерпілого має систематичний, ініціативний характер; вона спрямована на комплексне додержання всіх прав потерпілого, а не окремих із них.

Таким чином, з усіх органів і установ, дотичних до сфери кримінального процесу та реалізації прав жертв злочинів, саме у прокуратурі є найширші можливості для забезпечення прав потерпілих у функціональному та організаційному відношенні, і водночас прокурор активно взаємодіє з іншими суб'єктами забезпечення прав потерпілого у різноманітних формах і напрямках. Більше того, прокурор фактично може замінити будь-якого іншого як суб'єкта забезпечення прав потерпілого на будь-якій ділянці надання ними допомоги потерпілому, за винятком лише суду при здійсненні ним правосуддя. Усе це дозволяє розглядати його діяльність як системоутворюючий фактор механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, а самого прокурора — як координатора вказаного механізму.

Крім того, діяльність із забезпечення прав і законних інтересів потерпілих відповідає сучасним місцю і ролі прокуратури в механіз-

мі держави та українському суспільстві, її функціональному призначенню, а покладення на прокуратуру обов'язків із забезпечення прав потерпілого і сформування відповідного правового інституту не вимагатиме надто великих організаційних і матеріальних затрат із боку держави, а також докорінних змін у кримінально-процесуальному законодавстві та законодавстві України про прокуратуру.

Підвищення участі прокурорів у забезпеченні прав потерпілих у кримінальному процесі позитивно сприймається і правозастосовною практикою. За результатами проведеного нами опитування прокурорсько-слідчих працівників, на важливу роль прокурора у забезпеченні прав потерпілого загалом указали 48 % опитаних, з них 15 % — на пріоритетну роль прокурора серед усіх інших органів. При цьому 52 % респондентів вважають за доцільне покладення на прокуратуру додаткових обов'язків щодо цього, і всі без винятку позитивно ставляться до підвищення ролі прокуратури в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого, при цьому 70 % активно підтримують ці організаційні заходи. Високо оцінюють можливості прокуратури із забезпечення прав потерпілого (38 %) і висловлюються за їх розширення (86 %) також пересічні громадяни. Такі підходи цілком виправдані, оскільки з усього масиву органів кримінальної юстиції України саме у прокуратури є всі необхідні можливості для повного, своєчасного й ефективного нагляду за дотриманням прав потерпілого та життя заходів для їх поновлення.

1.2. Предмет і завдання діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України

Для позначення комплексу дій прокурора у напрямі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, на нашу думку, найбільш коректним є термін «діяльність», оскільки він, з одного боку, є гранично широким, а з другого — більш адекватним даним умовам, ніж усталене поняття «нагляд», тому що реалізується в межах як наглядових, так і ненаглядових функцій прокуратури. Як і будь-які ціле-

спрямовані дії, указана діяльність прокурора має свої об'єкт і предмет, свої специфічні завдання і принципи, що дозволяють відрізнити її від інших ділянок прокурорської діяльності.

Специфіка об'єкта і предмета цієї діяльності обумовлюється такими основними чинниками, як поняття та процесуальне положення потерпілого у кримінальному судочинстві України. Так, визначення поняття потерпілого дає змогу з'ясувати, хто саме перебуває в центрі уваги прокурора і навколо кого складаються ті правовідносини, що вимагають прокурорського втручання, тобто окреслити об'єкт указаної діяльності. З'ясування процесуального статусу потерпілого дозволить розкрити різні аспекти предмета цієї діяльності, що фактично складається з різних прав потерпілого, додержання яких має забезпечувати прокурор.

Розгляд об'єкта цієї діяльності необхідно почати із визначення поняття потерпілого. При цьому слід зазначити, що питання потерпілого є важливим для багатьох юридичних наук, оскільки категорія «потерпілий від злочину» є міжгалузеву [43, с. 4], однак кримінальний процес, кримінальне право і кримінологія послуговуються різними його позначеннями і визначеннями. Так, єдність щодо цього існує лише у кримінальному процесі, оскільки ст. 49 КПК використовує термін «потерпілий», це саме поняття є усталеним і в кримінально-процесуальній літературі. Натомість множинність термінів для позначення потерпілого зустрічається у кримінальному праві: «потерпілий від злочину» [474, с. 35], «постраждалий» [505, с. 146; 579, с. 6; 600, с. 40–41], «кримінально-правове поняття потерпілого» [110, с. 18], «потерпілий у матеріальному розумінні» [90, с. 51] тощо. Досить поширеним є і термін «жертва злочину», яким переважно послуговується кримінологія, а також міжнародне право. З огляду на таке розмаїття підходів до поняття потерпілого постає питання: потерпілого в якому значенні має захищати прокурор у межах здійснення відповідної діяльності?

Так, особливості в обсязі та змісті кримінологічного поняття потерпілого¹ вимагають обмеження та відповідної правової конкретизації, інакше вказана діяльність прокурора буде перетворена на фікцію

¹ Щодо підходів до визначення потерпілого у кримінології див.: 234, с. 140–141; 235, с. 23; 285; 391, с. 120–121; 553, с. 85.

[416, с. 107], оскільки практично неможливо розробити ефективний механізм забезпечення прав та інтересів як фізичних та юридичних осіб, так і соціальних груп, суспільства і держави і вимагати від прокурора належної її реалізації. Таким чином, захист жертв злочину в широкому розумінні можна розглядати як певне «надзавдання» прокурора, але аж ніяк не конкретний об'єкт його діяльності. Звідси кримінологічне розуміння потерпілого є для прокурора неприйнятним для практичного застосування.

Більш складним є розмежування кримінально-правового і кримінально-процесуального поняття потерпілого, проблема якого в перспективі повинна вирішуватися шляхом максимального зближення цих понять, що має відбуватися на законодавчому рівні, у теорії і на практиці. Адже, як слушно зазначав В. М. Савінов, оскільки галузі кримінального права і кримінального процесу становлять єдину систему, то і значення терміна «потерпілий» має бути однозначним [468, с. 14]. Аналогічних поглядів дотримуються і сучасні дослідники [422, с. 93–94]. При цьому треба підтримати пропозиції фахівців щодо закріплення поняття потерпілого у кримінальному праві [391, с. 120; 421, с. 67; 474, с. 36], адже кримінальне судочинство в будь-якому разі прагне до оперування поняттям потерпілого в матеріальному розумінні, з тією лише особливістю, що визначається воно із врахуванням процесуальних засобів і форми.

Фактично, закріпивши визначення потерпілого лише у КПК, законодавець обмежив забезпечення його прав і законних інтересів лише сферою кримінального судочинства та кримінально-процесуальною діяльністю, хоча очевидно, що такий підхід помилковий і суперечить міжнародним стандартам. Разом із тим на сьогодні це єдино можливий критерій для визначення об'єкта діяльності прокурора із забезпечення прав потерпілого. На користь цієї позиції свідчать такі аргументи.

По-перше, легальне визначення потерпілого нині в Україні існує лише у кримінально-процесуальному праві, що полегшує завдання прокурора щодо визначення об'єкта і предмета відповідної діяльності в кожному конкретному випадку і задовольняє принцип законності, основоположний для організації та діяльності прокуратури-

ри України згідно із ст. 6 Закону «Про прокуратуру». Поза кримінальним процесом прокурор просто «не знає», чиї права йому забезпечувати.

По-друге, лише в межах кримінального процесу передбачено відповідний правовий статус потерпілого, що включає його права, обов'язки, гарантії їх реалізації тощо. З огляду на це, для того щоб отримати можливість поновлення порушених злочином прав і законних інтересів, потерпілий і стає учасником кримінально-процесуальних відносин [584, с. 63], а з другого боку — усе це в сукупності становить предмет діяльності прокурора та окреслює відповідні її межі.

По-третє, важливо і те, що основний масив діяльності із забезпечення прав потерпілого прокурором реалізується в межах кримінально-процесуальних правовідносин і за допомогою процесуальних методів і засобів.

Як справедливо зауважується в літературі, хоча охорона прав потерпілих і здійснюється шляхом закріплення в нормах матеріального права кримінальної відповідальності, проте реалізація останньої, а отже, реальний захист прав потерпілих, компенсація заподіяної злочином шкоди здійснюються лише в ході кримінального процесу [255, с. 64]. Тож з огляду на те, що найтісніше потерпілий пов'язаний саме із кримінально-процесуальним правом, оскільки саме в кримінальному процесі відбувається зіткнення і вирішення його конфлікту між обвинуваченим і потерпілим, фахівці доходять висновку, що розвиток гарантій прав потерпілого — справа передусім кримінально-процесуального законодавства і теорії кримінального судочинства [41, с. 133]. І дійсно, загалом інститут потерпілого на сьогодні є найбільш розробленим саме в межах правового поля, теорії та практики кримінального процесу.

Отже, попри те, що кримінально-правове значення поняття потерпілого має бути матеріальною складовою об'єкта і предмета діяльності прокурора, але інструментально для нього більш доцільно послуговуватися кримінально-процесуальним аспектом поняття потерпілого. Усе вищезазначене дозволяє визначити, що об'єкт діяльності прокурора із забезпечення прав потерпілого передусім визначається правовідносинами, що складаються довкола потерпілого у кримінально-процесуальному розумінні.

Таким чином, постає необхідність охарактеризувати кримінально-процесуальне поняття потерпілого [докл. див. 267]. Відповідно до ст. 49 КПК України, «потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Про визнання громадянина потерпілим чи про відмову в цьому особа, яка провадить дізнання, слідчий і суддя виносять постанову, а суд — ухвалу». Думається, що така дефініція потерпілого недосконала як за змістом, так і за обсягом. Проблеми її змісту більш детально будуть проаналізовані нами в підрозділі 2.1 монографії, тому докладніше розглянемо недоліки обсягу поняття потерпілого.

Досить серйозну проблему становить обмеження кола потерпілих у КПК України лише фізичними особами. Про останнє можна говорити, виходячи зі змісту ст. 49 КПК: якщо ч. 1 цієї статті містить лише загальне поняття «особа», не конкретизуючи його, то у ч. 2 ст. 49 КПК йдеться саме про громадянина, тобто потерпілим може бути визнана лише фізична особа. Таким чином, законодавець, прямо не виключаючи юридичних осіб з числа потерпілих, водночас не допускає можливості їх визнання такими. Хоча подібний підхід до дефініції потерпілого міститься у законодавстві більшості пострадянських держав: Азербайджану (ст. 87.1 КПК), Білорусі (ч. 1 ст. 49 КПК), Вірменії (ч. 1 ст. 58 КПК), Киргизстану (ст. 49 КПК), Литви (ч. 1 ст. 28 КПК), Молдови (ч. 1 ст. 59 КПК), Таджикистану (ч. 1 ст. 54 КПК), Узбекистану (ч. 1 ст. 54 КПК), його не можна визнати задовільним. Він не лише дискримінує юридичних осіб, а й ставить під сумнів виконання завдань кримінального судочинства України, серед яких охорона прав та законних інтересів юридичних осіб визначається на одному рівні з фізичними (ст. 2 КПК України).

На те, що юридична особа фактично може бути потерпілою від злочину, указують її природа і правовий статус, що визначаються цивільним правом України. Юридична особа є носієм відповідного комплексу прав: майнових та особистих немайнових, які, у свою чергу, можуть бути порушені внаслідок протиправних посягань. У певних випадках такі протиправні діяння, спрямовані проти юридичних осіб, набувають особливої суспільної небезпечності і становлять склади злочинів, що знайшло відображення у КК України. За таких

умов очевидно, що юридичні особи фактично стають потерпілими від злочинів у матеріальному розумінні [542, с. 29].

Однак, згідно із існуючою правовою конструкцією, останні в кримінальному процесі можуть виступати лише цивільними позивачами. У ситуаціях, коли суб'єктами відповідних процесуальних прав під час провадження у кримінальній справі є лише потерпілі, зокрема при здійсненні кримінального переслідування, при можливості впливати на виникнення, хід та результати провадження у справі тощо, такий підхід негативно позначається на забезпеченні прав і законних інтересів юридичних осіб. Наприклад, у зв'язку з відмовою прокурора від державного обвинувачення як цивільний позивач юридична особа позбавлена права вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення в суді, тобто фактично лишається можливості здійснювати свій захист [524, с. 471]. Подібне спостерігається при зміні прокурором державного обвинувачення, при закритті справи на підставі примирення винного з потерпілим та ін.

Видається, що найбільш доцільним варіантом розв'язання цієї проблеми є розширення обсягу поняття потерпілого і включення до нього юридичних осіб, права яких були порушені злочином. Сьогодні такий варіант закріплений у ч. 1 ст. 42 КПК РФ, ч. 1 ст. 75 КПК Казахстану, § 1 ст. 49 КПК Польщі. На нього звертали увагу ще радянські вчені-процесуалісти, зокрема М. С. Строгович [500, с. 253–254], а також О. Р. Михайленко [343, с. 23]. Наразі визнання юридичних осіб потерпілими підтримують більшість вітчизняних учених: М. І. Гошовський і О. П. Кучинська [90, с. 22], Л. І. Шаповалова [578, с. 5, 10] та ін. Поряд із цим зустрічаються і протилежні погляди, зокрема Д. П. Чекулаєв вважає, що необхідності наділення юридичної особи правами потерпілого немає, оскільки вона є «юридичною фікцією» і ніяких «особистих переживань» від злочинного посягання відчувати не може [568, с. 43]. А. А. Коомбаєв указує на складності у правозастосовній практиці в разі визнання потерпілими юридичних осіб [218, с. 19]. Досить стримано ставляться до визнання потерпілими юридичних осіб і опитані нами прокурорсько-слідчі працівники. На прохання оцінити вплив такого доповнення до законодавства на забезпечення прав і законних інте-

ресів потерпілого прокурором, 22 % відповіли, що це вплине більшою мірою, 63 % — що вплине меншою мірою, 15 % — що не вплине взагалі. При цьому рівень активної підтримки цієї пропозиції виявився найнижчим з усіх можливих варіантів.

Попри це вважаємо за необхідне поширення поняття потерпілого на юридичних осіб і включення їх до об'єкта досліджуваної діяльності прокурора. У чинному кримінально-процесуальному законодавстві України цього можна було б досягти завдяки виключенню із ч. 2 ст. 49 КПК України слова «громадянин» і заміни його на термін «особа», що дозволило б усунути невідповідність між положеннями ч. 1 і ч. 2 ст. 49 КПК.

Утім на сьогодні очевидно, що проблема розширення поняття потерпілого буде розв'язана вже з прийняттям нового КПК України. При цьому необхідно зазначити, що у проектах нового КПК (№ 3456-д від 18 листопада 2005 року, № 0952 від 25 травня 2006 року) послідовно втілюється ідея про включення до складу потерпілих юридичних осіб, збережена вона і у ч. 1 ст. 55 існуючого Проекту КПК України № 1233 від 13 грудня 2007 року. Вважаємо, що вона заслуговує на підтримку законодавця і у новому КПК має бути закріплено, що потерпілим визнається юридична особа у випадку порушення злочином її майнових або немайнових прав.

Поряд із включенням до числа потерпілих юридичних осіб, п. 3 ч. 1 ст. 55 Проекту КПК України № 1233 передбачає визнання потерпілим також і держави в особі її представника. Наведений у Проекті КПК підхід і пропозиції вчених щодо того, в яких складах злочинів потерпілим може визнаватись держава [107, с. 78], дозволяють зробити висновок, що на сьогодні в цьому переліку домінує компонента податкових злочинів, а роль прокурора в забезпеченні законних інтересів потерпілого-держави може розглядатися як логічне продовження прокурорського нагляду за дотриманням податкового законодавства в частині притягнення до відповідальності за його недотримання [462, с. 16]. Разом із тим указані злочини не обмежують кола випадків, у яких потерпілим може визнаватись держава. Не вдаючись до докладного їх аналізу, зазначимо, що при конструюванні поняття потерпілого у новому КПК України варто уникати ситуацій, за яких у кримінальній справі взагалі немає потерпілого, оскільки без останнього

стає неможливо забезпечити повноцінне виконання завдань і додержання принципів кримінального судочинства.

Тож, вважаємо прийнятним закріплення держави як потерпілого у злочинах, якими шкода заподіюється саме публічним, а не приватним інтересам: проти основ державного ладу, у сфері оподаткування та ін., перелік яких доцільно закріпити у КПК. Крім того, необхідно передбачити ситуації, в яких держава може виступати як «субсидіарний» потерпілий, яким визнається в разі, коли відсутні інші категорії потерпілих: фізичні чи юридичні особи. Це може мати місце у випадках, коли в конкретному злочині проти особи з тих чи інших причин немає потерпілого (він помер, а близьких родичів немає, юридична особа ліквідувалася тощо). В усіх наведених ситуаціях потерпілим слід визнавати державу в особі її представника, яким може бути певний орган, у сфері компетенції якого вчинено злочин: орган соціального захисту, орган місцевого самоврядування в частині делегованих йому державою повноважень тощо.

Указана пропозиція вимагає додаткової самостійної розробки, але схожі погляди вже висловлювалися в науковій літературі, зокрема М. І. Гошовський та О. П. Кучинська пропонували представляти інтереси близьких родичів убитої дитини за їх відсутності державним органам опіки та піклування [90, с. 60]; С. В. Колдін вважає, що в разі відсутності у потерпілого, який помер унаслідок злочину, близьких родичів держава вправі і зобов'язана взяти на себе обов'язки представника потерпілого [205, с. 11].

Постає також питання, чиї права та законні інтереси має забезпечувати прокурор у разі смерті потерпілого. Відповідно до ч. 5 ст. 49 КПК України у справах про злочини, унаслідок яких сталася смерть потерпілого, права, передбачені ст. 49 КПК, мають його близькі родичі. Отже, ці особи набувають статусу потерпілих, і, за оцінками дослідників, прокурор має брати участь у забезпеченні прав близьких родичів загиблого від злочину нарівні із забезпеченням прав потерпілого [62, с. 66]. Більше того, є пропозиція щодо необхідності покласти захист інтересів загиблого виключно на органи прокуратури [57, с. 9]. З огляду на це до об'єкта досліджуваної діяльності прокурора слід включити також і близьких родичів потерпілого в разі його смерті, хоча в цьому плані виникає кілька проблемних моментів.

Так, закон не вирішує, який статус мають близькі родичі потерпілого, якщо він помер не внаслідок злочину, а з іншої причини (захворювання, нещасного випадку тощо). На сьогодні фактично такі особи залишаються поза кримінальним процесом і можуть розраховувати лише на давання показань як свідки [416, с. 111]. Аналогічна проблема, на яку звертає увагу В. С. Зеленецький, спостерігається і у випадках порушення кримінальної справи за заявою або повідомленням про безвісти відсутнього [141, с. 120]. У зв'язку з цим ще радянськими науковцями пропонувалося надавати близьким родичам права потерпілого незалежно від причини смерті останнього [351, с. 97–98; 468, с. 43]. Незважаючи на те, що у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Гонгадзе проти України» вона розв'язана на користь визнання родичів зниклої безвісти особи потерпілою стороною [460], така ж, як і на сьогоднішній день, ситуація збережена у Проекті КПК № 1233. Тому до відповідної статті необхідно внести доповнення такого змісту, що «близькі родичі визнаються потерпілими у разі смерті потерпілого, а також оголошення його безвісти відсутнім або померлим в порядку, встановленому ЦПК України», без конкретизації, сталося це внаслідок злочину чи з будь-яких інших причин.

Важливим для окреслення об'єкта діяльності прокурора із забезпечення прав потерпілого також є те, що в подібних ситуаціях осіб, які є близькими родичами потерпілого, може бути кілька, що зумовлює необхідність вирішення питання про рівність прав близьких родичів. І хоча як судова практика, так і процесуальна наука стоять на позиціях надання прав потерпілого всім близьким родичам, очевидно, що при наявності кількох близьких родичів більш доцільним є надання права одному з них представляти спільні інтереси. Дослідники виділяють такі підходи до розв'язання цього питання: за домовленістю між близькими родичами; залежно від ступеня кровної спорідненості; залежно від характеру усвідомлення інтересів постраждалого; за рішенням посадової особи залежно від характеру стосунків із потерпілим; узагалі не визнавати потерпілими близьких родичів, поряд із цим зазначаючи, що всі ці підходи мають недоліки і спірні моменти [353, с. 61–62].

Думається, що для правильного розв'язання цієї проблеми необхідно виходити із правового статусу вказаних осіб. У свою чергу, це

питання теж є дискусійним, що зумовлює існування в теорії та на практиці щонайменше чотирьох варіантів його вирішення: 1) близькі родичі померлого внаслідок злочину є потерпілими [541, с. 153; 152, с. 134]; 2) близькі родичі мають цілком самостійний процесуальний статус [416, с. 110–111]; 3) близькі родичі потерпілого є його представниками [469, с. 14–15]; 4) близькі родичі є процесуальними правонаступниками потерпілого [1, с. 58; 47, с. 111; 90, с. 56; 135, с. 41; 463, с. 43; 468, с. 44; 568, с. 40; 594, с. 70 та ін.].

Остання точка зору є, на нашу думку, найбільш переконливою. Однак її слабким місцем, як слушно зауважує А. А. Коомбаєв, є те, що в разі смерті особи, яка ще не була визнана потерпілим у передбаченому законом порядку, про правонаступництво не може йти мови, оскільки до правонаступників переходять ті права, які особа мала за життя [218, с. 26]. Тому в усіх випадках смерті потерпілого від злочину незалежно від його визнання таким має йтися про перехід не процесуальних, а матеріально-правових прав потерпілого, що й обумовлює можливість наступного визнання близьких родичів потерпілими від злочину і набуття ними відповідного комплексу передбачених КПК України процесуальних прав. При цьому слід виходити не з формальних міркувань, а з необхідності якнайповнішого забезпечення прав і законних інтересів осіб, правам яких злочином заподіяно шкоди і які мають інтерес у справі.

Дискусійне питання щодо того, хто саме із близьких родичів має визнаватися потерпілим [64, с. 245], має вирішуватися виходячи із положень ЦК України щодо черг спадкування, що в кримінально-процесуальній площині означатиме черговість їх вступу у справу. Це обумовлено тим, що в разі смерті потерпілого до близьких родичів фактично переходить весь комплекс прав померлого, у тому числі і його права як потерпілого від злочину, а порядок такого переходу встановлено саме у ЦК України. Положення щодо переходу прав померлого або зниклого безвісти потерпілого до його близьких родичів у порядку правонаступництва має бути втілено в кримінально-процесуальному законодавстві, як це зроблено у Вірменії (ч. 1 ст. 80 КПК Республіки Вірменія) та Білорусі (ч. 1 ст. 28 КПК Республіки Білорусь). Аналогічно, тобто за нормами ЦК, має вирішуватись питання щодо переходу прав юридичної особи в разі її перетворення.

Принциповим є також питання щодо дієздатності потерпілого, яке полягає у тому, чи впливає на визнання особи потерпілим обсяг її дієздатності. Так, ще радянськими дослідниками висловлювалося переконання, що потерпілий користується правом давати показання та своїми діями здійснювати деякі права незалежно від віку [10, с. 108]. У сучасній літературі також указується, що визнання потерпілим не залежить від віку, фізичного або психічного стану особи [72, с. 406; 229, с. 323; 467, с. 94]. Тож, у загальному значенні наявність чи відсутність дієздатності не повинна впливати на визнання особи потерпілим, оскільки шкода, заподіяна недієздатній особі, має бути відшкодована, як і особі дієздатній [296, с. 77]. У Проекті КПК України № 1233 це питання розв'язане таким чином: «якщо потерпілим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, то разом із ним або замість нього в справі бере участь його законний представник» (ч. 2 ст. 55 Проекту КПК).

У той же час обсяг дієздатності потерпілого суттєво впливає на характер його участі у процесі та можливість відстоювати свої права. З огляду на це кримінально-процесуальним законом мають бути сформульовані єдині критерії дієздатності потерпілого, відсутність яких не впливає на обсяг прав потерпілого, однак потребує від уповноважених органів ужиття додаткових заходів щодо їх забезпечення. Так, М. І. Гошовський та О. П. Кучинська під цим кутом зору пропонують вирізняти потерпілих: а) повністю дієздатних, тобто дорослих, фізично і психічно здорових громадян; б) обмежено дієздатних — підлітків від 14 до 18 років, а також сліпих, глухих, німих та інших осіб з тяжкими фізичними та психічними вадами, котрі, однак, не є душевно хворими; в) повністю недієздатних, права яких здійснюють лише представники без їхньої участі, — малолітніх, а також осіб, хворих на хронічну душевну хворобу, з тимчасовим розладом душевної діяльності, слабоумством або іншою хворобою, через яку не можуть усвідомлювати свої дії та керувати ними [90, с. 59].

Видається, що наведена авторами класифікація загалом є прийнятною з тим, однак, уточненням, що в її основу має бути покладено вироблені у цивільному праві положення щодо дієздатності та недієздатності (обмеженої дієздатності) громадян. Крім того, спе-

цифічними кримінально-процесуальними критеріями обмеження дієздатності можна вважати як суб'єктивні (незнання особою мови, якою провадиться судочинство, особиста чи інша залежність від обвинуваченого, малозабезпеченість або соціальна незахищеність особи), так і об'єктивні фактори — конкретні обставини справи чи інші життєві ситуації, які не дозволяють особі самостійно захистити свої права та законні інтереси (наприклад, здійснення щодо неї заходів безпеки, які перешкоджають участі у справі; вчинення проти особи особливо тяжкого злочину; відмова прокурора від державного обвинувачення).

Запропоновані критерії відбиваються не лише на обов'язковій участі законного представника, а й на розглядуваній діяльності прокурора. Для прокурора відсутність у потерпілого повної кримінально-процесуальної дієздатності є спеціальним критерієм, що вказує на необхідність ужиття додаткових заходів для забезпечення прав і законних інтересів такого потерпілого (такий підхід уже сьогодні фрагментарно визнається законодавцем, зокрема при визначенні підстав для пред'явлення і підтримання цивільного позову у кримінальній справі, вступу у справу «приватного обвинувачення»). Виходячи з цього, забезпечення прав і законних інтересів першої категорії осіб прокурор здійснює на «загальних засадах», що включає мінімальний рівень сприяння в їх реалізації, охорону і захист від порушень. Що ж до другої і третьої категорії, то їх розрізнення набуває істотного правового значення лише за умови, що волевиявлення осіб другої категорії передбачає настання певних правових наслідків у справі, тоді як особи, віднесені до третьої, цієї можливості зовсім позбавлені. Діяльність же прокурора щодо цих двох категорій не зазнає диференціації і додатково включатиме активне відстоювання їхніх прав, пред'явлення і підтримання цивільного позову, порушення або вступ у справу приватного обвинувачення, забезпечення участі у справі їхнього представника, ужиття інших необхідних заходів для забезпечення прав потерпілого.

Отже, коло осіб, що можуть бути визнані потерпілими у кримінальному процесі, має бути суттєво розширене, і відповідно до цього об'єкт діяльності прокурора із забезпечення прав та законних інтересів потерпілого можна визначити як сукупність правовідносин, що

складаються довкола і з приводу участі у кримінальному судочинстві фізичних та юридичних осіб, їхніх правонаступників, а також держави, чий охоронюваний кримінальним законом права були порушені злочином чи іншим суспільно небезпечним діянням.

Предмет досліджуваної діяльності прокурора становить власне забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. При цьому слід погодитися із думкою М. В. Танцерева, який зауважує, що кожному праву потерпілого кореспондує обов'язок компетентного органу із роз'яснення та створення умов для реалізації. Таким чином, повинні бути гарантовані не всі права потерпілого як єдине ціле, а кожне право окремо [509, с. 127]. З огляду на це для окреслення предмета цієї діяльності набуває особливого значення питання щодо обсягу і змісту прав потерпілого. Вони в чинному законодавстві України закріплені тільки в КПК у вигляді процесуальних прав потерпілого. Разом із тим очевидно, що останні мають базуватися на певних матеріально-правових положеннях, що визначають їх зміст і обсяг, які, проте, у чинному законодавстві України не закріплені. Тому для їх визначення необхідно звернутися до міжнародно-правових стандартів забезпечення прав потерпілого, які будуть детальніше розглянуті у підрозд. 1.3.1 монографії. З урахуванням цього можна визначити такі основоположні права потерпілого: на судовий захист; на доступ до правосуддя; на забезпечення прав компетентними державними органами; на вплив на виникнення, хід та результати провадження у справі; на участь у кримінальному переслідуванні; на інформацію; на примирення з обвинуваченим; на правову, соціальну, психологічну допомогу; на забезпечення безпеки; на компенсацію заподіяної злочином шкоди та поновлення прав, порушених злочином. Забезпечення вказаних прав потерпілого в їх сукупності становить предмет досліджуваної нами діяльності прокурора.

Погоджуючись із висловленою у літературі думкою, що права потерпілого можна поділити на дві групи: природно-юридичні, матеріальні права, які виникають відразу після злочину, і процесуальні права потерпілого, якими він наділяється для поновлення своїх порушених і захисту наявних прав і свобод [513, с. 84], зауважимо, що виокремлені нами права потерпілого належать до першої групи. З урахуванням природи і специфіки цих положень при їх втіленні

у кримінально-процесуальному законі вони набувають характеру певних принципів та стандартів, які визначають відповідні процесуальні правомочності потерпілого.

Зіставляючи їх із закріпленими у ст. 49 та ст. 267 КПК України, доходимо висновку, що, наприклад, право на інформацію трансформується у процесуальне право знайомитися з усіма матеріалами справи з моменту закінчення досудового слідства, а у справах, в яких досудове слідство не провадилося, — після призначення справи до судового розгляду; на вплив на виникнення, хід та результати провадження у справі — у процесуальні права заявляти клопотання, заявляти відводи, подавати скарги; на участь у кримінальному переслідуванні — у право під час судового розгляду особисто або через свого представника підтримувати обвинувачення тощо. При цьому слід урахувати, що лише завдяки закріпленню як процесуальних правомочностей указані права потерпілого набувають не декларативної, а дійсної сили, складаючи його статус учасника кримінального процесу. Таким чином, предмет діяльності прокурора із забезпечення прав потерпілого визначається також із врахуванням процесуального статусу останнього у кримінальному судочинстві як сукупності прав та гарантій їх реалізації, а також обов'язків потерпілого.

Що ж до законних інтересів потерпілого як предмета досліджуваної діяльності прокурора, то в літературі особистий (приватний) інтерес визначається як потреби окремих учасників кримінального судочинства в охороні процесуальних прав у зв'язку із залученням їх у кримінальний процес [367, с. 13]. Законними інтересами потерпілого вважають: щоб кримінальній відповідальності була піддана особа, винувата у вчиненні злочину; щоб дії винуватого були правильно кваліфіковані; щоб винуватий був покараний у межах санкції даної статті відповідно до тяжкості вчиненого злочину й особи винуватого; щоб обвинувачення було обґрунтоване достатніми доказами; щоб дотримувалися процесуальні права потерпілого [587, с. 9–10]. Думається, що законні інтереси потерпілого слід розуміти більш широко і зараховувати до них також необхідність забезпечення з боку уповноважених органів, у тому числі і прокурора, як матеріальних, так і процесуальних прав потерпілого. При цьому вказані законні інтереси потерпілого потребують правової конкретизації, оскільки, як спра-

ведливо зауважує В. С. Зеленецький, законний інтерес завжди нормативний і в демократичному суспільстві все, що являє соціальну цінність для громадянина, повинне проголошуватися і детально регламентуватися в законі [143, с. 254].

На визначенні меж та характеру діяльності прокурора із забезпечення прав потерпілого відбивається ґрунтовна проблема кримінального судочинства, яка полягає в пошуку оптимального співвідношення між засадами змагальності та публічності, або приватними і публічними інтересами. При цьому підходи науковців до розв'язання цієї проблеми різняться. Так, на думку одних дослідників, надмірно широке формулювання принципу «публічності» протирічить змагальній побудові судочинства [345, с. 4], і навпаки — розширення засад змагальності виключає діяльність тих чи інших публічних органів, які ведуть процес, на боці однієї зі сторін, у нашому випадку — прокурора на боці потерпілого. Деякі науковці в межах доктрини забезпечення балансу інтересів особи, суспільства і держави, вважають ідею пріоритету особи, її прав і свобод стосовно інтересів суспільства і держави крайністю [456, с. 137].

Однак, з нашої точки зору, більш прийнятними треба вважати погляди тих вчених (Ю. М. Грошевой та О. В. Капліна [99, с. 179], К. Б. Калиновський [163, с. 44], А. І. Макаркін [314, с. 44], В. В. Навроцька [354, с. 6], С. Д. Шестакова [584, с. 6] та ін.), які стоять на позиціях досягнення балансу публічних і приватних інтересів, їх взаємодоповнення, відповідно до яких законні інтереси потерпілого збігаються з інтересами державних органів, які ведуть процес [221, с. 4]. З огляду на це через охорону інтересів держави органи прокуратури захищають права і свободи людини, і навпаки, забезпечуючи права і свободи громадянина, вони одночасно захищають державні інтереси [128, с. 41]. За такої моделі діяльність потерпілого під час провадження у справі можна розглядати як таку, що доповнює, полегшує і навіть у деяких випадках контролює діяльність прокурора. З другого боку, принцип публічності, підпорядкування якому прокурора робить його незалежним від волевиявлення потерпілого [163, с. 55], повинен передбачати правомочність посадових осіб здійснювати процесуальні дії хоча і незалежно від волі й бажання приватних осіб, але з максимальним урахуванням їх інтересів [367, с. 11–12].

Це особливо важливо зважаючи на те, що наскільки добре прокурор буде розуміти свої посадові обов'язки, наскільки будуть допущені ним у провадження по справі приватні та диспозитивні начала, настільки будуть захищені процесуальні права особи, якій завдано злочинної шкоди [135, с. 15, 17]. Водночас розгляд потерпілого як другорядного учасника кримінального процесу дозволяє говорити про неповну реалізацію як принципу рівності сторін, так і принципу змагальності [495], а отже — порушення концептуальних основ усієї системи кримінального судочинства.

Таким чином, приватні потреби потерпілого мають входити до змісту публічного інтересу, а взаємозв'язок «прокурор — потерпілий» повинен зумовлюватися двома кореспондуючими одне одному положеннями: диспозитивним правом потерпілого на забезпечення його прав і законних інтересів компетентними органами як елементом його правового статусу, з одного боку, і публічним обов'язком прокурора здійснювати захист прав і свобод особи, забезпечувати права і законні інтереси потерпілого у кримінальному судочинстві — з другого, що потребує закріплення на законодавчому рівні. Без додержання цієї вимоги прокурор і потерпілий діятимуть як абсолютно відокремлені учасники кримінального процесу, а по відношенню одне до одного перебуватимуть у різних кореляційних зв'язках залежно від конкретних обставин, як це спостерігається на сучасному етапі.

Задля виправлення вказаної ситуації необхідно, зберігаючи підпорядкування прокурора у кримінальному процесі принципу публічності, досягти такого стану, за якого забезпечення прав потерпілого визнавалося б домінуючим публічним інтересом у кримінальному процесі. Щодо цього найбільш прийнятною вважаємо модель, за якої, представляючи державу і не являючись представником потерпілого, прокурор фактично виступає на боці жертви [506, с. 57]. Саме так на психологічному рівні сприймають прокурора більшість опитаних громадян (63 %). Указаний підхід має зважено вибудовуватися на рівні завдань і принципів кримінального процесу, які б забезпечували оптимальний баланс публічних і приватних інтересів, а в межах останніх — потреб основних учасників кримінального судочинства — потерпілого та обвинуваченого.

Ураховуючи вищезазначене, при визначенні змісту предмета діяльності прокурора із забезпечення прав потерпілого і її меж необхідно виходити з існуючих в Україні реалій, за якими потерпілий потребує підвищеної уваги і захисту, фактично не реалізує свої права самостійно. Таким чином, предмет розглядуваної діяльності прокурора слід визначити як гранично широкий, який реалізується:

1) в різноманітних напрямках задля повного, всебічного й ефективного забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. При цьому такими напрямками виступає забезпечення того чи іншого з основоположних прав потерпілого;

2) в усіх стадіях кримінального судочинства, в яких бере участь прокурор, — від звернення особи із заявою про вчинення злочину до набрання вироком суду законної сили¹, — і поза ним: виконання вироку в частині забезпечення інтересів потерпілого, забезпечення інтересів потерпілого в межах цивільного судочинства тощо;

3) в межах усіх функцій прокуратури України. Цей висновок підтверджується результатами анкетування прокурорсько-слідчих працівників, відповідно до якого 33 % указали цей варіант. При цьому функції та інші напрями діяльності прокуратури можна поділити на такі, при реалізації яких забезпечення прав і законних інтересів потерпілого здійснюється: а) безпосередньо — у межах функцій нагляду за додержанням законів органами, які провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство, підтримання державного обвинувачення, досудового слідства (забезпечення прав і законних інтересів потерпілого слідчими прокуратури при розслідуванні ними злочинів), і б) частково — у межах функцій представництва (у частині представництва в суді інтересів потерпілого, при пред'явленні та підтриманні цивільного позову); нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи

¹ На те, що реалізація своїх процесуальних повноважень прокурором має визначальне значення для забезпечення прав і законних інтересів потерпілого на всіх стадіях кримінального процесу, вказують результати анкетування прокурорсько-слідчих працівників, згідно з якими такої думки дотримуються 78 % опитаних; решта 22 % вважають, що такий вплив має значення в окремих випадках.

громадян (у частині виконання вироків суду про відшкодування за-подіяної потерпілому злочином шкоди, інформування потерпілого про звільнення засудженого та в інших випадках); нагляду за додержанням і застосуванням законів (у частині нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень про відшкодування за-подіяної злочином шкоди, діяльністю фондів і організацій, які надають допомогу потерпілому в разі їх створення, тощо); координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю (ст. 10 Закону України «Про прокуратуру») (у частині координації діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення прав і законних інтересів потерпілого як складової боротьби зі злочинністю); міжнародного співробітництва органів прокуратури України (у частині забезпечення прав потерпілого при участі органів прокуратури України в розробці, укладенні та реалізації договорів у сфері правової допомоги і співробітництва в розслідуванні злочинів і боротьби зі злочинністю);

4) за допомогою різноманітних способів, засобів, методів і в різних формах. При цьому до основних засобів цієї діяльності слід віднести наглядові та ненаглядові (що залежить від функції прокуратури, у межах якої забезпечуються права потерпілого). Форми такої діяльності визначаються залежно від її напрямку. Наприклад, у межах діяльності із забезпечення відшкодування потерпілому за-подіяної йому шкоди існують такі форми, як діяльність прокурора із пред'явлення і підтримання цивільного позову, забезпечення добровільного відшкодування, відшкодування за рахунок держави тощо. Методи, через які реалізується відповідна діяльність прокурора, відображаються в методиці перевірки додержання прав потерпілого, підтримання державного обвинувачення та виконання інших функцій прокуратури;

5) на всіх рівнях (всіма ланками) системи органів прокуратури України. При цьому основний тягар цієї діяльності покладається на міські, районні, міжрайонні та прирівняні до них прокуратури: їх керівників та відповідних помічників прокурорів. Для найповнішого виконання вказаних завдань доцільно передбачити відповідальність за забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та координації відповідної діяльності одного з працівників прокуратури.

Таким чином, з урахуванням основоположних прав потерпілого, елементів його процесуального статусу в кримінальному судочинстві України та особливостей діяльності прокуратури в указаному напрямі предмет цієї діяльності можна визначити як комплексний і до нього входить: 1) забезпечення додержання комплексу прав потерпілого та виконання ним своїх обов'язків самим прокурором; 2) забезпечення реалізації, охорони та захисту прав та законних інтересів потерпілого іншими органами й особами, які беруть участь у справі і від яких це залежить, у межах компетенції прокурора.

Діяльність прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, як і будь-який різновид правозастосовної діяльності, має ґрунтуватися на неухильному дотриманні певних принципів, які виражають те головне, на що повинен бути орієнтований її розвиток, виступають гарантами законного і справедливого правозастосування [559, с. 8]. Такі засади, з одного боку, базуються на принципах організації і діяльності органів прокуратури України, визначених у ст. 6 Закону «Про прокуратуру», а також принципах кримінального судочинства, яких має додержуватися прокурор під час участі у провадженні у кримінальній справі, а з другого — є специфічними і притаманними саме цьому напрямку діяльності прокуратури.

З урахуванням міжнародно-правових стандартів і положень національного законодавства України можна виділити такі принципи діяльності прокурора в цьому напрямі: забезпечувати права і законні інтереси потерпілого всіма можливими засобами, що впливають із службових обов'язків прокуратури та не протирічать закону; мати належну професійну підготовку, освіту й обізнаність із правами та законними інтересами потерпілого, засобами їх забезпечення; забезпечувати права і законні інтереси потерпілого на засадах їх рівності й утримуватися від будь-яких проявів дискримінації за тією чи іншою ознакою; забезпечувати права і законні інтереси потерпілого повно, всебічно, послідовно, швидко й ефективно, без тяганини та зволікань; забезпечуючи права і законні інтереси потерпілого, діяти неупереджено й об'єктивно незалежно від розсуду інших осіб; забезпечуючи права і законні інтереси потерпілого, відстоювати публічні (державні) інтереси; забезпечуючи права і законні інтереси потерпілого, у межах збереження професійної таємниці вживати заходів до збереження

інформації щодо потерпілих та перешкоджання втручанням у їхнє особисте життя; забезпечуючи права і законні інтереси потерпілого, поводитись з ними ввічливо, коректно, зі співчуттям, дотримуючись професійної етики.

Ці положення набувають характеру принципів, оскільки є визначальними для діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, проявляються на всіх її етапах і напрямках, а їх недотримання має означати недійсність рішень (у тому числі процесуальних), прийнятих з порушенням того чи іншого принципу, можливість його оскарження до вищестоящего прокурора або до суду і вжиття відповідних заходів реагування до прокурора, який допустив таке порушення.

Соціальну значущість діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, що дає підстави для виокремлення її з усього масиву прокурорської діяльності, обумовлюють ті завдання, на досягнення яких вона спрямована. При цьому з огляду на те, що вказана діяльність не становить абсолютно незалежної сфери правозастосовної практики, її завдання є безпосередньо пов'язаними із завданнями діяльності прокуратури та завданнями кримінального судочинства України, оскільки є похідними від останніх, впливають із них і не можуть їм протирічити.

Таким чином, перед прокурором при здійсненні діяльності із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого постають завдання трьох порядків: 1) із реалізації завдань діяльності прокуратури України, які є для прокурора первинними в організаційно-інституціональному аспекті; 2) із виконання завдань кримінального судочинства, які набувають для нього значення як для учасника провадження у кримінальній справі і мають функціональний (процесуальний) характер; 3) із власне забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, що означає досягнення дещо вужчих, ніж попередні, але цілком самостійних і навіть самодостатніх цілей даного напрямку діяльності прокурора.

Розглядаючи перший порядок завдань, треба зазначити, що завдання діяльності прокуратури України визначені у ст. 4 Закону України «Про прокуратуру». При цьому забезпечення прокурором прав і законних інтересів потерпілого можна розглядати як таке, що здійснюється на підставі і на виконання завдання прокуратури, визначеного у

п. 2 цієї статті, відповідно до якого діяльність органів прокуратури спрямована на всемірне утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і має своїм завданням захист від неправомірних посягань гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина. Таким чином, прокурор здійснює діяльність із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого з огляду на правозахисну спрямованість прокуратури, на виконання завдання захисту прав і законних інтересів особи.

Розглядаючи завдання другого порядку, варто підкреслити, що, хоча Закон України «Про прокуратуру» окремо закріплює як завдання нагляду за дізнанням та досудовим слідством (ч. 2 ст. 29), так і завдання прокурора в судовому процесі при підтриманні державного обвинувачення (ст. 34 Закону), основними і визначальними для нього при вступі та подальшій участі у кримінальній справі є завдання кримінального судочинства, сформульовані у КПК України, які в підсумку і мають визначати завдання нагляду та підтримання державного обвинувачення і виступати критеріями ефективності їх реалізації. Аналізуючи ці завдання, визначені у ст. 2 чинного КПК України, слід зауважити, що хоча на першому місці серед них стоїть охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь, однак про захист прав потерпілого прямо не згадується, що є суттєвим недоліком усього кримінального процесу України. Необхідно підтримати В. Т. Нора, який указує, що захист майнових та особистих прав потерпілих осіб (як фізичних, так і юридичних) має впливати із безпосередніх завдань кримінального судочинства [369, с. 44], чого не простежується при аналізі ст. 2 КПК України. Крім того, очевидно, що з огляду на соціальну значущість забезпечення прав потерпілого його не можна включати у збірне поняття «охорони прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» і ставити на один рівень із іншими учасниками процесу.

Отже, видається більш правильним досвід КПК РФ, у ч. 1 ст. 6 якого проголошено, що кримінальне судочинство має своїм призначенням захист прав і законних інтересів осіб і організацій, потерпілих від злочинів [533]. У КПК Республіки Білорусь це положення відне-

сено до завдань не процесу, а кримінально-процесуального закону (ч. 1 ст. 2 КПК Білорусі) [536]. Як позитивний момент можна відзначити той факт, що у Проекті КПК України № 1233 серед завдань кримінального провадження на перше місце поставлена охорона прав та свобод фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави, яким заподіяно шкоду злочином (п. 1 ч. 1 ст. 2 Проекту КПК), з тим лише уточненням, що в даному разі має йтися не про «охорону», а про «забезпечення» прав і законних інтересів осіб, яким злочином завдано шкоду, тому що останнє включає перше. Оскільки виконання завдань кримінального судочинства рівною мірою покладаються на всіх осіб, які так чи інакше беруть у ньому участь, а головним чином — на органи й осіб, які ведуть процес, то конкретизація вказаного завдання в КПК України вказуватиме орієнтир для всієї процесуальної діяльності прокурора у кримінальній справі, а також обумовлюватиме конкретну діяльність прокурора із забезпечення прав потерпілого.

І нарешті, завдання третього порядку, похідні від попередніх, але визначальні саме для цього виду діяльності, визначені вже в її формулюванні — тобто це є «забезпечення прав і законних інтересів потерпілого». З огляду на це завданням прокурора є реалізація, охорона та захист прав і законних інтересів потерпілого, тобто досягнення такого стану, коли весь гарантований законом обсяг прав і законних інтересів осіб, потерпілих від злочинів, своєчасно та повністю був би втілений у життя, їхні права, порушені злочином, були поновлені й убезпечені від порушень у подальшому, а винні в порушенні їхніх прав особи — притягнені до відповідальності.

1.3. Правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого

Під правовими основами діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого слід розуміти сукупність правових норм, які визначають засади цієї діяльності, регулюють правовідносини, що виступають її об'єктом, регламентують її порядок,

визначають способи, методи та засоби забезпечення прокурором прав і законних інтересів потерпілого. У сукупності вони утворюють комплексний правовий інститут, до якого входять норми міжнародного, конституційного, кримінально-процесуального, цивільного права, законодавства про прокуратуру та ін. При цьому доцільно розглянути правову регламентацію діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого на двох рівнях: міжнародно-правовому та рівні національного законодавства України.

1.3.1. Міжнародно-правові стандарти діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого

Проблема міжнародно-правового забезпечення прав потерпілого знайшла певне відображення в літературі, зокрема, її в Україні на дисертаційному рівні розробляла Т. Л. Сироїд [506], але в контексті міжнародного права. Певну увагу цим питанням приділяли також К. І. Кухта та В. М. Махов [249], Н. Б. Федорчук та В. Т. Нор [545], О. В. Капліна [167], І. М. Ібрагімов [154] та ін. [докл. див. 257–259]. Міжнародно-правовий рівень охоплює сукупність норм щодо забезпечення прав потерпілих від злочинів прокурором, що містяться в міжнародно-правових актах та складаються в процесі міжнародно-правового співробітництва у сфері захисту прав потерпілого.

Особливістю міжнародно-правових актів є те, що закріплені в них норми мають властивості норм-принципів, які спрямовують функціонування права [9, с. 88], а для національного законодавства України вони слугують своєрідним орієнтиром, водночас становлячи відносно автономну щодо нього систему [200, с. 194]. Найбільш прийнятною назвою для комплексу цих норм, на наш погляд, є термін «міжнародні стандарти», що позначає міжнародно-правові норми і принципи, які закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права в тих чи інших сферах міждержавного співробітництва [593, с. 615]. Міжнародні правові акти, що виступають правовими основами діяльності прокурора із забезпечення прав потерпілого, залежно від рівня, на якому вони приймалися, можна класифікувати на: 1) загальносвітового і 2) регіонального характеру. У свою

чергу, останній для України становить інтерес на двох рівнях: європейському та СНД.

Специфіка міжнародно-правових стандартів забезпечення прав потерпілого полягає в тому, що переважна більшість із них містяться в документах, які не мають обов'язкової юридичної сили (такими визнаються лише ті, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України). Водночас загальновизнані норми й принципи міжнародного права, закріплені в міжнародних пактах, конвенціях та інших документах, мають розглядатися як складова частина правової системи держави [467, с. 25].

І хоча, на відміну від ч. 4 ст. 15 Конституції та ч. 3 ст. 1 КПК РФ, у законодавстві України немає вказівки на зарахування до джерел права загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, однак, згідно зі ст. 3 Закону України «Про прокуратуру», вони фактично віднесені до правових основ діяльності прокуратури, оскільки відповідно до ч. 2 цієї статті органи прокуратури у встановленому порядку в межах своєї компетенції вирішують питання, що впливають не лише з укладених Україною міждержавних договорів, а й із загальновизнаних норм міжнародного права. Крім того, до завдань прокурорського нагляду ст. 4 цього Закону відносить захист соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина, гарантованих у тому числі й міжнародними правовими актами (без вказівки на їх включення до вітчизняного законодавства). Таким чином, міжнародно-правові стандарти займають особливе місце серед правових основ діяльності прокурора із забезпечення прав потерпілого.

Характеризуючи ці стандарти, необхідно почати з таких основоположних міжнародно-правових актів, як Загальна декларація прав людини 1948 року [136], Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року [347] та Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року [133]. У літературі обґрунтовано відзначається, що у вказаних актах немає жодного розділу чи навіть окремої статті, присвяченої інституту потерпілого взагалі і в кримінальному судочинстві зокрема [370, с. 524], оскільки мова в них, як правило, йшла про «абстрактну особу», але ніколи — про потерпілого як процесуальну фігуру [40, с. 18]. Фактично вказані документи не приділяли уваги потерпілому, встановлюючи деякі загальні гарантії прав

особи у сфері кримінального судочинства. Тому, на думку дослідників, застосування їх положень було покликане однаково сприяти як охороні прав особи, яка вчинила злочин, так і охороні прав громадянина, який став його жертвою [68, с. 15]. І дійсно, норми цих актів створили передумови для розбудови національних механізмів забезпечення прав людини, реалізації права на судовий захист і потерпілих у тому числі, покладаючи відповідні обов'язки на компетентні судові, адміністративні або законодавчі органи влади (ч. 3 ст. 2 Пакту). Поряд із цим детально регламентувалися права обвинуваченого (у статтях 10, 11 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Пакту, статтях 5, 6 Протоколу № 7 Конвенції тощо). Зважаючи на це, слід погодитися з висновками дослідників, що, вирішуючи питання захисту особи при здійсненні правосуддя, міжнародна спільнота більше уваги приділяла проблемі захисту особи, яка вчинила злочин, залишаючи беззахисним потерпілого [506, с. 17].

Особливо негативно на забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого позначаються вказані недоліки Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованої Україною 17 липня 1997 року (набула чинності в Україні 11 вересня 1997 року). У національному кримінальному судочинстві це має місце принаймні у двох аспектах: 1) орієнтування національного законодавця на однобічне забезпечення прав обвинуваченого, що, як наслідок, призводить до дискримінаційного становища потерпілого в національному кримінальному судочинстві; 2) Європейський суд з прав людини не може розглядатися як наддержавний орган захисту прав потерпілих.

Ураховуючи те, що в тексті Конвенції немає прямого закріплення прав потерпілих, останні фактично позбавляються конкретної і прямої підстави для звернення за захистом до ЄСПЛ. І хоча аналіз тексту Конвенції і практики ЄСПЛ дозволяє зробити висновок, що побічно звернення потерпілих до Суду можливе на підставі ч. 1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції, виходячи із виокремлюваних у літературі прав особи, які вони гарантують [519; 520], це більшою мірою відображається в тому, що в загальній кількості звернень до ЄСПЛ, які мають кримінальні та кримінально-процесуальні передумови, більшість складають заяви з боку обвинувачених, а не потерпілих. З огляду на це, а також на проблеми застосування норм Конвенції судами та іншими правоохо-

ронними органами на національному рівні [164, с. 196; 165, с. 70] питання застосування норм Конвенції та рішень Суду прокурорами при забезпеченні прав і законних інтересів потерпілих уявляється проблематичним.

Вважаємо, що шляхи виправлення такої ситуації можливі як на міжнародному, так і на національному рівні. До перших належить прийняття відповідного додаткового протоколу до Конвенції, що був би спрямований на забезпечення прав потерпілого, і ратифікація його державами — учасниками Конвенції, на підставі якого потерпілі могли б звертатися до ЄСПЛ і отримувати необхідний захист. Його зміст має визначатися з урахуванням Декларації прав жертв злочинів та зловживання владою, а також документів Ради Європи, про які йтиметься далі. Разом із тим поштовх для цього може бути здійснений і через збільшення кількості звернень жертв злочинів до Суду за захистом на підставі діючих норм Конвенції з тим, щоб створити необхідні прецеденти та передумови для змін як на міжнародному, так і національному рівнях у бік пріоритетного захисту прав потерпілих.

Поряд із цим потерпілий за національним законодавством опинився в полі зору світової спільноти лише в останній чверті ХХ століття. Найбільшою мірою цьому сприяли Конгреси ООН з попередження правопорушень та поведження з правопорушниками, які приділяли значну увагу захисту потерпілих, починаючи з V Конгресу ООН 1975 року, і, в оцінках дослідників, перенесли акцент з пріоритетного захисту прав правопорушника на пріоритетний захист прав жертви правопорушення, поставивши відповідні завдання перед кримінальним, кримінально-процесуальним законодавством і віктимологічним розділом кримінологічної науки [41, с. 137]. У результаті проблема захисту жертв злочинів стала однією із пріоритетних у сфері кримінального судочинства, вийшла на міжнародний рівень і якісно збагатилася [506, с. 25–26]. Отже, проведення цих Конгресів ООН відображає етапи становлення міжнародно-правових стандартів забезпечення прав і законних інтересів потерпілого.

Слід відзначити, що одним із найважливіших результатів діяльності вказаних Конгресів ООН і водночас найбільш значним міжнародно-правовим актом із питань забезпечення прав потерпілого стала Декларація основних принципів правосуддя для жертв зло-

чинів і зловживань владою від 29 листопада 1985 року [115]. Фактично в цьому документі ООН уперше порушила проблему, дала визначення і встановила основні права осіб, які постраждали від злочину, що стало поворотним пунктом у розробці поняття, змісту і міжнародно-правового механізму реалізації прав жертв злочинів [249, с. 9]. Декларація вперше на міжнародному рівні встановила систему стандартів і керівних принципів правового становища жертв злочинів, що призначалася для реалізації в правових системах держав світу [579, с. 11]. Вона дала визначення поняття «жертва злочину», а також передбачила основні права потерпілих за такими напрямками, як: доступ до правосуддя і справедливе поводження; реституція; компенсація; соціальна допомога.

Важливо при цьому, що Декларація звернула безпосередню увагу на необхідність створення на національному рівні механізмів забезпечення прав потерпілого (пп. 5, 7 та ін.), визначила основні напрями їх діяльності (п. 6) та встановила окремі вимоги до їх працівників (п. 16).

Таким чином, можна вважати, що концептуально діяльність прокурора із забезпечення прав потерпілого повністю узгоджується з її положеннями, а також з прийнятими в подальшому на основі та на виконання Декларації документами: Резолюцією 1989/57 ЕКОСОП ООН від 24 травня 1989 року, якою прийнято «Рекомендації щодо здійснення Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою» [389]; Резолюцією ЕКОСОП ООН 1990/22 від 24 травня 1990 року, яка затвердила «Керівництво для співробітників системи кримінального правосуддя відносно реалізації Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою» [464].

Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав потерпілого активно розроблялися на регіональному європейському рівні, що пов'язано з діяльністю Ради Європи. Процес підвищення уваги РЄ на проблематику потерпілого, за оцінками дослідників, розпочався ще у 1977 році із прийняттям Комітетом міністрів Ради Європи Резолюції № 27 «Про компенсацію шкоди жертвам умисного насильства», на підставі якої 23 листопада 1983 року було прийнято Європейську конвенцію «Про відшкодування шкоди жертвам насильницьких зло-

чинів» [376]. Цей документ ще до Декларації 1985 року закріпив важливе для потерпілих від злочинів право на відшкодування шкоди і, будучи міжнародним договором, став обов'язковим для держав Європи, які до нього приєдналися, однак не був ратифікований більшістю країн Східної Європи, у тому числі й Україною [506, с. 27].

28 червня 1985 року на 387-му засіданні заступників міністрів було прийнято Рекомендацію R (85) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права та кримінального процесу [210]. У ній наголошувалося, що основною функцією кримінальної юстиції є забезпечення потреб і захист інтересів потерпілого, тож необхідним є укріплення довіри потерпілого до кримінального правосуддя. Більшість положень Рекомендації так чи інакше стосуються діяльності прокурора із забезпечення прав потерпілого, хоча термін «прокурор» у її тексті і не згадується. Можна вважати, що положення пп. 1–7 цього документа слід розглядати як стандарти діяльності прокуратури із забезпечення прав потерпілого як при здійсненні нею нагляду за органами дізнання і досудового слідства (тобто за поліцією), так і при здійсненні прокурором кримінального переслідування.

У Рекомендації R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи від 17 вересня 1987 року про спрощення кримінального правосуддя [451] містяться важливі положення щодо участі потерпілого у кримінальному переслідуванні, а отже, і взаємодії його з прокурором у даному напрямі (пп. 6, 10, 11 ч. «а», п. «і» ч. «b») Розд. I), що, на думку Комітету міністрів, мало спростити і пришвидшити провадження у кримінальних справах. Положення щодо застосування процедур примирення між потерпілим і злочинцем знайшли розвиток у Рекомендації R (99) 19 Комітету міністрів державам-членам про процедуру примирення у кримінальних справах від 15 вересня 1999 року [449], що дозволяло також підвищити рівень особистої участі потерпілого у провадженні по кримінальній справі та справляти більший вплив на її наслідки. В аспекті діяльності прокурора із забезпечення прав потерпілого важливе значення мають положення Розд. IV Рекомендації, який регламентував функціонування кримінального судочинства відносно процедури примирення, тобто фактично заклав стандарти участі прокурора у здійсненні цієї процедури.

Загалом на підставі аналізу вказаних актів можна виділити такі основні права потерпілого, які покликана забезпечувати прокуратура:

- на судовий захист (ч. 3 ст. 2 Пакту; п. 1 ст. 6, ст. 13 Конвенції);
- на доступ до правосуддя (п. 4 Декларації);
- на компенсацію заподіяної злочином шкоди та поновлення порушених злочином прав (пп. 4, 8–13 Декларації; Європейська конвенція «Про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів», пп. 10–14 Рекомендації R (85) 11);
- на забезпечення прав компетентними державними органами (пп. 5, 6 Декларації; пп. 1–4, 10 Рекомендації R (85) 11);
- на справедливе поводження (пп. 4, 16–17 Декларації; пп. 1, 8, 15 Рекомендації R (85) 11);
- на правову, соціальну, психологічну допомогу (пп. 14–17 Декларації; п. 2 Рекомендації R (85) 11);
- на інформацію (п. 5, підп. «а») п. 6 Декларації; пп. 2, 6, 9 Рекомендації R (85) 11);
- на забезпечення безпеки (підп. «d») п. 6 Декларації; п. 16 Рекомендації R (85) 11);
- на вплив на виникнення, хід та результати провадження у справі та участь у кримінальному переслідуванні (підп. «b») п. 6 Декларації; пп. 5–7 Рекомендації R (85) 11; п. 6 ч. «а», п. «і» ч. «b» Розд. I Рекомендації R (87) 18);
- на примирення з обвинуваченим (п. 7 Декларації; Резолюція ЕКОСОП ООН 2000/14 «Основні принципи застосування програм відновлювального правосуддя в кримінальних справах» від 27 липня 2000 року; п. 1 ч. 2 Рекомендації R (85) 11; п. 2 ч. «b» Розд. II Рекомендації R (87) 18; Рекомендація R (99) 19).

Тенденція щодо надання великої уваги захисту прав жертв злочинів передбачає і широке залучення до цього органів прокуратури. Особливо виразно це виявляється в межах міжнародно-правових механізмів міжнародного кримінального переслідування і покарання винних фізичних осіб міжнародними судовими органами [200, с. 191–192]. Так, прикладом забезпечення прокурором прав потерпілих є діяльність Міжнародного кримінального суду (МКС), в контексті якої потерпілі є одними із центральних учасників міжнародного кримінального судочинства [484, с. 58]. Статут МКС від 17 червня 1998 року містить ст. 68, присвячену забезпеченню прав

потерпілих та свідків, при цьому важливо, що ряд її положень покладають на прокурора обов'язок вживати заходів щодо захисту безпеки, фізичного і психічного благополуччя, гідності і недоторканності особистого життя жертв злочинів, особливо при проведенні розслідування та здійсненні кримінального переслідування (ч. 1 ст. 68), вживати заходи безпеки для потерпілого (ч. 5 ст. 68). На прокурора також покладається обов'язок інформувати потерпілих стосовно їх участі на кожному етапі провадження у справі, він задіяний у діяльності Суду щодо відшкодування потерпілому заподіяної злочином шкоди, що здійснюється у формах реституції, компенсації та реабілітації [485, с. 31]. Отже, у практиці міжнародних інституцій прокурор розглядається як суб'єкт забезпечення прав потерпілого.

Аналогічного висновку можна дійти, і розглядаючи міжнародно-правові документи у сфері регламентації діяльності прокуратури. Так, на підставі аналізу таких актів, як Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку ООН від 17 грудня 1979 року [194], «Керівні принципи стосовно ролі осіб, які здійснюють судове переслідування» 1990 року [465], Рекомендація R (2000) 19 Комітету міністрів державам — членам Ради Європи щодо ролі державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя [379], «Європейські керівні принципи з етики і поведінки для прокурорів» («Будапештські керівні принципи») від 31 травня 2005 року [130], «Стандарти професійної відповідальності та викладення основних прав і обов'язків прокурорів» від 21 квітня 1999 року [496], можна констатувати, що в усіх без винятку документах міжнародного рівня, присвячених прокуратурі або органам з аналогічною компетенцією, тією чи іншою мірою, але в обов'язковому порядку, приділяється увага питанням участі прокурорів у забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у сфері кримінального судочинства. І хоча жоден із цих документів не являє собою доведеної програми дій прокурора в указаному напрямі, але вони в сукупності все ж закладають міжнародно-правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав потерпілого та дозволяють сформулювати основні принципи та стандарти такої діяльності. Серед них:

– забезпечувати права і законні інтереси потерпілого всіма можливими засобами, що впливають із службових обов'язків прокура-

тури і не протирічать закону (ст. 1 Кодексу поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку);

– мати належну професійну підготовку, освіту й обізнаність із правами та законними інтересами потерпілого, засобами їх забезпечення (п. 1 Рекомендації R (85) 11; підп. «b» п. 2 «Керівних принципів стосовно ролі осіб, які здійснюють судове переслідування»; підп. «b» п. 7 Рекомендації R (2000) 19; п. «д» Розд. II «Європейських керівних принципів з етики і поведінки для прокурорів»; підп. «d» п. 1 «Стандартів професійної відповідальності...»);

– забезпечувати права і законні інтереси потерпілого на засадах їх рівності й утримуватися від будь-яких проявів дискримінації за тією чи іншою ознакою (підп. «a» п. 13 «Керівних принципів стосовно ролі осіб, які здійснюють судове переслідування»; п. 25 Рекомендації R (2000) 19; п. «и» Розд. II «Європейських керівних принципів з етики і поведінки для прокурорів»);

– забезпечувати права і законні інтереси потерпілого повно, всебічно, послідовно, швидко та ефективно, без тяганини і зволікань (підп. «Д» Декларації; п. 12 «Керівних принципів стосовно ролі осіб, які здійснюють судове переслідування»; п. 24 Рекомендації R (2000) 19; абз. 2 Розд. I, пп. «б», «в», «д» та інші Розд. III «Європейських керівних принципів з етики і поведінки для прокурорів»; підп. 4.1 «Стандартів професійної відповідальності...»);

– забезпечуючи права і законні інтереси потерпілого, діяти неупереджено й об'єктивно, незалежно від розсуду інших осіб (п. 4, підп. «b» п. 13 «Керівних принципів стосовно ролі осіб, які здійснюють судове переслідування»; пп. «е»–«з» Розд. II, п. «б» Розд. III «Європейських керівних принципів з етики і поведінки для прокурорів»; підп. «e» п. 2 «Стандартів професійної відповідальності...»);

– забезпечуючи права і законні інтереси потерпілого, відстоювати публічні (державні) інтереси (підп. «b» п. 13 «Керівних принципів стосовно ролі осіб, які здійснюють судове переслідування»; підп. «С» ч. V п. 7 Рекомендації ПАРС 1604 (2003) щодо ролі прокуратури у демократичному правовому суспільстві; абз. 4 Розд. I «Європейських керівних принципів з етики і поведінки для прокурорів»; підп. «g» п. 2 «Стандартів професійної відповідальності...»);

– у межах збереження професійної таємниці вживати заходів до збереження інформації щодо потерпілих та перешкоджання втручанню в їхнє особисте життя (п. 15 Рекомендації R (85) 11; підп. «с» п. 13 «Керівних принципів стосовно ролі осіб, які здійснюють судове переслідування»; п. 30 Рекомендації R (2000) 19; п. «к» Розд. II «Європейських керівних принципів з етики і поведінки для прокурорів»; підп. «а» п. 4.3 «Стандартів професійної відповідальності...»);

– поводитись з потерпілими ввічливо, коректно, зі співчуттям, дотримуючись професійної етики (п. 4 Декларації; п. 1 Рекомендації R (85) 11; п. 3 «Керівних принципів стосовно ролі осіб, які здійснюють судове переслідування»; пп. «а»–«в» Розд. II «Європейських керівних принципів з етики і поведінки для прокурорів»; підпункти «а», «б» п. 1 «Стандартів професійної відповідальності...»).

Актуальним питанням є впровадження вказаних стандартів у національне правове поле України, необхідність чого підтверджує й емпіричний матеріал, зокрема 44 % опитаних прокурорсько-слідчих працівників вважають, що це значно вплине на стан забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, інші 56 % визнають такий позитивний вплив меншою мірою.

Важливим засобом забезпечення прав потерпілого на міжнародному рівні є міжнародно-правове співробітництво, у межах якого вказані питання регулюються на рівні міжнародних договорів України з питань правової допомоги і співробітництва при розслідуванні кримінальних справ. Питаннями, що стосуються прав потерпілого, які входять до предмета таких договорів, найчастіше є врегулювання порядку звернень за правовою допомогою щодо відшкодування потерпілому завданої злочином шкоди, виклик потерпілого за кордон для дачі показань тощо, активну участь у вирішенні яких беруть органи прокуратури.

На рівні СНД прокурор здійснює забезпечення прав і законних інтересів потерпілого на виконання Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року [114]. Крім того, результати такого співробітництва втілюються в типових (модельних) законодавчих актах, які приймає Міжпарламентська Асамблея СНД [588, с. 126–

128]. Так, Модельний Кримінально-процесуальний кодекс, розроблений і прийнятий МПА [350], установлює єдиний правовий статус потерпілого на території Співдружності, а також визначає засади участі прокурора у кримінальному процесі; Модельний закон про державний захист потерпілих, свідків та інших осіб, які сприяють кримінальному судочинству від 6 грудня 1997 року [377], регламентує роль прокурора у прийнятті та реалізації рішень щодо застосування до потерпілого та інших осіб заходів безпеки (статті 3, 19, 20 та інші Модельного закону).

З урахуванням прагнення України до європейської інтеграції застосовує на увагу досвід діяльності двох основних агентств, створених у межах Європейського Союзу задля допомоги співробітництву держав — членів ЄС у боротьбі проти міжнародної організованої злочинності: Європол та Євроюст [докл. див. 288]. Показово при цьому, що в Рішенні від 28 лютого 2002 року № 2002/187/JAI про створення Євроюст містяться положення щодо забезпечення прав потерпілих у сфері обробку даних особистого характеру (ч. 2 ст. 15 Рішення) [380].

Зважаючи на те, що, по-перше, Євроюст — це орган ЄС, відповідальний за координацію діяльності правоохоронних органів держав — членів ЄС, утворений з метою підвищення ефективності їх діяльності у сфері розслідування і судового переслідування, по-друге, що діяльність цього органу полягає передусім у збиранні, обробці, аналізі та зберіганні інформації і, по-третє, що Євроюст складається переважно із прокурорів держав — членів ЄС (ч. 1 ст. 2 Рішення), ці положення можна розглядати як один з аспектів інституалізації обов'язку забезпечення прокурорами прав потерпілого на рівні міжнародно-правового співробітництва і координації діяльності по боротьбі зі злочинністю в межах ЄС.

Важливим є також той факт, що провідна роль у міжнародно-правовому співробітництві у сфері кримінального судочинства, а отже, і в механізмі реалізації міжнародно-правових стандартів забезпечення прав потерпілого, належить прокуратурі України, що випливає зі ст. 26 Закону України «Про прокуратуру» та деталізується у Наказі Генерального прокурора України «Про організацію роботи

органів прокуратури України у галузі міжнародного співробітництва і правової допомоги у кримінальних справах» від 5 травня 2011 року № 8 гн [443]. Таким чином, органи прокуратури України відіграють провідну роль у механізмі реалізації міжнародних норм про захист прав потерпілого і мають широкі й почасти навіть виключні повноваження у сфері міжнародного співробітництва з питань забезпечення прав потерпілого, а також виконання на національному рівні міжнародно-правових стандартів забезпечення прав осіб, які постраждали від злочинів.

1.3.2. Забезпечення прав і законних інтересів потерпілого прокурором за національним законодавством України

Національний рівень правових основ забезпечення прав і законних інтересів потерпілого включає чинні в Україні нормативно-правові акти, які доцільно класифікувати за юридичною силою на: Конституцію України; закони України; підзаконні нормативно-правові акти; відомчі нормативно-правові акти.

Вищу юридичну силу на цьому рівні мають норми Конституції України [докл. див. 284]. При цьому положення щодо забезпечення прав потерпілого розглядаються у складі конституційних гарантій прав і законних інтересів людини у сфері кримінального судочинства [386, с. 14]. Істотною прогалиною регламентації інституту потерпілого треба визнати відсутність будь-яких згадувань про нього в Конституції України, хоча натомість Основний Закон у статтях 29–31, 62 і 63 послідовно гарантує права і законні інтереси обвинуваченого.

Указана тенденція знайшла відображення також у ст. 129 Конституції України, яка серед дев'яти основних засад судочинства закріплює дві, безпосередньо спрямовані на захист прав обвинуваченого, а саме: забезпечення доведеності вини (п. 3 ч. 3 ст. 129) та забезпечення обвинуваченому права на захист (п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції), однак серед них немає жодної, що забезпечувала б інтереси потерпілого. Унаслідок цього і в процесуальних галузях права жертві злочину відводиться другорядне місце, а її права залишаються без надійного механізму захисту.

Слід визнати, що поряд із цим Основний Закон нашої держави закладає певні передумови для забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, зокрема у положеннях статей 3, 13, 21, 27, 41, 55 Конституції, утім цього аж ніяк не достатньо для захисту постраждалих від злочину осіб. У цьому аспекті, на нашу думку, для України прикладом для наслідування має бути ст. 52 Конституції Російської Федерації [214], яка проголошує, що «права потерпілих від злочинів і зловживань владою охороняються державою. Держава забезпечує потерпілим доступ до правосуддя і компенсацію завданої шкоди»¹, у зв'язку із чим захист прав потерпілих став розглядатися як конституційний обов'язок Російської держави [404, с. 11]. Ураховуючи це, загальною тенденцією стало посилення процесуальних прав потерпілого у проектах КПК РФ, яку відзначали дослідники [356, с. 44], що втілювалося в новому КПК 2001 року, де серед завдань кримінального процесу Росії на перше місце поставлено захист прав потерпілих (ч. 1 ст. 6 КПК РФ).

Таким чином, закріплення аналогічної норми в Конституції України заклало б фундаментальні основи і визначило чіткий напрям розвитку для інституту потерпілого у кримінально-процесуальному та інших галузях права, механізму забезпечення його прав і такої складової останнього, як відповідна діяльність прокурора.

Серед чинного законодавства України центральним нормативно-правовим актом у системі правових основ діяльності прокурора із забезпечення прав потерпілого є Кримінально-процесуальний кодекс України, оскільки саме він найбільшою мірою регламентує об'єкт, суб'єкт та зміст цієї діяльності. При цьому, не вдаючись до детальної характеристики всіх правових норм, які складають інститут потерпілого в кримінальному процесі [докл. див. 172], та їх еволюції [докл. див. 263; 264], зупинимось лише на найбільш важливих, на наш погляд, положеннях — принципах кримінального процесу [докл. див. 265].

Саме через них у першу чергу відбувається впровадження в галузеве законодавство міжнародно-правових стандартів та конституційних норм, оскільки конституційні принципи, щоб бути втіленими в тканину реально функціонуючих правовідносин щодо забезпечення

¹ Крім Російської Федерації, серед країн СНД на конституційному рівні закріплено захист прав потерпілих і в Республіці Киргизія (ст. 15 Конституції РК).

прав потерпілого, мають бути опосередковані в галузевому законодавстві [540, с. 74]. Разом із тим навіть без внесення пропонувань нами до Конституції в аспекті забезпечення прав потерпілого регламентація цих питань на рівні принципів, закріплених у КПК, дозволить створити міцні передумови для забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві.

Провідна роль принципів кримінального процесу обумовлюється тим, що вони, по-перше, установлюють основи забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, по-друге, визначають відповідну спрямованість діяльності відповідних органів і посадових осіб (і в тому числі прокурора), по-третє, містять механізми захисту прав потерпілого, оскільки рішення, прийняте з порушенням того чи іншого принципу процесу, визнається недійсним і підлягає скасуванню [512, с. 10]. До цього висновку підштовхують і дані опитування прокурорсько-слідчих працівників, які стовідсотково погоджуються з позитивним значенням побудови кримінального процесу на засадах, спрямованих на захист прав потерпілого, при цьому цей захід вважають таким, що більшою мірою з усіх запропонованих вплине за стан забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, найбільша кількість респондентів (89 %).

Разом із тим доводиться констатувати, що існуючі принципи кримінального процесу не лише не розв'язують проблеми забезпечення прав потерпілого, а ще більше її ускладнюють. Це проявляється як у відсутності законодавчо визначеного їх переліку, упорядкованої системи [84, с. 699; 92, с. 183], так і в тому, що серед наявних принципів кримінального процесу немає жодного, безпосередньо спрямованого на забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, а в той же час цілий ряд принципів кримінального судочинства спрямовано на захист прав іншого учасника процесу — обвинуваченого. Такий стан справ не може визнаватися задовільним, адже створює диспропорційність між забезпеченням прав і законних інтересів потерпілого і обвинуваченого, що неминуче позначається на реалізації інших засад судочинства, зокрема змагальності та рівності сторін, принципу диспозитивності [305, с. 115] та ін. Таким чином, «страждає» вся система принципів кримінального процесу, ставиться під загрозу виконання його завдань.

Аналізуючи шляхи розв'язання цієї проблеми, найбільш обґрунтованою видається точка зору Ю. М. Грошевого стосовно того, що в новому КПК України повинна знайти втілення ідея про розширення приватних засад [97, с. 693], та О. В. Капліної, що новий КПК України має не лише відповідати Основному Закону держави, але й на основі найпрогресивніших міжнародно-правових стандартів створити такі правозахисні механізми, використовуючи які, громадянин, який постраждав від злочину, зможе реально відновити порушені права та інтереси [167, с. 223]. Як їх розвиток можна розглядати існуючий в юридичній літературі погляд, відповідно до якого захист прав потерпілого повинен бути закріплений як принцип кримінального процесу. У даному контексті є цікавою пропозиція В. П. Півненка та Є. О. Мірошніченка, згідно з якою конституційному принципу презумпції невинуватості обвинуваченого необхідно протиставити новий принцип — презумпції правоти і пріоритетності прав потерпілого [406, с. 40]. Російські вчені також вважають захист прав потерпілих конституційним принципом [205, с. 10] і у зв'язку з цим КПК, поряд із принципом презумпції невинуватості, пропонують доповнити статтею про принцип презумпції захисту потерпілого від злочину [48, с. 25]. Обґрунтовано вважається, що така презумпція повинна надати реформаційним процесам у кримінальному судочинстві нового спрямування, здатного належним чином забезпечити порушені кримінальним правопорушенням права [170, с. 250].

Однак на сьогоднішній день подібні погляди не знаходять підтримки законодавця. Наврядчи буде вирішено цю проблему і з прийняттям нового КПК України, оскільки серед 23 засад кримінального провадження, передбачених у ст. 7 і розкритих у главі 2 Проекту КПК України № 1233, немає жодної, безпосередньо спрямованої на забезпечення прав потерпілого. З огляду на це видається необхідним ввести принцип забезпечення права на захист прав і законних інтересів потерпілого, змістом якого є всебічне і першочергове спрямування кримінального процесу, діяльності органів і осіб, що його ведуть, на реалізацію, охорону та захист прав і законних інтересів потерпілого. Також до системи принципів кримінального судочинства необхідно включити презумпцію відшкодування заподіяної потерпілому злочинном шкоди, яка визначатиме зміст і спрямованість діяльності всіх

органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, щодо відшкодування заподіяної злочином шкоди (докладніше див. підрозд. 2.8 цієї роботи).

Вважаємо, що закріплення цих принципів у КПК України дозволить досягти таких позитивних результатів: 1) створити належну основу та надати гарантії для реального забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у сфері кримінального судочинства, у тому числі за допомогою відповідної діяльності прокурора в цьому напрямі; 2) збалансувати та вдосконалити систему принципів кримінального процесу; 3) зрівняти процесуальний статус потерпілого і обвинуваченого, подолати диспропорцію у становищі цих осіб як учасників кримінального процесу. Крім того, завдяки цьому буде закладено базис для подальшого розширення прав потерпілого, необхідність якого підтримують усі без винятку опитані прокурори і слідчі.

Регламентація діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого міститься також в інших актах рівня закону. Так, у ЦК України від 16 січня 2003 року [561] було закріплено статті 1177 та 1207, які стосувалися відшкодування потерпілому заподіяної злочином шкоди за рахунок держави. Однак при цьому дані норми не мають прямої дії, а відсилають до спеціального закону. На виконання вказаних положень було розроблено декілька проектів законів «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину»: проект № 6283 від 25 жовтня 2004 року [430] було прийнято в першому читанні, однак на цьому справа зупинилася. Унесені пізніше проекти законів № 6283-1 від 17 січня 2006 року [431] та № 0907 від 25 травня 2006 року [432] було відповідно відкликано або знято з розгляду. Таким чином, питання відшкодування за рахунок держави заподіяної потерпілому злочином шкоди в Україні, по-перше, виведено за межі кримінального процесу, а по-друге, на сьогодні законодавчо не врегульовано, що становить істотну проблему.

Важливе значення в аспекті правової регламентації суб'єкта діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого має Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року [448]. Передусім передумови для такої діяльності вста-

новлюють положення п. 2 ст. 4, відповідно до яких діяльність органів прокуратури має своїм завданням «...захист від неправомірних посягань гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина». Принципом організації та діяльності прокуратури є захист у межах своєї компетенції прав і свобод громадян на засадах їх рівності перед законом (п. 3 ч. 1 ст. 6 Закону). Указані норми обумовлюють можливість поширення діяльності прокурора і на захист відповідних прав та законних інтересів осіб, постраждалих від злочинів. Правові основи діяльності із забезпечення прав потерпілого закладаються і при регламентації в Законі конкретних функцій прокуратури. При цьому в Законі України «Про прокуратуру» має бути відповідне посилання на те, що під час здійснення функцій підтримання державного обвинувачення та нагляду за органами дізнання і досудового слідства прокурор виконує завдання і керується принципами кримінального судочинства (серед яких на належному рівні буде втілена ідея забезпечення прав потерпілого).

Підсумовуючи викладене, можна вважати, що Закон «Про прокуратуру» регламентує організаційно-інституціональний аспект діяльності прокурора із забезпечення прав потерпілого, визначаючи ряд важливих питань, що мають опосередковане відношення до розглядуваної нами діяльності прокурора, але без яких вона не можлива як така, тоді як КПК України — функціональний. У цілому варто підтримати думку, що пріоритетність захисту прав і законних інтересів потерпілих має слугувати одним із орієнтирів розвитку правових основ прокурорського нагляду [126, с. 36], що загалом має відбуватися у напрямі посилення правозахисної спрямованості прокуратури.

Закінчуючи огляд законодавчого рівня, слід відзначити, що подальший розвиток правових основ забезпечення прав потерпілого узагалі має відбуватися у двох напрямках: через розширення обсягу і змісту кримінально-процесуальних норм стосовно потерпілого і через прийняття окремого закону про потерпілого, але в матеріально-правовому відношенні, пропозиції щодо якого висловлювали Т. Сиройд [506, с. 176–182], М. Сенаторов [475, с. 132–133], О. Лепісевич

[299, с. 106] та ін. При цьому вказані напрями не виключають один одного, а навпаки — мають органічно поєднуватися, не допускаючи при цьому підміни і дублювання.

З огляду на викладене необхідним є прийняття Закону «Про забезпечення прав і законних інтересів потерпілих від злочинів», який би врегулював такі аспекти становища потерпілого в Україні, як: його поняття, основні права і обов'язки відповідно до міжнародних стандартів, гарантії їх реалізації, але найголовніше — містив би докладну регламентацію соціальних та організаційних аспектів механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (у той час як процесуальні визначатимуться в КПК). Також такий закон має врегулювати важливі, але не вирішені на сьогодні питання: порядок відшкодування заподіяної потерпілому шкоди за рахунок держави, примирення з обвинуваченим за допомогою медіаційних процедур, а також надання потерпілому безоплатної соціальної та правової допомоги. Зважаючи на те, що з указаних питань планується приймати окремі закони, зазначений нормативно-правовий акт комплексно розв'язав би всі або більшість існуючих на сьогодні проблемних моментів, пов'язаних із організаційним забезпеченням прав жертв злочинів в Україні. У контексті даного дослідження цей акт міг би закласти надійні правові засади для діяльності прокурора у вказаному напрямі, зокрема визначити місце й роль прокуратури в механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та її співвідношення і взаємодію з діяльністю інших органів у даному напрямі; установити засади участі прокуратури в забезпеченні прав потерпілого, зв'язок із виконанням покладених на прокуратуру завдань і функцій; визначити основні спрямування діяльності прокурора в цьому напрямі, її форми, засоби здійснення та ін.

Характеризуючи підзаконний рівень правових основ діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, можна дійти висновку, що вказані питання розглядалися здебільшого у складі програмних документів, які визначали напрями та хід судово-правової реформи в Україні. Так, уже в основоположному документі з цих питань — Концепції судово-правової реформи в Україні від 28 квітня 1992 року [437] — законодавець пов'язував питання розши-

рення прав потерпілого, надання йому права підтримувати обвинувачення та вимагати відшкодування державою збитків, заподіяних йому злочином, із реформуванням органів розслідування, прокуратури, адвокатури, юстиції (розд. V Концепції).

У Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, від 28 грудня 2004 року наголошувалося на необхідності активізації участі держави в забезпеченні гарантій захисту законних прав та інтересів потерпілих і реального відшкодування заподіяної їм шкоди [217]. До засад захисту законних прав та інтересів потерпілих Концепція відносила основні принципи, що застосовуються у практиці світової спільноти, зокрема щодо: справедливого поводження з потерпілими; інформованості; забезпечення відшкодування шкоди; надання безоплатної правової допомоги потерпілим; надання потерпілим соціальної допомоги, а їх впровадження визнавалося одним із основних напрямів забезпечення захисту законних прав та інтересів потерпілих. З огляду на це вказаний документ став і залишається на сьогодні найбільш повно та всебічно орієнтованим на забезпечення прав потерпілого серед усього масиву нормативно-правових актів України, однак через низку причин Концепція так і не була реалізована до цього часу.

У подальшому увага проблематиці потерпілого приділялася і в Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів від 10 травня 2006 року [435], Концепції реформування кримінальної юстиції України від 8 квітня 2008 року [450], де зверталася увага на посилення захисту прав та інтересів потерпілих, відшкодування завданої злочином шкоди, розширення застосування процедур відновного правосуддя тощо. Поряд із цим вирішення проблем потерпілого на рівні Концепцій цього часу не можна вважати послідовним, зокрема в Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні від 9 червня 2006 року [438] навіть не згадується необхідність забезпечення такою допомогою потерпілого. Та й загалом, на сьогодні вказані Концепції можна розглядати скоріше як пізнавальні джерела в аспекті забезпечення прав потерпілого, ніж як документи з реальною юридичною силою, зважаючи на фактичну практику їх виконання.

Для правових основ діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого важливе значення має відомчий рівень, до якого належать накази Генерального прокурора України, насамперед ті, що розкривають і уточнюють відповідні функції прокуратури, у межах здійснення яких прокурор взаємодіє із потерпілим. Зокрема, у Наказі «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство» від 19 вересня 2005 року № 4 гн [441] ГПУ вимагає від нижчестоящих прокурорів «вважати одним із пріоритетів у роботі прокурорів та органів досудового слідства захист прав і законних інтересів потерпілих. Уживати заходів до забезпечення відшкодування завданої їм матеріальної та моральної шкоди, витрат на стаціонарне лікування, виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів» (п. 7 Наказу). Крім того, відповідно до п. 1.3 цього Наказу від них з метою попередження та усунення порушень закону на всіх стадіях досудового провадження у кримінальних справах вимагається забезпечити своєчасне поновлення порушених прав і законних інтересів учасників кримінального процесу, усунення їх причин, забезпечення відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

На думку М. В. Косяти, серед цих критеріїв на перше місце доцільно було б поставити забезпечення прав та законних інтересів потерпілих від злочинів [227, с. 99]. До того ж прокурорів слід було б зобов'язати приділяти особливу увагу фактичному становищу потерпілих від злочинів та своєчасно попереджати порушення їхніх прав, як це зроблено у пп. 1.1–1.2 Наказу Генерального прокурора РФ від 27 листопада 2007 року № 189 «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням конституційних прав громадян в кримінальному судочинстві» [439].

Наказом від 19 вересня 2005 року № 5 гн «Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення» [444] від прокурорів, які підтримують державне обвинувачення, вимагається «при визначенні позиції щодо покарання суворо додержуватися вимог закону про його відповідність і справедливість з урахуванням... особи і пове-

дінки потерпілого. У всіх передбачених законом випадках ставити питання перед судом про... відшкодування завданих злочином матеріальних збитків та компенсації моральної шкоди» (п. 5.4), сприяти явці до суду потерпілих (п. 14). Певну увагу забезпеченню прав такої категорії потерпілих, як неповнолітні, приділяє Наказ ГПУ «Про особливості правозахисної діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» від 21 червня 2011 року № 3/1 гн [440], який із цих питань, відповідно до п. 5, відсилає до вимог Наказу Генерального прокурора України «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами дізнання та досудового слідства». Обмеження щодо обнародування даних стосовно потерпілого без його згоди передбачає Наказ від 14 липня 2006 року № 11 гн «Про організацію роботи органів прокуратури України в реалізації принципу гласності» (п. 1.4 Наказу) [442].

Очевидно, що на цьому рівні вказана діяльність регламентована недостатньо. Так, не фігурує забезпечення прав потерпілого як самостійний показник при складанні прокурором статистичної звітності згідно із Інструкцією зі складання статистичного звіту про роботу прокурора, затвердженою Наказом ГПУ від 14 березня 2005 року № 17 [159]. Разом із тим указані та інші накази мають значення для забезпечення прав і законних інтересів потерпілого опосередковано — з огляду на те, що вони встановлюють оптимальний порядок здійснення відповідних функцій прокуратури, що позитивно позначається на стані додержання прав потерпілого в кримінальному судочинстві України в цілому.

У той же час вважаємо, що цілком виправданою є регламентація діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого на рівні окремого наказу Генерального прокурора України «Про організацію роботи прокуратури із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України». Такий наказ має визначити об'єкт і предмет цієї діяльності, її основні напрями, форми і засоби, за допомогою яких здійснюється забезпечення прав і законних інтересів потерпілого працівниками прокуратури, а також встановити критерії ефективності цієї роботи, працівників, відповідальних за неї на рівні кожної ланки прокурорської системи, контроль виконання за нею та інші подібні питання.

Відповідна увага проблемі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого прокурором має бути приділена і в Кодексі професійної етики і поведінки прокурора. При аналізі проекту цього документа від 31 травня 2005 року [195] заслуговує на увагу ст. 15, безпосередньо присвячена забезпеченню інтересів потерпілих і свідків. Вона розглядає захист їхніх прав прокурором у трьох аспектах: забезпечуючи їх обізнаність про їхні права; уживаючи заходів для захисту їхнього та близьких родичів життя і безпеки; уживаючи вичерпних заходів щодо відшкодування потерпілим шкоди, завданої злочином. Відзначаючи вказану тенденцію як безумовно позитивну, одночасно не можна не зауважити, що закріплені у проекті положення не вичерпують усіх міжнародно-правових стандартів забезпечення прав жертв злочинів і мають бути суттєво розширені з посиланням на відповідні міжнародно-правові акти або із зазначенням всіх мінімальних прав потерпілого, які потребують захисту прокурором.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

2.1. Забезпечення прокурором права потерпілого на доступ до правосуддя

Необхідність забезпечення права потерпілого на доступ до правосуддя обумовлюється тим, що воно виступає невід'ємним елементом і основною гарантією основоположного права особи на судовий захист [108, с. 235; 586, с. 179]. Останнє стосовно потерпілого слід розуміти як передбачену й гарантовану законом можливість особи, охоронювані кримінальним законом права якої порушено злочином, отримати захист своїх прав із боку суду та інших державних органів (прокурора, слідчого і органу дізнання) задля відшкодування завданої їй шкоди і поновлення порушених прав [докл. див. 270; 271].

Доступність правосуддя І. С. Марочкіним визначається як нормативно закріплена та реально забезпечена можливість безперешкодного звернення до суду за захистом своїх прав [326, с. 127]. Ключовою в цьому визначенні можна вважати ознаку «безперешкодність», на якій наголошується О. М. Овчаренко [383, с. 179], акцентується у поглядах І. Я. Фойницького на те, що право звертатися до кримінального суду для всіх громадян має бути настільки ж і навіть більш вільним, як і доступ до цивільного суду [551, с. 26], та А. В. Смірнова, що потерпілий не може бути позбавлений права на доступ до суду і права на судовий захист за розсудом публічного обвинувача або навіть самого суду [488, с. 48]. Таким чином, завданням прокурора та інших органів, від яких це залежить, є усунення перешкод і максимальне сприяння в реалізації потерпілим цього права.

З огляду на те, що право потерпілого на доступ до правосуддя включає в себе не лише діяльність суду, а й органів дізнання, досудового слідства і прокурора, до яких потерпілий управі звернутися для захисту своїх прав та інтересів, порушених злочином [568, с. 25], вважаємо, що у сфері кримінального судочинства вирішального значення для потерпілого набуває можливість забезпечення його прав і законних інтересів з боку всієї системи кримінальної юстиції. Таким чином, право потерпілого на доступ до правосуддя повинно розглядатися більш широко, ніж «доступ до суду», і включати доступність для потерпілого всієї системи кримінального судочинства, передбачаючи можливість вимагати як судового розгляду, так і провадження досудового розслідування [255, с. 63; 342, с. 42].

У той же час, на наш погляд, необгрунтованим є надмірне розширення змісту права потерпілого на доступ до правосуддя, яке зустрічається в юридичній літературі [158, с. 9; 218, с. 30; 568, с. 165], оскільки за такого підходу доступ до правосуддя фактично поглинає інші права потерпілого: на участь у кримінальному переслідуванні, на вплив на виникнення, хід і результати провадження у кримінальній справі, на інформацію та ін., тоді як воно є лише головною передумовою для реалізації потерпілим решти своїх прав. Отже, право потерпілого на доступ до правосуддя треба визначити як його реальну, гарантовану законом і забезпечену відповідними засобами можливість безперешкодного звернення до органів і процедур кримінальної юстиції з метою захисту своїх прав.

Доступ до правосуддя потерпілого слід розуміти як набуття ним статусу учасника кримінального процесу. Це обумовлено тим, що за відсутності кримінально-процесуальної компоненти навколо особи, яка стала жертвою злочину, не складається фактичних правовідносин. Як указував В. Г. Даєв, перехід до конкретних фактичних правовідносин відбувається лише за допомогою правозастосовчого процесу, під час якого встановлюється наявність відповідних правовідносин та їх характер [113, с. 21]. В. М. Савінов зазначав, що визнання особи потерпілим є однією із важливих гарантій загалом усіх його прав і законних інтересів, оскільки саме з цього моменту особа набуває можливість активно брати участь у процесі [468, с. 11].

Отже, діяльність із забезпечення прав потерпілого набуває юридичного значення лише після об'єктивації особи як потерпілого, «визнання потерпілого потерпілим». Разом із тим останнє можливо лише в кримінальній справі, по якій здійснюється провадження. Таким чином, право доступу потерпілого до правосуддя послідовно реалізується на трьох етапах: на етапі прийому, розгляду та вирішення заяв і повідомлень про злочини; на етапі порушення кримінальної справи; на етапі визнання особи потерпілим у кримінальній справі. Вони умовно об'єднуються нами у стадію порушення кримінальної справи.

Доводиться констатувати, що забезпечення законності та захисту прав потерпілого на початковій стадії кримінального судочинства залишається проблемною ланкою в процесі розглядуваної діяльності прокурора [докл. див. 174; 260; 261]. На це звертають увагу і практичні працівники, зокрема, 20 % опитаних прокурорів і слідчих указали на порушення на цій стадії, а 15 % вважають, що порушення прав потерпілого на стадії порушення кримінальної справи трапляються найчастіше. Уявляється, що розв'язання цієї проблеми має відбуватися у двох напрямках: удосконалення статусу потерпілого на стадії порушення кримінальної справи та підвищення ефективності прокурорського нагляду на цій стадії судочинства. Першу групу питань досліджували О. П. Герасимчук [72; 74; 75], С. В. Давиденко [107], В. С. Зеленецький та Л. М. Лобойко [144], О. В. Капліна та О. Г. Шило [166], Л. І. Шаповалова [576; 577] та ін. Проблеми прокурорського нагляду за додержанням законів на цій стадії розглядалися на монографічному рівні В. С. Зеленецьким [142], Г. П. Середою [481], а також знайшли широке відображення в наукових працях, підручниках і посібниках з прокурорського нагляду.

Беручи до уваги те, що потерпілий може набути відповідного процесуального статусу лише у зв'язку із порушенням кримінальної справи, його становище на цій стадії потребує вдосконалення й конкретизації, однак серед теоретиків сприймається неоднозначно. Наголошується, що на стадії порушення кримінальної справи немає і не може бути такого суб'єкта, як потерпілий у кримінально-процесуальному значенні, оскільки постановою про визнання потерпілим може бути винесена лише після порушення кримінальної справи,

а ця стадія закінчується в момент винесення остаточного рішення за скаргою заявника [74, с. 448–449; 552, с. 105], тобто законодавець фактично використовує тут термін «потерпілий» у більш широкому значенні, по суті рівнозначному поняттю «жертва злочину» [518, с. 22]. У зв'язку із цим деякими дослідниками пропонується ввести до числа учасників кримінального судочинства додаткову процесуальну фігуру — «заявника», надавши йому відповідного правового статусу самостійного суб'єкта кримінально-процесуальних відносин [22, с. 29–30; 359, с. 80–84; 472, с. 97–99]. Такий учасник кримінального процесу передбачений п. 20 ст. 7 КПК Республіки Казахстан, п. 10 ст. 6 КПК Республіки Білорусь. Однак у зв'язку із тим, що до 20 % заяв про злочини надходять від осіб, які не мають особистих інтересів у викритті винних [124, с. 20], постає необхідність розмежувати поняття заявника, чий права не були порушені злочином, і заявника (чи особу, щодо якої надійшла заява), якому злочином заподіяно шкоди. Останнього, доки він через ті чи інші обставини ще не набув статусу потерпілого, пропонується найменувати «постраждалим» і наділити його широким комплексом прав [1, с. 65–66; 50, с. 121; 58, с. 4; 105, с. 111–114; 107, с. 86–90; 141, с. 19; 405, с. 46 та ін.]. Така фігура теж відома законодавству інших держав, зокрема статус постраждалого регламентується ст. 89 Модельного КПК для держав — учасниць СНД, ст. 58 КПК Молдови [538].

Утім, на думку інших дослідників, це надто ускладнює і бюрократизує кримінальний процес, а включення до нього нового учасника — постраждалого, лише для того, щоб він міг добитися порушення кримінальної справи, є недоцільним [568, с. 37]. Крім того, незрозуміло, з якого моменту у процесі з'являється цей учасник, в якому порядку він набуває цей статус, як його процесуальне становище співвідноситься з правами потерпілого. Необхідно також урахувувати, що інформація про постраждалого в більшості випадків не може бути повною, тому рішення про визнання особи постраждалою буде мати згогадний (приблизний) характер [581, с. 111]. Досить критично до вказаної пропозиції ставляться і практичні працівники, зокрема вважають, що введення такого учасника більшою мірою вплине на забезпечення прав потерпілого, лише 30 % респондентів; переконані, що вплине меншою мірою, — 55 %; що зовсім не впли-

не — 15 %. На наш погляд, лише після розв'язання вищевказаних проблем питання про включення цієї фігури до кримінального процесу України може бути вирішено позитивно. Безпосередньо залежить воно і від втіленого в новому КПК концептуального підходу до стадії порушення кримінальної справи загалом, як убачається із дискусії між прихильниками її розширення [142, с. 208; 145; 69, с. 69] і обмеження [59, с. 56; 135, с. 8; 450; 568, с. 34].

На сучасному етапі видається можливим вирішувати вказані проблеми за допомогою прокурорського нагляду на стадії порушення кримінальної справи. Предмет останнього дослідники визначають як додержання органами дізнання, підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органами слідства встановленого законом порядку (процедури) приймання, реєстрації, перевірки та вирішення заяв і повідомлень про вчинені чи підготовлювані злочини [481, с. 7–8]. Він набуває особливої актуальності з огляду на те, що вказані органи постійно порушують права громадян у відповідній сфері.

Так, за даними, які наводить В. С. Зеленецький, існує понад 20 способів приховування органами дізнання злочинів від обліку і щороку таких прихованих від обліку злочинів виявляється в середньому близько 20 тисяч [142, с. 13–14]. Тобто завдяки належному прокурорському нагляду щороку захищаються права та законні інтереси кількох десятків тисяч потерпілих, оскільки приховання злочинів від обліку в числі інших негативних наслідків призводить до залишення потерпілих без передбаченого законом захисту їхніх інтересів [141, с. 8]. Тож не випадково серед основних критеріїв оцінки ефективності прокурорського нагляду за додержанням законів у діяльності органів, які проводять дізнання та досудове слідство, Наказ № 4 гн визначає додержання законності при реєстрації, вирішенні заяв і повідомлень про вчинені злочини або ті, що готуються, забезпечення достовірності показників щодо стану злочинності, слідства і дізнання (п. 13).

Думається, що передумови для вирішення цих проблем можна закласти лише шляхом регламентування порядку реєстрації та обліку повідомлень про злочини на законодавчому рівні, оскільки вимоги відповідних відомчих актів [160] у багатьох випадках не

дотримуються, а належний відомчий контроль відсутній. Це можливо двома шляхами: 1) через прийняття Закону «Про порядок прийняття, реєстрації, перевірки та вирішення заяв, повідомлень і іншої інформації про злочини», як це пропонує Г. П. Серeda [481, с. 5]; 2) регламентувавши вказані питання в окремому розділі КПК, зважаючи на процесуальний, а не адміністративний характер такої діяльності [216, с. 88]. Останнє уявляється більш прийнятним також з огляду на надання прокуророві відповідних владно-розпорядчих повноважень, якими він користується в кримінальному процесі. Тому видається, що підхід, втілений у Проекті КПК № 1233, глава 27 якого має назву «Підстави та приводи до початку кримінально-процесуальної діяльності», є правильним, адже, як справедливо зазначається в літературі, саме реєстрація уповноваженим державою органом заяви чи повідомлення про злочин є тим юридичним фактом, що має означати початок кримінального провадження взагалі та його першої стадії зокрема [407, с. 45].

При здійсненні нагляду за законністю рішень, які приймаються при перевірці заяв і повідомлень про злочини, прокурори, керуючись вимогами статей 100 та 227 КПК України, запобігають порушенням прав потерпілих з боку органів досудового слідства. Відповідно до положень ст. 227 КПК України, деталізованих у п. 2 Наказу № 4 гн, прокурор зі встановленою періодичністю (не менше разу на місяць) перевіряє додержання законів на стадії порушення кримінальної справи і таким чином захищає права потерпілих, незважаючи на те, зверталися чи ні останні до прокуратури.

Якщо ж від особи надійшло до прокурора звернення про порушення його прав при прийнятті, реєстрації, розгляді та вирішенні заяви чи повідомлення про злочин, прокурор має оперативно відреагувати на нього, використовуючи всі надані йому законом повноваження: скасувати незаконні рішення органів дізнання; прийняти адекватні рішення з тих питань, які необхідно вирішити; дати вказівку органам дізнання зареєструвати інформацію, що була прихована від реєстрації; ужити заходів до фактичного поновлення порушених прав громадян; притягти до відповідальності винних у порушенні закону осіб; внести подання для комплексного реагування на негативні факти; обговорити результати перевірки ОВС на міжвідомчих

нарадах; узагальнити практику нагляду тощо [142, с. 189–196]. При цьому, як справедливо вказує Г. П. Середа, серед можливих правових засобів доцільно на перше місце поставити ті, що забезпечують відновлення порушених прав громадян або юридичних осіб [481, с. 9], що стосовно потерпілого виявляється, зокрема, у вжитті прокурором заходів до прийняття, розгляду і вирішення заяви аж до вчинення цих дій особисто (наприклад, прийнявши заяву і порушивши кримінальну справу, одночасно визнавши особу потерпілим).

Окрім приховання злочинів від обліку, у числі найбільш поширених кримінально-процесуальних правопорушень, що перешкоджають реалізації права потерпілого на доступ до правосуддя, виокремлюються недотримання строків розгляду заяв та повідомлень про злочини [16, с. 551], незаконна або необґрунтована відмова в порушенні кримінальної справи, а також фальсифікація матеріалів перевірки з цією метою [573, с. 10]. Необґрунтоване рішення про відмову в порушенні кримінальної справи розглядається як обставина, що значною мірою впливає на забезпечення прав потерпілого, 74 % прокурорсько-слідчих працівників, про що свідчать дані відповідного опитування. Прокурор веде боротьбу з цими порушеннями, наглядаючи за законністю порушення кримінальних справ і застосовуючи повноваження, передбачені ст. 100 КПК України, щодо скасування незаконних постанов органу дізнання та слідчого. При цьому ГПУ вимагає від підпорядкованих прокурорів особливу увагу приділяти своєчасності, якості та повноті проведення дослідчих перевірок, обґрунтованості прийнятого рішення; запобігати зволіканню з порушенням кримінальної справи за наявності очевидних ознак злочину та ін. (п. 4 Наказу № 4 гн). Думається, у цьому ж рядку має стояти і завдання перевіряти своєчасність встановлення і визнання потерпілими осіб, які постраждали від злочину [62, с. 74]. Але і використовуючи повноваження, надані йому ст. 100 КПК України, прокурор не лише забезпечує законність на даній стадії, а й, як слушно зазначає Ф. Багаутдінов, захищає й особисті інтереси конкретних юридичних і фізичних осіб, які були порушені в результаті злочину [21, с. 39].

Самостійного розгляду потребує забезпечення прокурором додержання закону при визнанні особи потерпілим. Виходячи зі змісту ст. 49 КПК України, в основі набуття громадянином статусу потерпі-

лого лежать два критерії: матеріальний (заподіяння моральної, фізичної або майнової шкоди) та формальний (винесення особою, яка проводить дізнання, слідчим і суддею постанови, а судом — ухвали про визнання громадянина потерпілим). При відсутності хоча б однієї з підстав особа не може бути визнана потерпілим [237, с. 98]. З огляду на це більшість учених критично сприймають норми ст. 49 КПК України як такі, що повністю залежать від розсуду службових осіб і перешкоджають праву потерпілого на доступ до правосуддя [144, с. 49; 416, с. 105; 558, с. 39]. Відстоюється навіть положення, згідно з яким будь-яка особа, що заявила як про вчинення щодо неї протиправного діяння, так і про своє бажання захищати порушені права процесуальними засобами, повинна відразу визнаватися потерпілим [597, с. 6].

Разом із тим існує погляд, відповідно до якого існуючий порядок не є умисним обмеженням кола потерпілих осіб, а лише обумовлюється методом кримінально-процесуальної діяльності [422, с. 94] і повністю відповідає публічному характеру кримінального переслідування [148, с. 49]. Загалом з останнім підходом можна погодитись. Необхідність формального визнання особи потерпілим не може розглядатися як обмеження прав постраждалих від злочину осіб, а лише певним чином упорядковує і посвідчує процес їхнього залучення до провадження у справі. При цьому повноваження щодо визнання особи потерпілим має розглядатися не як право, а як обов'язок уповноважених на те органів.

У літературі [416, с. 114; 579, с. 12] та практиці іноземних держав [387, п. 3] є усталеною думка, що потерпілим у матеріально-правовому аспекті, який є головним і визначальним, особа стає з моменту порушення злочином її прав безвідносно до визнання з боку державних органів. Останні лише констатують цей факт і наділяють особу відповідним процесуальним статусом. Тож, запорукою права потерпілого на доступ до правосуддя є вдосконалення цієї процедури і встановлення додаткових механізмів контролю за законністю й обґрунтованістю набуття статусу потерпілого. В ідеалі прокурор має забезпечити, щоб робота із визнання постраждалих осіб потерпілими досягала стовідсоткового показника, за яким кожна особа, чії права були реально порушені злочином, своєчасно має бути визнана потерпілим у

встановленому законом порядку, у той час як жодна інша особа не може безпідставно наділятися статусом потерпілого. Для цього в законі повинні бути чітко визначені підстави, приводи, момент і порядок визнання особи потерпілим, додержання яких входить до предмета досліджуваної діяльності прокурора. Поряд із цим серед органів, уповноважених законом на визнання особи потерпілим, доцільно передбачити також і прокурора, щоб надати йому можливість вправляти та попереджати порушення прав особи.

На підстави визнання особи потерпілим указують положення ст. 49 КПК України, відповідно до яких визнання потерпілим залежить від факту заподіяння особі злочином моральної, фізичної чи майнової шкоди. Ці норми викликають критику, адже, крім указаної у законі шкоди, як слушно зазначають дослідники, потерпілому від злочину можуть заподіюватися й інші її види: психологічна [1, с. 48–49], економічна [81, с. 92], політична, організаційна, соціальна тощо, однак політичні, трудові та деякі інші права потерпілого не охоплюються існуючою його дефініцією [351, с. 97; 474, с. 61].

У літературі помітна тенденція відходу від усталеного поняття «шкода, що заподіяна особі» із переліком її видів і пошуку нових термінів, які точніше б відображали сутність матеріальних підстав визнання особи потерпілим [121, с. 99; 474, с. 61; 563, с. 124; 568, с. 35; 576, с. 42]. Думається, що найбільш вдалим терміном, який визнається чи згадується всіма без винятку дослідниками, є поняття «право, охоронюване кримінальним законом». Злочин може і не завдавати шкоди в матеріальному значенні, але він завжди порушує те чи інше право особи, яка через це, власне, і стає потерпілим від нього. Визнання осіб потерпілими через указівку на порушення злочином прав є більш виправданим і в практичному значенні, оскільки вимагає лише встановлення факту порушення права, а не заподіяння конкретного виду шкоди. У цьому випадку у правозастосовчих органів не буде необхідності уточнювати, яка саме шкода заподіяна злочином і чи підпадає вона під передбачені законом категорії, необхідні для визнання потерпілим [568, с. 36]. Певним чином таке вирішення зніме і питання щодо визнання потерпілим унаслідок злочинів із формальним складом, в яких для кримінально правової кваліфікації не вимагається настання суспільно-небезпечних наслідків у вигляді заподіяння

шкоди [236, с. 40–41], а також незакінчених злочинів [35, с. 16; 203, с. 10; 563, с. 121; 568, с. 38], які теж порушують охоронювані кримінальним законом права особи, але потерпілими від яких, відповідно до існуючої конструкції, особи визнаватися фактично не можуть.

Водночас прокурор повинен ураховувати, що в момент визнання потерпілим порушення його прав завжди є ймовірним, а не достовірним фактом. Остаточню його може бути встановлено лише обвинувальним вироком суду, який вступив у законну силу [474, с. 56], тому на етапі порушення справи уповноважені органи повинні виходити із презумпції заподіяння злочином шкоди, у чому слід погодитись із В. С. Зеленецьким та Л. М. Лобойком [144, с. 56]. Таким чином, необхідно підтримати позицію тих вчених, які вважають підставою для визнання особи потерпілим сукупність доказів, що вказують на заподіяння особі злочином шкоди [474, с. 19], бо лише за цього підходу може бути забезпечена своєчасність і повнота прийняття рішень щодо визнання потерпілими. Якщо йти за аналогією зі сформульованими у КПК підставами інших процесуальних рішень (порушення справи, притягнення як обвинуваченого), то підставою визнання потерпілим слід вважати достатні дані, які вказують на порушення прав особи злочином, за ознаками якого порушена кримінальна справа.

Діяльність прокурора із забезпечення права потерпілого на доступ до правосуддя ускладнює відсутність однозначної відповіді на питання: здійснюється визнання потерпілим в імперативному чи диспозитивному порядку, є автоматичним або вимагає волевиявлення з боку постраждалої від злочину особи і чи може особа відмовитись від визнання її потерпілим. Правозастосовна практика йде шляхом, коли в одній половині випадків потерпілими визнаються особи, які цього не бажають, а в іншій половині — слідчі не визнають таких осіб потерпілими [577, с. 52]. Матеріали вивчених кримінальних справ показують, що у 36 % випадків у постанові про визнання особи потерпілим містилася окрема вказівка на виявлення потерпілим такого бажання, що дозволяє припускати й існування зворотних ситуацій.

На думку одних дослідників, вирішення питання про участь у кримінальній справі потерпілого має залежати від волевиявлення цієї особи і «змусити потерпілого брати участь у кримінальній справі проти його волі є допустимим лише у випадках вчинення тяжких і

особливо тяжких злочинів, якщо встановити обставини справи без участі потерпілого неможливо» [416, с. 113–114]. З другого боку, відзначається, що визнання чи невизнання особи потерпілим не залежить від її волі чи бажання [139, с. 125] й зумовлюється необхідністю виконання ним певних обов'язків, важливих для повноти розслідування [72, с. 405], реалізації завдань кримінального судочинства [54, с. 144]. У зв'язку з цим уявляється, що визнання особи потерпілим за її бажанням ніяк не можна розглядати як гарантії її прав, адже в іншому випадку вона в обов'язковому порядку буде визнана свідком, обсяг прав якого значно вужчий. Тож, дієвою гарантією захисту законних інтересів потерпілого є те, що останній може і не скористатися своїми правами, але надати реальну можливість скористатися ними органи, які ведуть кримінальне судочинство, зобов'язані [523, с. 144].

Якщо потерпілий не має бажання брати участь у кримінальному процесі, він, як слушно зазначає В. В. Введенська, завжди може відмовитись від реалізації всіх чи окремих своїх прав, але навіть у такому разі не втрачає наданого йому процесуального статусу [54, с. 144]. Тому прокурор повинен урахувати, що реалізація права особи на доступ до правосуддя за наявності підстав є обов'язком компетентних органів і не потребує самостійного приводу (крім справ, визначених у ст. 27 КПК України), а вирішення питання про те, як розпоряджатися своїми правами, може бути залишене на диспозитивний розсуд потерпілого. Разом із тим у законі необхідно передбачити і ситуації, коли особа звертається до уповноваженого органу із заявою про визнання її потерпілим, необхідність її розгляду та можливість оскарження прийнятого рішення про відмову у визнанні потерпілим.

З огляду на те, що участь потерпілого у кримінальному процесі обумовлюється фактом порушення злочином його прав, необхідно передбачити право особи оскаржити незаконне і необґрунтоване рішення про визнання потерпілим, прийняте як щодо неї, так і щодо будь-якої іншої особи. У разі, коли після визнання особи потерпілим буде встановлено, що підстави для цього відсутні, то органи, уповноважені на визнання особи потерпілим, повинні бути наділені правом прийняти рішення про припинення участі цієї особи у справі як потерпілого, як це передбачено у ч. 3 ст. 49 КПК Білорусі,

ч. 3 ст. 75 КПК Казахстану, ч. 3 ст. 59 КПК Молдови, ч. 3 ст. 87 КПК Азербайджану. Таке рішення обов'язково має бути належним чином мотивованим, про його прийняття повідомлено заінтересовану особу чи її представника, передбачено можливість оскарження до прокурора або до суду.

Проблемним залишається і момент визнання особи потерпілим. Оскільки останній законодавчо не визначений, вирішення цього питання віднесено на власний розсуд органу дізнання, слідчого, прокурора чи суду, що, на думку О. В. Капліної, не узгоджується з цілями кримінального процесу [168, с. 266]. У літературі, поряд із іншими негативними наслідками, указується, що запізніле визнання особи потерпілим порушує її право на доступ до правосуддя та судовий захист [166, с. 44; 338, с. 58; 506, с. 33–34]. Зважаючи на це, а також виходячи з того, що момент визнання особи потерпілим має відповідне значення для швидкості, об'єктивності та повноти розслідування та вирішення справи [72, с. 405], прокурор повинен перевіряти своєчасність визнання особи потерпілим.

Характерно, що реагувати на виявлені факти необґрунтованого зволікання з визнанням особи потерпілим (при очевидності заподіяння злочином шкоди), допущені органами дізнання чи досудового слідства, окремими ухвалами (постановами) зобов'язує суди Пленум Верховного Суду України (п. 5 Постанови № 13). Проте на практиці в багатьох випадках ці положення ігноруються, оскільки визнання особи потерпілим відбувається на пізніх стадіях процесу. Так, матеріали вивчених кримінальних справ показують, що в більш ніж третині справ визнання потерпілим відбувалося після притягнення особи як обвинуваченого. У той же час, за результатами проведеного анкетування, усвідомлюючи важливість своєчасного визнання особи потерпілим (впливає на стан додержання прав потерпілого більшою мірою — 41 %, впливає меншою мірою — 59 %), жодний прокурорський працівник не підтримав тези щодо визнання потерпілим наприкінці досудового слідства.

У літературі наводяться різні варіанти вирішення цього питання. Ряд дослідників (І. Жеребятьєв [135, с. 21], В. Зеленецький та Л. Лобойко [144, с. 50], А. Тихонов [516, с. 26; 517, с. 113] та ін. [564, с. 305]) моментом визнання особи потерпілим пропонують вважати

момент звернення жертви злочину до правоохоронних органів за захистом (із заявою про вчинений злочин). В. М. Трофименко пропонує визнавати особу потерпілим у триденний строк з моменту виявлення особи, якій злочином була заподіяна реальна шкода чи була загроза вчинення такої шкоди, або з моменту подачі громадянином заяви про дані обставини [523, с. 147]. 18 % опитаних нами респондентів також поділяють точку зору щодо необхідності визнання потерпілим особи одночасно з її зверненням до правоохоронного органу із заявою про вчинений злочин.

Однак, як указують опоненти такого підходу, подання заяви не рівнозначне визнанню постраждалого від злочину потерпілим [107, с. 70], тож не може розглядатися як підстава для наділення особи статусом потерпілого [157, с. 96–97]. З цією позицією треба погодитись і визнати, що в будь-якому разі визнання потерпілим можливе лише після порушення кримінальної справи або одночасно з цим, але аж ніяк не раніше. У той же час ми не можемо підтримати погляди Ф. М. Багаутдінова, який вважає, що визнання особи потерпілим можливе лише після порушення кримінальної справи та допиту особи, яка вважає, що їй злочином заподіяно шкоди [24, с. 35]. Більш обґрунтованою є позиція О. В. Капліної, яка, послуговуючись телеологічним тлумаченням, вважає, що визнати особу потерпілим необхідно відразу ж після отримання фактичних даних про заподіяння їй майнової, фізичної або моральної шкоди [168, с. 267]. При цьому, виходячи із презумпції завдання особі шкоди злочином [144, с. 56; 395, с. 14], момент, з якого особу можна визнавати потерпілим, збігається з моментом встановлення факту вчинення злочину, який, у свою чергу, збігається в часі з прийняттям рішення про порушення кримінальної справи.

Отже, на думку дослідників, рішення про визнання потерпілим в ідеалі повинно збігатися в часі зі складанням постанови про порушення кримінальної справи [416, с. 116; 252, с. 11; 477, с. 29], тобто коли є достатньо даних, що вказують на наявність ознак вчиненого злочину, особливо коли підстави для порушення справи ті ж самі, що і для визнання особи потерпілим [296, с. 78]. У разі, коли на момент порушення кримінальної справи підстави для визнання потерпілим відсутні, таке рішення приймається негайно по їх встановленні [127, с. 5].

Такий підхід підтримують 30 % опитаних прокурорсько-слідчих працівників. Крім того, він знайшов утілення в законодавстві іноземних держав. Зокрема, ч. 2 ст. 49 КПК Республіки Білорусь установлює, що «якщо при порушенні кримінальної справи підстави для визнання особи потерпілим відсутні, указане рішення приймається негайно після встановлення таких підстав» [536]. Схожі формулювання закріплені у ч. 2 част. 90 Модельного КПК держав — учасниць СНД, ст. 100 КПК Вірменії [535], статтях 87, 119 КПК Азербайджану, ст. 113 КПК Казахстану [537], ст. 21 КПК Киргизії [534], статтях 23, 58 КПК Молдови [538]. З огляду на викладене і враховуючи, що прийняття рішення про визнання потерпілим на відміну від рішення про притягнення як обвинуваченого не завдає потерпілому незручностей і не створює негативних наслідків [144, с. 55], а також загалом не впливає на процесуальний статус інших учасників кримінального процесу, вважаємо, що таке рішення за загальним правилом повинно прийматися одночасно із рішенням про порушення кримінальної справи і залежати від нього в аспекті виконання приписів ст. 97 КПК України щодо строків прийняття відповідних рішень.

У практичній діяльності, як свідчать дані анкетування, прокурори усвідомлюють усю важливість доступу потерпілих до правосуддя і, як правило, чітко дотримуються вимог КПК та Наказу № 4 гн в частині їх поширення на додержання прав потерпілих, зокрема, найбільший відсоток опитаних (41 %) звертають увагу на забезпечення прав особи, чії права порушені злочином, з моменту прийняття і реєстрації заяви чи повідомлення про злочин, 33 % — з моменту порушення кримінальної справи. У той же час залишається значний відсоток практичних працівників, які грубо ігнорують забезпечення права на доступ до правосуддя та інших прав потерпілого, оскільки 11 % звертають увагу на додержання прав потерпілого лише з моменту пред'явлення особи обвинувачення, а 15 % — узагалі після надходження справи з обвинувальним висновком від слідчого. Як свідчать матеріали вивчених кримінальних справ, лише в поодиноких випадках зустрічається надання вказівок щодо встановлення осіб, яким злочином заподіяно шкоди, і визнання їх потерпілими та цивільними позивачами. Така ситуація потребує перегляду та реагування з боку вищестоящих прокурорів, адже на стадії порушення кримінальної справи прокурор повинен забезпечувати дієвість всіх гарантій прав потерпілої від злочину особи [74, с. 453].

Відповідно, інтерпретуючи висловлені в літературі погляди на методику нагляду прокурора за додержанням органами досудового розслідування законів про права і законні інтереси потерпілих [482, с. 26], можемо визначити, що методика забезпечення прокурором права потерпілого на доступ до правосуддя має включати виявлення таких питань: чи додержано вимог закону та прав потерпілого під час реєстрації, розгляду і вирішення заяв і повідомлень про злочини; чи правильно встановлені за матеріалами справи особи, які підлягають визнанню потерпілими; чи відповідають закону і чи своєчасно складені процесуальні рішення щодо визнання осіб потерпілими; чи належним чином оформлено участь у справі їхніх представників; чи роз'яснені потерпілому і його представникові їхні права тощо. Указані питання з'ясовуються прокурором на підставі вивчення матеріалів справи, зокрема таких документів, як постанова про порушення кримінальної справи (про відмову в порушенні справи), постанова про визнання особи потерпілим, протокол роз'яснення прав потерпілому тощо. При цьому з огляду на те, що прокурору далеко не завжди без зволікань стає відомо про те, чи своєчасно особу визнано потерпілим і роз'яснено її права, слід підтримати висловлену в літературі пропозицію про те, що поряд із копією постанови про порушення кримінальної справи прокуророві для обов'язкового ознайомлення має надсилатися і копія постанови про визнання особи потерпілим [158, с. 10]. Завдяки цьому він зможе без зволікань оцінити додержання права потерпілого на доступ до правосуддя та вжити належних заходів щодо його забезпечення.

2.2. Роль прокурора в забезпеченні права потерпілого на участь у кримінальному переслідуванні

Кримінальне переслідування розглядається як первинна властивість кримінального процесу, необхідність у якому обумовлена тим, що хтось вчиняє злочин і така особа має бути встановлена, викрита та притягнута до кримінальної відповідальності [2, с. 33]. Згідно із тенденціями, утіленими у проектах нового КПК України, невдовзі

інститут кримінального переслідування отримає своє правове закріплення в законодавчому полі України, що є кроком уперед назустріч побажанням Ради Європи [227, с. 65], а отже — безпосередньо визначатиме роль і місце у кримінальному судочинстві як прокурора, так і потерпілого. За такого розвитку подій діяльність прокурора із забезпечення прав останнього неминуче буде розглядатися саме в контексті кримінального переслідування, а з другого боку — участь у кримінальному переслідуванні є одним із основоположних і визначних міжнародною спільнотою прав потерпілого. Таким чином, самостійного розгляду потребують питання забезпечення прокурором права потерпілого на участь у кримінальному переслідуванні, і саме через призму кримінального переслідування необхідно розглядати участь потерпілого в окремих стадіях кримінального процесу.

Проблематикою кримінального переслідування в нашій державі займалися такі дослідники, як Л. Давиденко та В. Куц [106], Г. Кожевніков [199], В. Корж [220], В. Лобач [302], Г. Серeda [480], і за кордоном — О. Я. Баєв [26], Ю. В. Козубенко [201], Р. Мазюк [313], М. В. Мельников [334] та ін. [докл. див. 268; 269]. На сьогодні в законодавстві України терміна «кримінальне переслідування» не закріплено, однак у п. 26 ст. 6 Проекту КПК України № 1233 передбачено, що кримінальне переслідування — це процесуальна діяльність, яка здійснюється прокурором, а у випадках, передбачених цим Кодексом, — і потерпілим, його законним представником чи представником з метою викриття, засудження та покарання осіб, винних у вчиненні злочину [239].

Погоджуючись з О. Я. Баєвим у тому, що на чолі цілісної системи кримінального переслідування на будь-яких його стадіях стоїть саме прокурор [26, с. 35], слід урахувати, що функція кримінального переслідування здійснюється не ним одним, а спеціально створеною для цього системою державних органів і потерпілим, які виступають стороною обвинувачення [584, с. 18]. При визначенні засад взаємодії прокурора із потерпілим у структурі кримінального переслідування необхідно виходити принаймні із двох основних положень. По-перше, забезпечення прав і законних інтересів потерпілого є одним із завдань кримінального переслідування. По-друге, прокурор і потерпілий безпосередньо взаємодіють як головні суб'єкти кримінального переслі-

дування. Такий підхід можна розцінювати як визнання поширеної в науковій спільноті позиції, відповідно до якої прокуратура не повинна володіти монополією на кримінальне переслідування, оскільки його повноправним учасником є також і потерпілий [314, с. 97]. Останній, як вважається в літературі, виконує цю функцію для досягнення особистого законного інтересу, що виражається у швидкому й повному відшкодуванні (компенсації) заподіяної злочином шкоди або поновленні стану, що передував учиненню злочину, і справедливому покаранні особи, яка вчинила винне злочинне діяння [218, с. 35]. При цьому право потерпілого на кримінальне переслідування акцентує саме на другій складовій, яку ставлять перед собою як основне завдання участі у кримінальному процесі 38 % потерпілих. У той же час, визнаючи, що право потерпілого на кримінальне переслідування є загальновизнаним і не викликає заперечень, зауважимо, що як теоретичні засади, так і механізм його практичної реалізації в Україні розроблені недостатньо.

Насамперед предметом дискусій є процесуальна функція, що виконується потерпілим, і від вирішення цього питання безпосередньо залежать роль і межі участі потерпілого у здійсненні кримінального переслідування. Одна група вчених (Ц. М. Каз [162, с. 33], О. А. Картохіна [182, с. 20], М. В. Танцеров [509, с. 154], В. М. Юрчишин [594, с. 135]) заперечують обвинувальний характер діяльності потерпілого у кримінальному процесі, вважаючи, що він виконує специфічну функцію захисту прав, порушених злочином, і законних інтересів.

У цьому простежується існуюча ще за радянських часів тенденція, висловлюючи яку, С. А. Альперт указував, що в радянському кримінальному процесі немає і не може бути такого становища, за якого діяльність прокурора — державного обвинувача доповнювалася б обвинувальною діяльністю потерпілого. Однак, з другого боку, він пов'язував це з відсутністю у потерпілого прав сторони у процесі, тоді як наділення потерпілого такими правами, на думку вченого, призвело б фактично до того, що потерпілий здійснював би поряд із прокурором функцію кримінального переслідування [12, с. 16].

Проте в сучасних умовах важко заперечувати, що захист потерпілим своїх прав якраз і здійснюється переважно за допомогою кримінального переслідування, що підкреслюється у сформульова-

ній з цього приводу позиції Конституційного Суду РФ [414]. Відповідно необхідно підтримати позицію тих учених (Ф. А. Абашева та Т. З. Зінатуллін [2, с. 37], Є. Мізуліна [336, с. 22], В. М. Савінов [468, с. 64], Д. П. Чекулаєв [568, с. 46], С. А. Шейфер [582, с. 35; 583, с. 5–11] та ін. [96, с. 18; 540, с. 12]), які вважають, що захищати свій інтерес потерпілий може не інакше як тільки через функцію обвинувачення. У такому загальному підході наявні деякі внутрішні відмінності, зокрема, І. В. Жеребятєв визначає процесуальну функцію потерпілого як кримінальне переслідування, формами якого виступає як обвинувачення, так і захист потерпілим своїх прав, свобод і законних інтересів, порушених злочином [135, с. 7–8]. Ще далі йдуть автори, які переконані, що жодної іншої функції, крім обвинувальної, потерпілий у кримінальному процесі не виконує [416, с. 169]. Можливість здійснення потерпілим кримінального переслідування підтримується і більшістю (67 %) опитаних нами прокурорсько-слідчих працівників. З огляду на це вважаємо, що потерпілого слід визнавати суб'єктом права на кримінальне переслідування і повноправним носієм функції обвинувачення, не виключаючи при цьому і здійснення ним функції захисту своїх прав і законних інтересів, оскільки вони не суперечать одна одній.

Характеризуючи функцію кримінального переслідування, російські дослідники наголошують на тому, що потерпілий може брати участь у кримінальному переслідуванні незалежно як від участі (або неучасті) в кримінальному переслідуванні прокурора, так і від того, чи належить та чи інша кримінальна справа до категорії публічного, приватнопублічного чи приватного обвинувачення [2, с. 37]. Однак очевидно, що залежно від категорії справи й участі в ній прокурора обсяг і межі здійснення потерпілим права на кримінальне переслідування суттєво різняться.

У зв'язку із суперечливістю викладених положень юридична наука не виробила єдиного підходу до терміна, яким має бути позначений потерпілий як самостійний суб'єкт або учасник прокурорського кримінального переслідування. Так, спільну діяльність публічного та приватного обвинувача, коли потерпілий приєднується до пред'явленого прокурором публічного обвинувачення, одні дослідники визначають як «співобвинувачення» [7, с. 75; 60, с. 11; 171,

с. 70; 504, с. 301; 597, с. 5]; інші вважають обвинувачення, пред'явлене потерпілим, додатковим, допоміжним щодо основного обвинувачення, підтримуваного прокурором [328, с. 12; 401, с. 14; 488, с. 80–81]. Проаналізувавши позиції прибічників кожного із пропонуваних найменувань, можна дійти висновку, що виключно для позначення участі потерпілого в обвинуваченні, яке підтримує прокурор, найбільш прийнятним є термін «співобвинувачення». У такому значенні його, зокрема, закріплює КПК Німеччини, виділяючи поняття «співобвинувача», яке поряд зі статусом «цивільного позивача» та «приватного обвинувача» виступає однією з трьох можливих форм участі потерпілого у провадженні по кримінальній справі [547, с. 68].

Поняття «субсидіарне обвинувачення» найчастіше використовується для позначення процесуального статусу потерпілого в разі відмови прокурора від державного обвинувачення. Уперше про нього згадували в такому значенні І. Я. Фойницький [551, с. 26] та М. М. Полянський [409, с. 143], потім — М. А. Чельцов [569, с. 199], а сьогодні — О. С. Александров [7, с. 75], Я. О. Ковальова [192, с. 187], П. М. Каркач [171], М. Ю. Черкова [571, с. 15–16] та ін. Проти такого підходу висувуються заперечення, суть яких зводиться до того, що: по-перше, обвинувачення, яке підтримується в разі відмови прокурора від державного обвинувачення потерпілим, не доповнює, а повністю замінює собою державне, жодних публічних інтересів потерпілий при цьому не відстоює [548, с. 146]; по-друге, про субсидіарне обвинувачення можна говорити лише тоді, коли замість прокурора або потерпілого у справу вступає інша особа, яка на момент їхньої відмови від обвинувачення не мала права обвинувача [146, с. 231; 304, с. 272–273; 416, с. 159].

Видається, що вважати потерпілого субсидіарним обвинувачем у справі, в якій обвинувачення підтримується прокурором, немає повних підстав, адже за загальним правилом своїм обвинуваченням потерпілий не заміщає і не компенсує прокурорське обвинувачення, ніяк не «субсидує» його. З другого боку, прийнятним, на наш погляд, такий термін є для позначення обвинувальної діяльності потерпілого в іншому випадку — у разі зміни прокурором обвинувачення, коли потерпілий підтримує обвинувачення в раніше пред'явленому обсязі.

Разом із тим проблема визначення статусу потерпілого як суб'єкта кримінального переслідування в результаті відмови прокурора від державного обвинувачення залишається дискусійною. Ряд російських дослідників відстоюють позицію, що знайшла вираження в КПК РФ, згідно з якою у кримінальному процесі взагалі неможлива така субституція, коли у справі публічного обвинувачення допускається заміщення одного обвинувача — державного іншим обвинувачем — приватним [116, с. 26; 147, с. 99–103; 185, с. 55; 476, с. 132–133], хоча поряд із цим не виключається можливість потерпілого здійснювати інші процесуальні дії, спрямовані на кримінальне переслідування особи [398, с. 56].

Українські дослідники дотримуються протилежних поглядів, хоча і між ними немає єдності в цьому питанні. Так, П. М. Каркач наголошує, що в такому випадку обвинувачення залишається бути державним, оскільки справа виникла із взаємовідносин особи і держави, відповідні державні органи її порушили, прокурор затверджував обвинувальний висновок і назвати таку справу справою приватного обвинувачення немає підстав [175, с. 156]. Схожу позицію займає В. Т. Маляренко, стверджуючи, що у справах публічного обвинувачення називати потерпілого приватним обвинувачем не можна, цим терміном потерпілий позначається лише у справах приватного обвинувачення [322, с. 12]. Одночасно він вважає, що обвинувачення після відмови від нього прокурора перестає бути державним і стає приватним [321, с. 316]. На приватноправовій природі такого обвинувачення наголошують також інші вчені [73, с. 81–82; 146, с. 233].

Виходячи з цього, одні дослідники рівною мірою поширюють термін «приватний обвинувач» на особу, яка подала заяву до суду у кримінальній справі приватного обвинувачення, а також на потерпілого, який у разі повної або часткової відмови державного обвинувача від обвинувачення самостійно підтримує обвинувачення в суді [556, с. 40], а інші — вказують на специфічний, порівняно зі справами приватного обвинувачення, зміст обвинувальної діяльності потерпілого при відмові, фактично вважаючи останню окремим видом обвинувачення [73, с. 81; 107, с. 57; 146, с. 234; 548, с. 146], однак не йменують його.

Думається, що найбільш логічно обґрунтованим варіантом вирішення цього проблемного питання є визнання за потерпілим, який продовжує обвинувальну діяльність після відмови прокурора від державного обвинувачення, статусу публічно-приватного обвинувача (державно-приватного), який набув, хоча і в дещо іншому контексті, певного відображення в літературі [304, с. 222, 224; 593, с. 7]. Такий варіант відображатиме перехід державного обвинувачення у приватне із поєднанням обсягу першого і природи другого.

У той же час, звертаючись до нормативного вирішення цього питання в законодавстві іноземних держав, ми бачимо, зокрема, що для позначення потерпілого як у справах приватного обвинувачення, так і в результаті відмови прокурора від державного обвинувачення (ч. 1 ст. 76 КПК Казахстану, ст. 51 КПК Білорусі) рівною мірою використовується термін «приватний обвинувач». В окремих країнах він набуває деякої специфіки: зокрема, у Німеччині так іменується потерпілий, який порушує кримінальне переслідування в приватному порядку, якщо прокурор не вступив у справу [539, с. 23]; згідно з § 46 КПК Австрії, особа, яка постраждала від злочину і заявила під час процесу вимогу про поновлення порушених прав, визнається приватним обвинувачем, причому його представником може бути і прокурор (ч. 4 § 46) [51, с. 38]. З цього можна зробити висновок, що з точки зору правового врегулювання процесуальний статус потерпілого як самостійного суб'єкта підтримання обвинувачення найчастіше визначається як єдиний незалежно від передумов його набуття і позначається як «приватний обвинувач».

На підставі викладеного, на наш погляд, загалом можна виділити чотири форми участі потерпілого у кримінальному переслідуванні: 1) «потерпілий-співобвинувач», яка характеризує його участь у кримінальному переслідуванні, що здійснюється прокурором; 2) «потерпілий — субсидіарний обвинувач» — відноситься до випадків підтримання потерпілим обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі в разі зміни прокурором державного обвинувачення; 3) «публічно-приватний (державно-приватний) обвинувач» — стосується продовження обвинувальної діяльності потерпілого внаслідок відмови прокурора від державного обвинувачення; 4) «приватний обвинувач» — визначає потерпілого як самостійного суб'єкта кри-

мінального переслідування. При цьому дві останні категорії можуть бути об'єднані законодавцем під спільним терміном «приватний обвинувач».

Розглянемо питання забезпечення прокурором прав і законних інтересів потерпілого в межах кожної із цих форм.

«Потерпілий-співобвинувач». Форма «потерпілий-співобвинувач» указує на спільне здійснення прокурором та потерпілим кримінального переслідування. Ідеальною щодо цього можна вважати запропоновану рядом учених концепцію, згідно з якою потерпілий разом із прокурором виступають співобвинувачами на всіх стадіях кримінального судочинства [61, с. 79], що узгоджують свої позиції, щоб не порушити інтереси один одного. Якщо ж один зі співобвинувачів відмовляється від підтримання обвинувачення, інший управи продовжувати кримінальне переслідування, використовуючи при цьому зібрані іншим докази [597, с. 135]. І хоча така концепція вважається дослідниками цілком обґрунтованою, оскільки дійсно дозволяє ефективно захищати інтереси потерпілого [339, с. 127], забезпечити принципи змагальності та рівноправності сторін у кримінальному процесі [60, с. 413], на сьогоднішній день вона не знаходить реального підкріплення в українському законодавстві.

Загалом, характеризуючи участь потерпілого у прокурорському кримінальному переслідуванні, більшість учених наголошують на його підпорядкованому становищі: на досудовому слідстві функція потерпілого практично здійснюється лише за допомогою слідчого, отримуючи свій зовнішній вираз у процесуальних документах, які ним складаються [470, с. 33]; потерпілий не бере участі у формуванні та формулюванні обвинувачення на досудовому розслідуванні, а в суді підтримує обвинувачення, сформоване і сформульоване прокурором [416, с. 160–161; 592, с. 64]; участь потерпілого у здійсненні кримінального переслідування допускається тільки за умови, що це не розходиться з лінією поведінки посадових осіб, тож термін «участь» стає близьким за своїм змістом терміну «допомога» [597, с. 20, 56]. При цьому така тенденція спостерігається ще з радянських часів, коли законодавець намагався зробити потерпілого активним помічником органів правосуддя в розкритті злочину, викритті винного та справедливому його покаранні [468, с. 59]. Очевидно, що концепція

участі потерпілого у публічному кримінальному переслідуванні лише для допомоги прокуророві є неприйнятною в даний час, вона має мінімальний рівень підтримки серед громадськості (2 %) і має бути переглянута в бік розширення прав потерпілого і допомоги вже з боку прокурора в їх реалізації.

Важливим аспектом взаємодії органів, які здійснюють публічне кримінальне переслідування, та потерпілого є участь останнього в доказуванні. Указані питання були на дисертаційному рівні докладно висвітлені: в Україні — С. В. Давиденко [107], у Російській Федерації — О. В. Демченко [118], їх торкалися у своїх працях і ряд інших дослідників. І хоча участь у доказуванні потерпілий бере в усіх категоріях справ, у справах публічного обвинувачення вона складає основний зміст функції обвинувачення, що здійснюється потерпілим [468, с. 69], виступаючи важливим його правом [296, с. 82], що має бути відповідним чином забезпечене прокурором. Потерпілий бере участь у доказуванні в різних формах: шляхом надання показань, участі у слідчих діях, подання доказів, заявлення клопотань тощо. Забезпечення кожного з цих прав прокурором має певну специфіку.

Так, прокурор повинен ураховувати, що у ставленні посадових осіб, які ведуть розслідування, до показань потерпілого наявні дві негативні тенденції: упередженість до них, оскільки потерпілий є заінтересованою особою і тому може бути необ'єктивним [296, с. 80; 309, с. 35–36; 384, с. 50–51] і, навпаки, беззастережна довіра до останнього лише тому, що він потерпілий, унаслідок чого слідчі долю обвинуваченого та результати справи повністю передають у руки потерпілого [29, с. 193]. У результаті завданням прокурора виступає забезпечення реалізації права потерпілого на давання показань, а також їх подальшої об'єктивної оцінки і врахування під час провадження у кримінальній справі.

При цьому дослідники однак стають висновках, що показання потерпілого виступають як важливим джерелом доказової інформації, так і найбільш дієвою формою участі потерпілого в доказуванні й ефективним засобом захисту його інтересів [107, с. 129; 119, с. 3; 384, с. 51; 511, с. 559; 513, с. 166–167; 582, с. 31]. Тож, між забезпеченням засобами прокурорського нагляду неухильного додержан-

ня прав потерпілих і формуванням необхідної доказової бази у справі [482, с. 11] існують нерозривні прямі і зворотні зв'язки.

Не менш важливим є забезпечення прокурором можливості потерпілого брати участь у слідчих діях, що одночасно розглядається в літературі як одна із найважливіших форм його участі в доказуванні [119, с. 11]. При цьому прокурор перевіряє, з одного боку, обґрунтованість залучення потерпілого до проведення слідчої дії, інакше обмеження його прав, які вона потягне за собою, будуть неправомірними [132, с. 9]; з другого боку, він має встановити, чи було залучено потерпілого до участі в усіх необхідних слідчих діях задля забезпечення його прав. У той же час, оскільки допущення потерпілого до участі у слідчих діях цілком залежить від розсуду посадових осіб, які ці дії проводять, і в законодавстві не визначено критеріїв її обов'язковості, видається досить проблематичним нагляд прокурора за додержанням прав потерпілого в цій сфері. Матеріали вивчених кримінальних справ показують, що залучення потерпілого до проведення тієї чи іншої слідчої дії майже завжди зумовлюється не потребою забезпечити його права, а інтересами слідства.

У зв'язку з цим видається необхідним підтримати висловлену ще радянськими процесуалістами В. М. Савицьким та І. І. Потеружею думку, що потерпілий може за рішенням слідчого брати участь в усіх слідчих діях, а якщо така дія проводиться за клопотанням потерпілого, безпосередньо стосується його інтересів або пов'язана із реалізацією поновлення його порушених прав, то йому не можна відмовляти у проханні щодо участі в ній [469, с. 51; 120, с. 67; 129, с. 18; 296, с. 82], і закріпити це законодавчо. Відповідно додержання прав потерпілого в цій сфері слідчим має бути предметом нагляду прокурора.

Для того щоб розширити можливості для участі потерпілого в доказуванні (що фактично дорівнює розширенню його участі у кримінальному переслідуванні), дослідники також пропонують: визначити зміст права потерпілого «подавати докази», передбачити його право збирати докази не забороненими законом засобами [296, с. 82–83]; закріпити у ст. 49 КПК України право потерпілого ініціювати призначення експертизи, брати участь при провадженні експертизи, надавати експерту додаткові дані та пояснення, знайомитися з висновком експерта [49, с. 163; 90, с. 81; 580, с. 74]; заявляти клопотання

щодо власного викладення фабули обвинувачення, правової кваліфікації вчиненого злочину, а також кримінально-значущих ознак суб'єкта злочинного діяння тощо [107, с. 244–246].

Указані пропозиції заслуговують на підтримку, відповідно діяльність прокурора із захисту потерпілого в такому випадку має бути сконцентрована на забезпеченні відповідних прав потерпілого, що дозволяють йому брати активну участь у процесі доказування. Разом із тим слід ураховувати, що для доказової діяльності має значення лише оцінка доказів, зроблена дізнавачем, слідчим, прокурором і судом [511, с. 442]. Тому участь у доказуванні, навіть за умов розширення її можливостей для потерпілого, не може прирівнюватися до повноцінного кримінального переслідування. Водночас нагляд прокурора за належним виконанням обов'язків з доказування іншими органами та посадовими особами, які ведуть процес, виступає запорукою реалізації цього права потерпілого.

Досить обмеженою є і участь потерпілого на судових стадіях провадження у кримінальній справі при підтриманні прокурором державного обвинувачення. З огляду на це одним із головних напрямів діяльності прокурора в суді має бути забезпечення реального захисту законних інтересів потерпілих [599, с. 27]. Проанкетовані практичні працівники одностайні в тому, що при підтриманні державного обвинувачення прокурор має враховувати думку потерпілого: 78 % уважають це обов'язковим, а 22 % віддають на розсуд прокурора залежно від обставин справи. Аналогічні результати показало й опитування громадян (75 % та 25 % відповідно).

Таким чином, уже на етапі попереднього розгляду справи прокурор має вживати заходів у вказаному напрямі. Ураховуючи, що потерпілі досить рідко беруть участь у попередньому розгляді справи, прокурор фактично залишається єдиним представником сторони обвинувачення, що висловлює законні інтереси потерпілого [552, с. 167]. Отож, він повинен сприяти судді у з'ясуванні питань, чи всі особи, яким злочином заподіяно шкоду, визнані потерпілими, та встановлені інших обставин, визначених ст. 237 КПК України, у вирішенні питання про визнання потерпілого цивільним позивачем, якщо позов не був заявлений під час розслідування справи (п. 4 ч. 1 ст. 253 КПК України), і подавати з указаних питань клопотання. Ці положення

можна розцінювати не лише як посилення розмежування принципу змагальності в кримінальному судочинстві та позбавлення діяльності суду прояву обвинувальних ознак [19, с. 122], а й установа додаткових гарантій для забезпечення прав потерпілого.

Під час судового розгляду важливе значення має додержання судом положень ст. 290 КПК України, яка встановлює наслідки неявки потерпілого. Погоджуємося, що в такому разі прокурор має висловити свою думку про розгляд справи або про його відкладення залежно від того, чи можливо за відсутності потерпілого з'ясувати всі обставини справи та захистити його права і законні інтереси [189, с. 112; 243, с. 83]. Далі, під час судового слідства, державний обвинувач продовжує дбати про права потерпілого, зокрема забезпечуючи йому можливість давати показання, брати участь у допиті обвинуваченого, свідків, експерта, огляді речових доказів, документів і провадженні інших слідчих дій. У необхідних випадках прокурор має звертатися до головуючого, щоб той з'ясував, чи є у потерпілого питання до осіб, які допитуються [246, с. 71–72]. За умов, коли в судовому розгляді обов'язок забезпечення прав потерпілого, згідно зі ст. 295 КПК України, покладається на головуючого, завдання прокурора, як слушно зауважує Т. Л. Сироїд, полягає в постійному акцентуванні уваги суду на проблемах потерпілого [509, с. 57].

Ці повноваження на стадії судового розгляду прокурор реалізує шляхом заявлення відводів, клопотань, заперечень, висловлення своїх думок з тих чи інших питань, хоча слід погодитись, що форми реагування державного обвинувача на виявлені в суді порушення прав потерпілого є досить обмеженими [552, с. 186]. У виняткових випадках, якщо порушені права потерпілого під час судового розгляду поновити неможливо, прокурор має ставити перед судом питання про повернення справи на додаткове розслідування.

Прокурор повинен урахувати, що за таких умов фактично єдиною можливістю для безпосередньої реалізації потерпілим свого права на участь у кримінальному переслідуванні є його виступ у судових дебатах, право на що передбачають статті 49 і 267 КПК України. Як відзначає О. Б. Загурський, саме в судових дебатах є можливість перевірити обґрунтованість своїх висновків, забезпечити максимальну впливовість тез, які доказуються, на результат су-

дового процесу [138, с. 11]. На цьому етапі потерпілий має найкращу можливість підбити підсумки судовому слідству, проаналізувати всі докази у справі та висловити свою позицію щодо їх достовірності, належності, допустимості й достатності, виголосити свою думку щодо кваліфікації злочину, виду і міри покарання, розміру цивільного позову.

Таким чином, його промова має обвинувальний характер і є проявом обвинувальної діяльності потерпілого, здійснюваної без участі прокурора [416, с. 167–168; 552, с. 177–178]. Це обумовлюється тим, що потерпілий — фігура процесуально самостійна, він не зв'язаний висновками обвинувачення, у зв'язку з чим він може підтримувати їх, може розходитися з ними або спростовувати їх [523, с. 160]. На відміну від прокурора, виступ із промовою під час судових дебатів є правом потерпілого, а не його обов'язком. З огляду на це, коли позиції державного обвинувача і потерпілого при підтриманні обвинувачення збігаються, останній зазвичай погоджується з промовою державного обвинувача [412, с. 153]. Тому, висловлюючи суду під час дебатів свою думку по суті пред'явленого обвинувачення, пропозиції про застосування кримінального закону і призначення покарання обвинуваченому, прокурор таким чином виступає на захист прав потерпілого [189, с. 113; 245, с. 74], фактично говорить і за себе, і за нього. У той же час, з метою сприяння якнайповнішій реалізації потерпілим свого права на участь у кримінальному переслідуванні прокурору доцільно максимально чітко з'ясувати позицію потерпілого з цих питань або ж звернути на це увагу головуючого, тим більше що від цього іноді залежить питання щодо апеляційного оскарження вироку.

Здійснення потерпілим кримінального переслідування продовжується і на стадіях апеляційного та касаційного оскарження рішень суду. І хоча опитані нами прокурорсько-слідчі працівники взагалі не зафіксували порушень прав потерпілого на цих стадіях, прокурор і на них повинен продовжувати забезпечення права потерпілого на кримінальне переслідування. Реалізуючи останнє, потерпілий та інші учасники процесу сприяють встановленню істини у справі, винесенню правосудних рішень, зміцненню законності та правопорядку [587, с. 13], одночасно захищаючи власні інтереси. Однак можливості останнього для потерпілого є дещо обмеженими.

Так, відповідно до п. 9 ст. 348, п. 7 ч. 2 ст. 384 КПК України потерпілий є суб'єктом права на апеляцію та подання касаційної скарги в частині, що стосується його інтересів, але в межах вимог, заявлених ним у суді першої інстанції. Фактично в кращому варіанті це означає, що апеляція потерпілого може бути подана лише в межах державного обвинувачення, яке підтримувалося прокурором, особливо зважаючи на підпорядкований характер цього суб'єкта співобвинувачення державному обвинувачеві й пасивну позицію, яку займає більшість потерпілих при розгляді справи в суді першої інстанції, бо інакше, якщо потерпілий чітко не сформулював своїх вимог, покладаючись на прокурора, він узагалі може бути позбавлений права на апеляцію. Щоб розв'язати цю проблему, О. Ю. Костюченко обґрунтовує думку про недоцільність зв'язувати суд та самого потерпілого вимогами, заявленими потерпілим у суді першої інстанції [226, с. 14]. З нашого погляду, така пропозиція заслуговує на підтримку, оскільки вона одночасно суттєво розширить можливість потерпілого брати участь у кримінальному переслідуванні, дозволить йому вийти за межі обвинувачення, яке підтримував прокурор, і зніме ряд проблемних моментів щодо оскарження рішень суду, зокрема стосовно закриття справи при відмові прокурора від державного обвинувачення, на підставі примирення сторін тощо.

Іншим проблемним моментом є встановлення у ст. 397 КПК України правила про недопустимість погіршення становища засудженого чи виправданого в суді касаційної інстанції. Слід погодитись із російськими дослідниками, що це обмежує право потерпілого на судовий захист [352, с. 359] та ставить його в нерівне становище з обвинуваченим [508, с. 124]. Крім пропонуваного у літературі шляхів подолання цієї проблеми [67, с. 62; 135, с. 8; 352, с. 360; 565, с. 80–81], вважаємо за доцільне встановити правило щодо недопустимості погіршення становища потерпілого в разі перегляду судових рішень, що цілком відповідає концептуальним основам інституту недопустимості повороту до гіршого, який розглядається як конкретизація в кримінальному процесі загальноправового принципу справедливості та спрямований на забезпечення правової стабільності при провадженні по кримінальній справі [193, с. 4].

Відповідно в КПК має бути закріплено норму, згідно з якою при скасуванні рішення суду у зв'язку із необхідністю застосування закону про менш тяжкий злочин, менш суворе покарання або виправдання засудженого із підстав відсутності в його діянні складу злочину, недоведеності його участі у вчиненні злочину не може погіршуватися визначене вироком становище потерпілого, передусім в аспекті відшкодування заподіяної йому злочином шкоди.

Думається, що найбільш дієвим способом забезпечення прав потерпілого на даних стадіях є врахування прокурором інтересів останнього при оскарженні судових рішень. Так, лише за перше півріччя 2010 року за реагуванням прокурорів скасовано судові рішення стосовно 925 осіб за м'якістю призначеного покарання, 110 — у зв'язку із виправданням чи закриттям справ з реабілітуючих підстав [333, с. 11]. На практиці, як показують матеріали вивчених кримінальних справ, прокурор переважно забезпечує законні інтереси потерпілого, коли подає апеляцію на м'якість вироку, хоча при цьому майже ніколи не узгоджує свою позицію з позицією потерпілого. У той же час подання прокурором апеляції в інтересах останнього не лише можливе, а повинно мати місце в разі істотного порушення процесуальних прав потерпілого, зокрема на ознайомлення з матеріалами справи, участь у судових дебатах, заявлення відводів та клопотань, подання доказів, забезпечення представником і т. д.

«Потерпілий — субсидіарний обвинувач». Статусу субсидіарного обвинувача потерпілий набуває внаслідок реалізації свого права підтримувати раніше пред'явлене обвинувачення в разі зміни прокурором державного обвинувачення в порядку ст. 277 КПК України, яке передбачене з огляду на те, що в результаті зміни прокурором державного обвинувачення найбільш істотно зачіпаються саме інтереси потерпілого [193, с. 11]. Така ситуація в дечому аналогічна тій, яка виникає при відмові прокурора від державного обвинувачення, що дає підстави дослідникам вважати останню окремим випадком зміни обвинувачення [571, с. 15]. У той же час зміна обвинувачення має і суттєві відмінності від відмови: вона трапляється на практиці значно частіше; має місце під час проведення судового слідства, тому вимагає від потерпілого активної участі в ньому як обвинувача; прокурор не ставить під сумнів факт порушення злочином прав потерпі-

лого, а отже — у повному обсязі зобов'язаний продовжувати забезпечення його прав; нарешті, прокурор не самоусувається від подальшої участі у розгляді справи, а продовжує підтримувати обвинувачення, причому здійснює це паралельно з потерпілим.

Як справедливо наголошується в літературі, коли прокурор змінює обвинувачення, сутність останнього не змінюється: воно залишається державним, а обвинувачення, здійснюване потерпілим, — додатковим до нього [416, с. 162]. При цьому має місце конкуренція двох обвинувачень: того, яке підтримує потерпілий, і «пом'якшеного» державного обвинувачення, яке підтримується прокурором. Обсяг останнього завжди вужчий, а значить, обвинувачення з боку потерпілого має доповнювати змінене державне обвинувачення. Це означає, що в таких випадках потерпілий виступає «субсидіарним» обвинувачем стосовно прокурора. Можна зробити висновок, що в такому аспекті розглядає потерпілого і Генеральна прокуратура України, вимагаючи, зокрема, показники щодо справ, у яких постановлені вироки в межах раніше пред'явленого обвинувачення у зв'язку з позицією потерпілого, який не погодився зі зміною обвинувачення прокурором, виділяти в окремий рядок при складанні прокурорами статистичної звітності про результати участі в розгляді кримінальних справ судами (пп. 180 і 183 Інструкції зі складання статистичного звіту про роботу прокурора від 14 березня 2005 року) [159].

Разом із тим очевидно, що фактичний пріоритет належить саме обвинуваченню, яке підтримується прокурором. По-перше, воно є державним; по-друге, здійснюється професійним юристом; по-третє, законом не передбачений правовий статус потерпілого як обвинувача, не визначені його повноваження тощо. Крім того, у кожному випадку потерпілий залишається зв'язаним первісною позицією прокурора у справі, навіть якщо вона неправильна або він із нею не згодний. Однак у разі зміни обвинувачення потерпілий навіть не наділяється можливістю підготуватися до його підтримання, адже передбачений у ч. 5 ст. 277 КПК України строк не менше трьох діб установлено саме в інтересах підсудного.

Тому, хоча правова конструкція зміни прокурором державного обвинувачення, закріплена у КПК України, більше враховує інтереси потерпілого, ніж, наприклад, аналогічні норми ч. 4 ст. 301 КПК Біло-

русі, яка не надає потерпілому права підтримувати обвинувачення, її все ж не можна визнати повністю задовільною. З огляду на це необхідним є вдосконалення організаційних основ зміни обвинувачення прокурором, зокрема передбачення необхідності попередньо проконсультуватися із потерпілим і враховувати його інтереси при зміні обвинувачення. Це має бути відображено у тексті відповідної постанови та проконтрольовано вищестоящим прокурором. Одночасно прокурор повинен ужити всіх залежних від нього заходів до забезпечення прав потерпілого і сприяння йому в здійсненні кримінального переслідування шляхом підтримання обвинувачення в раніше пред'явленому обсязі.

«Потерпілий — публічно-приватний обвинувач». Іншим важливим моментом є забезпечення прав і законних інтересів потерпілого при відмові прокурора від державного обвинувачення, у разі якої, згідно із ч. 2 ст. 267 КПК України, потерпілий управі вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення. Загальне визначення цього інституту можна сформулювати так: «відмова прокурора від державного обвинувачення — це повне або часткове заперечення прокурором обґрунтованості державного обвинувачення, оформлене у вигляді мотивованої постанови, зверненої до суду, у результаті якого прокурор припиняє обвинувальну діяльність проти підсудного, а суд — закриває справу, якщо проти цього не заперечує потерпілий».

Теоретичні основи відмови прокурора від державного обвинувачення заклали розробки таких вчених, як В. С. Зеленецький, Я. О. Мотовиловкер, В. М. Савицький, М. С. Строгович, В. Д. Фінько, М. А. Чельцов та ін. Останнім часом, після внесення змін до КПК України, увагу даній проблемі приділяли П. М. Каркач, В. Т. Маляренко та І. В. Вернидубов, О. Михайленко і В. Юрчишин та ін. На дисертаційному рівні вона розроблялася Я. О. Ковальовою [192]. Крім того, указаний інститут досить повно і всебічно висвітлений у численних працях автора [докл. див. 272–279]. У контексті даного дослідження інтерес становить насамперед питання правових наслідків відмови прокурора від державного обвинувачення для потерпілого [докл. див. 173, 280–281]. У цьому плані відмова є показовим прикладом з багатьох поглядів, зокрема: розходження прокурора і потерпілого у право-

вих позиціях щодо підтримання обвинувачення; трансформації державного обвинувачення у приватне; здійснення кримінального переслідування потерпілим у справах публічного обвинувачення.

Дослідники справедливо вказують, що прокурор у судовому процесі виконує не лише функцію обвинувачення, а й правозахисну — забезпечуючи правильне застосування закону з тим, щоб жодний невинувний не був покараний, що і зумовлює можливість його відмови від державного обвинувачення [478, с. 40–41]. Однак у разі відмови, на наш погляд, виявляється одностороннє здійснення прокурором правозахисної функції: діючи в інтересах підсудного, прокурор ігнорує інтереси потерпілого. При цьому виявляється, що спільність інтересів потерпілого та прокурора та єдність їхніх позицій як співобвинувачів під час кримінального переслідування ситуативна, тобто вони діють в одному напрямі за звичайного, нормального розвитку кримінального процесу, натомість при відмові від державного обвинувачення позиції прокурора і потерпілого можуть діаметрально розійтися. Розходження з цього питання виявляються і при опитуванні практичних працівників: 48 % указали, що при відмові прокурора від державного обвинувачення, як і при її зміні, він обов'язково має враховувати думку та інтереси потерпілого, 26 % визнали це доцільним в окремих випадках, на розсуд прокурора. Такий же відсоток опитаних переконані, що думка потерпілого значення не має, тоді як при підтриманні державного обвинувачення загалом на обов'язкову необхідність урахування думки потерпілого вказали 78 %.

Перехід до потерпілого обвинувальної функції відбувається за наявності юридичного складу: акту відмови прокурора від державного обвинувачення, роз'яснення судом потерпілому його прав і активного волевиявлення потерпілого про продовження розгляду справи та підтримання обвинувачення, унаслідок чого потерпілий стає самостійним суб'єктом обвинувачення. Як бачимо, у результаті відмови і виявлення бажання підтримувати обвинувачення потерпілий не стає державним обвинувачем. Він не заміщає прокурора, який самоусунувся від участі в справі, а самостійно підтримує обвинувачення, захищаючи власні інтереси. Але зміст справи, її розвиток зумовлюють той факт, що за процесуальними характеристиками статус потерпілого, приватноправовий за природою, макси-

мально наближається до державного обвинувача. Таким чином, це специфічний «публічно-приватний» вид обвинувачення. Відповідно потерпілий повинен користуватися необхідними йому для участі в справі правами і гарантіями, якими був наділений прокурор, що можна розглядати як розширення приватних засад у кримінально-процесуальному праві [23, с. 34].

Для усунення невизначеності з приводу цих питань у КПК необхідно конкретизувати статус потерпілого в результаті відмови, а також передбачити конкретні його права як обвинувача: брати участь у дослідженні доказів, викладати свої міркування з приводу застосування кримінального закону і міри покарання щодо підсудного, змінювати обвинувачення (у тому числі і в бік обтяження) та відмовитися від нього, примиритися з винним. У разі вступу потерпілого у справу як обвинувача суд має відкладати розгляд справи з тим, щоб надати потерпілому час, необхідний для ознайомлення з матеріалами справи.

Аналіз чинного законодавства і практики його застосування показує, що при відмові від державного обвинувачення прокурор є цілком незалежним від позиції потерпілого. Тому необхідно закріпити нормативно обов'язок прокурора при вирішенні питання про відмову попередньо з'ясувати думку потерпілого, оскільки при незгоді останнього з таким рішенням сама відмова значною мірою втрачає свій сенс, а прокурор самоусувається від участі у справі, що шкодить інтересам кримінального судочинства. У разі, коли це неможливо, наприклад, через відсутність потерпілого в залі судового засідання, прокурору найбільш доцільно повідомити суд про необхідність відкладення справи, а до моменту появи потерпілого не вчиняти процесуальних дій стосовно відмови. Якщо ж місцезнаходження потерпілого невідоме і його явку в судове засідання забезпечити неможливо, складається, на думку дослідників, безвихідна ситуація, за якої прокурор не може виносити постанову про відмову від державного обвинувачення, а має під час судових дебатів порушити питання про виправдання підсудного [323, с. 37].

Окремої уваги заслуговують питання убезпечення потерпілого від незаконної чи необґрунтованої відмови прокурора від державного обвинувачення. За результатами опитування, 56 % практичних прокурорсько-слідчих працівників вважають необґрунтовану відмову

прокурора від державного обвинувачення фактором, що значною мірою впливає на стан забезпечення прав і законних інтересів потерпілого; ще 33 % визнають її вплив меншою мірою. У такому разі, якщо потерпілий не вимагає продовжувати розгляд справи, суд зобов'язаний прийняти рішення про закриття справи, яке неминуче є необґрунтованим, а отже — незаконним. Ситуація ускладнюється тим, що справа, закрита на підставі відмови прокурора від державного обвинувачення, не може бути переглянута в апеляційному і касаційному порядку з ініціативи прокурора і потерпілого, що впливає із змісту статей 348 і 383 КПК України, і обґрунтовано розглядається як суттєве обмеження прав потерпілого [339, с. 129; 473, с. 179; 515, с. 38]. Отже, незаконна відмова прокурора від державного обвинувачення несе загрозу повного позбавлення потерпілого права на здійснення кримінального переслідування не лише в суді першої, а й апеляційної та касаційної інстанцій, а тому — потребує виокремлення певних правових гарантій запобігання таким ситуаціям.

Підсумовуючи наведені в літературі пропозиції щодо таких гарантій, можна помітити, що в разі самоусунення від участі у справі прокурора — державного обвинувача найчастіше пропонується компенсувати це за рахунок діяльності інших компетентних органів. Серед них можна назвати: 1) обов'язкову участь у таких випадках адвоката-представника потерпілого [65; 252, с. 11; 344, с. 35]; 2) посилення контролю за прийняттям подібного рішення державним обвинувачем з боку керівника органу прокуратури [191, с. 173; 522, с. 77; 552, с. 158]; 3) надання суду можливості оцінювати законність і обґрунтованість відмови [14, с. 32; 190, с. 52; 331, с. 58; 348, с. 481; 549, с. 425–426].

Хоча в кожного з цих підходів знаходяться опоненти, аргументи яких у загальному значенні зводяться до підризу самостійності державного обвинувача [26, с. 135; 86, с. 77; 479, с. 40–41] або надання суду невластивих йому функцій [116, с. 26; 571, с. 15] і, як наслідок, — порушення принципу змагальності, уявляється, що вони заслуговують на увагу законодавця. Адже, як правильно відзначає Т. М. Мірошніченко, критерієм справедливості судочинства слід вважати не змагальність як таку, а створення реальної можливості вирішення завдань кримінального судочинства [348, с. 482]. Крім того, за допомогою

пропонованих заходів як керівник прокуратури, так і суд реалізують функцію забезпечення прав та законних інтересів потерпілого, інших учасників процесу.

Таким чином, вважаємо необхідним передбачити право потерпілого в разі необґрунтованої, на його думку, відмови прокурора від державного обвинувачення, звернутися із клопотанням до суду, який має бути наділений правом призупиняти розгляд справи та повідомляти про таку ситуацію керівника органу прокуратури або вищестоящего прокурора, від яких і буде залежати подальша доля державного обвинувачення. У разі незгоди з рішенням державного обвинувача керівник органу прокуратури має здійснити його заміну або самостійно вступити в справу та підтримувати державне обвинувачення, у тому числі виходячи із необхідності забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. При цьому в будь-якому випадку потерпілий повинен бути наділений правом оскаржити рішення про закриття справи в апеляційному та касаційному порядку.

При відмові від державного обвинувачення прокурор добровільно складає з себе повноваження державного обвинувача, а саме державне обвинувачення перестає існувати. У зв'язку із цим, вважається, що подальша участь прокурора в судовому засіданні не вимагається, він може залишити його у будь-який час [175, с. 156]. Разом із тим процесуальна функція прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого має продовжуватися навіть після відмови від державного обвинувачення, хоча і зазнає певних коректив залежно від підстав цього рішення.

Так, лише в разі відмови з підстав відсутності події злочину це рішення передбачає в тому числі і безумовне невизнання прокурором за особою порушення її прав злочином, а значить, — і правомірності наділення статусом потерпілого, унаслідок чого прокурор припиняє діяльність із забезпечення прав потерпілого. У разі відсутності в діянні підсудного складу злочину це питання вирішуватиметься, виходячи з обставин справи та наявного порушення прав потерпілого суспільно небезпечним діянням.

Натомість у ситуаціях, коли відмова мала місце через недоведеність участі підсудного у вчиненні злочину, характер відносин потерпілого і прокурора не зазнає істотних змін, за винятком того, що

вони із площини здійснення прокурорського кримінального переслідування конкретного підсудного повністю переходять у сферу виключно забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. Тобто розходження у поглядах прокурора і потерпілого на обвинувачення такої особи не повинно жодним чином позначатися на забезпеченні прокурором решти прав потерпілого, крім кримінального переслідування, а навпаки, у таких ситуаціях прокурор має вжити додаткових заходів до забезпечення його прав в інших напрямках, передусім на відшкодування заподіяної злочином шкоди, шляхом встановлення особи, винної у порушенні прав потерпілого, і притягнення її до відповідальності тощо.

«Потерпілий — приватний обвинувач». У законодавстві України термін «приватний обвинувач» не згадується, але ним усталено йменується потерпілий у справах «приватного обвинувачення». Статус приватного обвинувача можна вважати вищою формою діалектичного розвитку процесуальних прав потерпілого в кримінальному судочинстві, за якої він визнається повноцінним суб'єктом кримінального переслідування, самостійно підтримує обвинувачення та визначає всі питання щодо виникнення, розвитку і результатів провадження у справі. У той же час така форма участі у справі з практичної точки зору пов'язана зі значними складностями для потерпілого, що зумовлюються відсутністю фахових знань, браком часу та коштів для здійснення кримінального переслідування у приватному порядку.

Дослідники відмічають, що в таких справах законодавець фактично залишив потерпілих без підтримки судових і правоохоронних органів у частині сприяння у збиранні доказів [459, с. 178], тоді як вони виявляють нездатність ефективно здійснювати кримінальне переслідування без такого сприяння [400, с. 151]. З огляду на це в літературі навіть є пропозиції щодо обов'язковості проведення дізнання та досудового слідства у справі «приватного обвинувачення» на вимогу приватного обвинувача та обвинуваченого [354, с. 3]. Таким чином, набуває актуальності розгляд участі прокурора у забезпеченні прав потерпілого — приватного обвинувача.

Це обумовлюється тим, що кримінально-процесуальна функція прокурора по забезпеченню прав і законних інтересів потерпілого рівною мірою, хоча і в інших формах, реалізується і у справах при-

ватного обвинувачення. Так, прокурор має виступити ініціатором кримінального переслідування у таких справах, якщо, відповідно до ч. 3 ст. 27 КПК України, справа має особливе громадське значення, а також у виняткових випадках, коли потерпілий через свій безпорадний стан, залежність від обвинуваченого чи з інших причин не може захистити свої законні інтереси. Справа «приватного обвинувачення» порушується прокурором у загальному порядку [454, с. 194], після чого направляється для провадження дізнання чи досудового слідства, а після закінчення розслідування розглядається судом на загальних підставах. Окрім того, згідно із ч. 4 ст. 27 України прокурор управі в будь-який момент вступити в справу, порушену суддею за скаргою потерпілого, і підтримувати обвинувачення в суді, коли цього вимагає охорона державних або громадських інтересів чи прав громадян.

При цьому статус прокурора у справах «приватного обвинувачення» є предметом дискусій. Окремі науковці додержуються думки, що в таких випадках прокурор стає субсидіарним обвинувачем, який підтримує не державне, а приватне обвинувачення, що виходить від потерпілого [116, с. 25]. Інші дослідники стоять на протилежних позиціях, вважаючи, що прокурор завжди залишається державним обвинувачем і не може перетворюватися на «молодшого партнера» потерпілого [328, с. 11–12]. Як бачимо, закон окремо не регламентує це питання, тому прокурор у цих ситуаціях виступає державним обвинувачем, як і в будь-якій іншій кримінальній справі, а вказані справи із категорії справ «приватного обвинувачення» зі вступом у них прокурора переходять у розряд справ «приватнопублічного» обвинувачення.

З викладеним безпосередньо пов'язаний інший дискусійний момент, а саме щодо межі підстав участі прокурора у справах «приватного обвинувачення». Хоча норми щодо можливості вступу прокурора в подібні справи традиційно розглядаються як положення, що безпосередньо спрямовані на забезпечення прав та інтересів потерпілого з боку прокурора, знаходяться й опоненти такої конструкції, які вказують, що прокурор користується наданим йому правом набагато частіше, ніж у «виняткових випадках», тим самим вирішуючи питання про порушення справи замість потерпілого, а часто — і всу-

переч його волі, що може завдати шкоди потерпілому [509, с. 134]. Якщо кримінальне переслідування ініційоване прокурором, відповідно змінюється роль потерпілого [212, с. 10]: останній не набуває статусу приватного обвинувача, а вступає у правовідносини з іншими учасниками кримінального судочинства на загальних підставах [38, с. 11] і значною мірою втрачає можливості впливати на хід і результати провадження у справі.

З огляду на це в літературі звертається увага на необхідність конкретизації підстав участі прокурора у справах «приватного обвинувачення» і наводяться відповідні їх варіанти [323, с. 43; 355, с. 231–233; 597, с. 6]. У зв'язку з цим думається, що як орієнтовний перелік у законі мають бути закріплені такі підстави, як: неповнолітній вік потерпілого; недієздатність або обмежена дієздатність; інші фізичні або психічні вади, які перешкоджають можливості самостійно захистити свої законні інтереси; залежність від обвинуваченого. За наявності однієї з них прокурор буде зобов'язаний вступити у справу незалежно від свого розсуду, однак у той же час цей перелік має залишатися відкритим, бо не може охопити всі можливі життєві ситуації, що вимагають вступу прокурора у справу приватного обвинувачення з метою захисту інтересів потерпілого. Гарантією ж прав останнього і найбільш ефективним способом усунення можливих порушень його інтересів, якщо вони мають місце при порушенні або вступі прокурора у справу «приватного обвинувачення», є реалізація потерпілим свого права на примирення з винним, яке залишається у нього в кожній справі «приватного обвинувачення» на підставі ст. 46 КК України і може здійснюватися на загальних підставах.

Також невизначеним є питання, чи може забезпечення права потерпілого на участь у кримінальному переслідуванні здійснюватись прокурором шляхом ужиття заходів до встановлення особи винного у справах приватного обвинувачення, якщо потерпілому така особа невідома. А. Бегма вказує на те, що прокурор у такому разі перебуває у невизначеному становищі, оскільки в таких ситуаціях однакову юридичну силу мають норми ч. 3 ст. 27 та п. 3 ч. 2 ст. 97 КПК України [33, с. 148]. На вказане питання зверталася увага у Постанові Конституційного Суду РФ від 27 червня 2005 року № 7-П [415], що, в оцінках російських дослідників, встановила принципову можливість

використання кримінально-процесуальних засобів публічного характеру у кримінальних справах приватного обвинувачення [313, с. 159] і, як наслідок, у випадках, коли постраждалому невідомі дані про особу, яка вчинила злочин, обов'язок порушення справи і здійснення кримінального переслідування було покладено на прокурора. Думається, норму подібного змісту доцільно закріпити і в ст. 27 КПК України.

Крім того, прокурор повинен урахувати, що провадження в таких справах також має низку інших особливостей. Так, подана до суду скарга потерпілого повинна відповідати вимогам, які статтями 223 і 224 КПК встановлені щодо обвинувального висновку (ст. 251 КПК України). Указана норма в літературі піддається обґрунтованій критиці, змістом якої є те, що такі вимоги до скарги є надмірно високими, через що особи позбавляються права на судовий захист у справах приватного обвинувачення [74, с. 450; 325, с. 34; 411, с. 98–100]. Вихід із цієї ситуації дослідники вбачають у: отриманні потерпілим правової допомоги з боку адвоката [386, с. 88–89]; вступі у справу прокурора на підставі «інших причин, через які потерпілий не може захистити свої законні інтереси» [552, с. 109–110]; застосуванні протокольної форми досудової підготовки матеріалів до справ «приватного обвинувачення» [55, с. 147; 247, с. 42], хоча, з другого боку, сама протокольна форма викликає нарікання з огляду на обмеження прав потерпілих [90, с. 73].

З метою усунення вищезгаданих перешкод у реалізації права потерпілого на приватне кримінальне переслідування, а також зважаючи на те, що не відповідає принципу змагальності обов'язок суду порушувати в таких випадках кримінальну справу, тобто розпочинати кримінальне переслідування, вважаємо, що повноваження порушувати кримінальну справу «приватного обвинувачення» має бути закріплене за прокурором. Так, доцільно передбачити у КПК, що скарга від потерпілого має надходити до прокурора, що, являючись поєднанням приводу та підстави для порушення кримінальної справи, тягне за собою обов'язок прокурора порушити кримінальну справу і, оформивши скаргу належним чином, передати її до суду, в якому потерпілий і здійснюватиме обвинувачення особи. У той же час у такій справі прокурор може самостійно розпочати публічне кримі-

нальне переслідування, якщо того вимагає охорона прав і законних інтересів потерпілого, державних або громадських інтересів, у тому числі і за клопотанням потерпілого, однак зміна або припинення його прокурором не позбавляє потерпілого права на продовження приватного кримінального переслідування.

2.3. Участь прокурора в забезпеченні права потерпілого впливати на хід і результати провадження у кримінальній справі

Право потерпілого впливати на хід і результати провадження у справі є одним із найбільш важливих його прав, що визнається та проголошується на міжнародному рівні. На національному рівні ці стандарти, трансформуючись у конкретні процесуальні правомочності, є формою визнання з боку законодавця того, що потерпілий має свої інтереси у справі і намагається їх задовольнити. Однією зі складових і водночас вищою формою розвитку цього права можна вважати участь потерпілого у кримінальному переслідуванні. Проте цим право потерпілого впливати на хід і результати провадження у справі не обмежується, реалізуючись у різноманітних формах, кожна з яких потребує забезпечення прокурором.

Специфіка забезпечення прокурором указанного права обумовлюється проблемою взаємного положення державних органів, які здійснюють провадження у справі, і потерпілого. С. Д. Шестакова дійшла висновку, що воно характеризується тим, що потерпілий не вправі ні розпочати провадження у справі, ні виключити чи припинити його, а вирішення всіх питань у справі повністю залежить від закону і переконання державних органів [584, с. 67]. У той же час І. Ібрагімов наголошує, що потерпілий справляє суттєвий вплив на хід і результат розслідування вчиненого проти нього злочину залежно від обґрунтованості та правомірності своєї позиції і ступеня своєї активності в кримінальному переслідуванні винних осіб [153, с. 82]. Тобто можливість впливати на хід провадження у справі вимагає активної поведінки потерпілого, спонукання компетентних органів до врахування його позиції під час провадження у кримінальній справі.

Таким чином, головним завданням прокурора при забезпеченні цього права постає надання потерпілому можливості для безперешкодного викладення своєї позиції і втілення її в життя у визначених законом межах під час провадження у кримінальній справі. Без активного сприяння в реалізації, охороні та захисті цього права з боку прокурора можливості потерпілого впливати на хід провадження у справі видаються досить проблематичними, особливо на досудових стадіях процесу, що підтверджують дані анкетування прокурорсько-слідчих працівників.

Предметом діяльності прокурора із забезпечення цього права виступають такі складові частини останнього, як: право потерпілого заявляти клопотання; заявляти відводи; подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду, а також подавати скарги на вирок або ухвали суду і постанови судді (ч. 3 ст. 49 КПК України). Крім того, специфічним проявом цього права є висловлення потерпілим своєї позиції з приводу окремих процесуальних рішень щодо ходу провадження у справі. Прокурор бере участь у забезпеченні цих прав як безпосередньо (коли їх реалізація напряму залежить від нього — наприклад, задоволення певного клопотання), так і опосередковано — здійснюючи наглядову діяльність або підтримуючи державне обвинувачення.

У літературі обґрунтовано звертається увага на важливість нагляду прокурора за реальним забезпеченням права потерпілого на клопотання, оскільки саме за допомогою клопотань потерпілий значною мірою реалізує надане йому законом право на кримінальне переслідування [555, с. 25–26] та інші свої права. Забезпечуючи право потерпілого на заявлення клопотань, прокурор має виходити з того, що потерпілий має право на їх пред'явлення, законне і обґрунтоване вирішення, яке гарантується правом на повторне заявлення клопотання, а також правом на оскарження рішення про відмову у вирішенні клопотання прокурору чи до суду [315, с. 10]. При цьому прокурор перевіряє додержання органом дізнання та слідчим вимог ст. 129 КПК України, відповідно до яких клопотання потерпілого про виконання будь-яких слідчих дій слідчий зобов'язаний розглянути в строк не більше трьох діб і задовольнити їх, якщо обставини, про встановлення яких заявлені клопотання, мають значення для справи.

Крім цього, прокурор має встановити, чи було повідомлено особу, яка заявила клопотання, про результати його розгляду, а в разі повної або часткової відмови у клопотанні — чи були підстави для цього. Забезпечення цього права прокурор продовжує і в суді, зокрема, коли під час судового розгляду підтримує заявлене потерпілим або його представником клопотання про виклик і допит нових свідків, призначення повторної або додаткової експертизи, про витребування документів і долучення їх до матеріалів справи тощо [246, с. 70]. У випадках, коли розгляд клопотання не передбачає обов'язкової участі потерпілого, прокурор при розгляді клопотання в суді має висловити і думку останнього [552, с. 124].

Прокурор має враховувати, що реалізація права потерпілого на заявлення відводів і клопотань є фактично досить обмеженою, особливо на етапі досудового розслідування, оскільки до моменту ознайомлення із матеріалами справи потерпілий не має достатньої для цього інформації. У той же час, щоб, наприклад, мати можливість реалізувати своє право на відвід, необхідно знати як підстави відводу, так і коло осіб, щодо яких можна заявити відвід [63, с. 99]. Разом із тим, судова практика визнає обмеження прав потерпілого порушувати клопотання, заявляти відводи тощо обставинами, що за неможливості їх поновлення на стадії судового розгляду тягнуть за собою повернення справи на додаткове розслідування [447, п. 4]. 59 % опитаних нами прокурорсько-слідчих працівників визнали порушення цього права обставиною, що більшою мірою впливає на забезпечення прав потерпілого, решта — такою, що впливає дещо меншою мірою. Тому діяльність прокурора в цьому напрямі має носити «попереджувальний характер», щоб за допомогою власних владно-розпорядчих рішень під час нагляду за дізнанням і досудовим слідством вчасно вживати заходів до проведення процесуальних дій, а також усувати порушення, що можуть бути підставами для заявлення клопотань і відводів.

Окремої уваги заслуговує також питання щодо забезпечення права потерпілого на оскарження дій дізнавача, слідчого та прокурора, за допомогою якого потерпілий офіційно вимагає від компетентних органів усунення певного порушення, поновлення своїх порушених прав та інтересів [17, с. 21]. Це питання набуває особливого значення

з огляду на те, що, як слушно відзначає О. О. Максимов, у ряді випадків допущені порушення, на які вноситься скарга, у подальшому провадженні не можуть бути усунуті та подолані [315, с. 11]. Безпосередню участь у цьому процесі бере прокурор і від нього безпосередньо залежить реалізація даного права потерпілого. Виходячи із положень глави 22 КПК України, потерпілий у числі інших учасників процесу може безперешкодно оскаржувати до прокурора будь-які дії слідчого як безпосередньо, так і через слідчого (ч. 1 ст. 234), а до вищестоящего прокурора — дії прокурора при проведенні ним досудового слідства або окремих слідчих дій (ч. 1 ст. 236), а також рішення прокурора, прийняті ним за наслідками розгляду скарги на дії слідчого (ч. 4 ст. 235 КПК України).

Скарги потерпілого до прокурора можуть бути як письмові, так і усні. Усні скарги заносяться до протоколу. Якщо скарга надійшла до слідчого, він зобов'язаний протягом доби направити прокуророві скаргу, що надійшла до нього, разом зі своїми поясненнями. Прокурор, відповідно до ст. 235 КПК України, протягом 3 днів після одержання скарги зобов'язаний розв'язати її і повідомити про результати скаржника. У разі, якщо скарга буде визнана обґрунтованою, прокурор управі скасувати рішення, що оскаржується, дати вказівку про припинення дій (бездіяльності), ужити інших заходів до поновлення прав і свобод громадян [552, с. 126].

Відповідно до п. 5.2 Інструкції про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому в органах прокуратури України від 28 грудня 2005 року [160], скарга та копія повідомлення про результати її вирішення приєднуються до кримінальної справи, а копія супровідного листа з указівкою слідчому про долучення їх до кримінальної справи додається до наглядового провадження у кримінальній справі. Відмова в задоволенні скарги повинна бути мотивованою. Подача скарги не зупиняє виконання дії, яка оскаржується, коли це не визнає за потрібне слідчий або прокурор. При цьому, на відміну від судового контролю, відмова потерпілого від поданої скарги не обов'язково тягне за собою відмову прокурора від перевірки скарги та прийняття за нею подальших заходів [218, с. 85]. Це обумовлюється не лише необхідністю додержання публічного інтересу з боку прокурора, а й тим, що прокурор унаслідок ініціативного характеру

свої діяльності може і повинен ужити належних, на його думку, заходів за скаргою, якщо вбачає можливість порушення прав потерпілого, навіть якщо останній від цього відмовляється шляхом відкликання скарги.

Окремий порядок встановлено для оскарження до прокуратури постанови про закриття справи. Відповідно до ст. 215 КПК України, постанова слідчого про закриття справи може бути оскаржена прокурором в семиденний строк з дня одержання письмового повідомлення або копії постанови про закриття справи. У такому випадку прокурор зобов'язаний ознайомитися зі справою і не пізніше тридцяти днів з дня надходження скарги за наявності для того підстав скасовує постанову про закриття справи і відновлює досудове слідство або залишає скаргу без задоволення, про що повідомляє потерпілого, який подавав скаргу. Вважаємо, що розгляд прокурором указаної скарги має здійснюватися більш оперативно і прокурор повинен приймати рішення за нею у десятиденний строк. На актуальність забезпечення права на оскарження рішень про закриття справи вказують і дані проведеного анкетування, згідно із якими 85 % прокурорсько-слідчих працівників розглядають це як обставину, що значною мірою впливає на забезпечення прав потерпілого.

Значну увагу приділено вказаним питанням у Наказі № 4 гн, зокрема у п. 9.1 вимагається від підпорядкованих прокурорів «забезпечити неупереджений та об'єктивний розгляд скарг учасників процесу на дії та рішення органів дізнання та слідчих. Уживати вичерпних заходів щодо усунення виявлених порушень законів». Отже, розгляд і вирішення скарг прокурором є не лише важливим засобом забезпечення прав і законних інтересів потерпілого на досудовому слідстві, а й однією з центральних складових частин прокурорського нагляду за дізнанням та досудовим слідством. Не випадково своєчасне скасування незаконних і необґрунтованих рішень у кримінальних справах визначене у п. 13 Наказу як один з основних критеріїв оцінки ефективності прокурорського нагляду за додержанням законів у діяльності органів, які проводять дізнання та досудове слідство, та слідства прокуратури. Слід зазначити, що практичні працівники визнають важливість забезпечення права потерпілого

на оскарження незаконних рішень прокурором, зокрема 70 % опитаних вважають це обставиною, яка має значний вплив на стан додержання прав потерпілого.

Крім цього, потерпілий має право оскаржувати рішення органів дізнання, слідчого та прокурора до суду як після попереднього оскарження їх прокуророві, так і безпосередньо. Однак прокурор обов'язково має брати участь у розгляді та вирішенні таких скарг як у першому, так і в другому випадку. Це обумовлено як необхідністю забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, так і тим, що подання скарги до суду і можливість її задоволення судом (а таке, як свідчать матеріали вивчених кримінальних справ, трапляється майже в половині (48 %) випадків) ставить під сумнів ефективність прокурорського нагляду за дізнанням і досудовим слідством, іде в розріз із вимогами Генерального прокурора України «з метою запобігання порушенням законності при проведенні досудового слідства перевіряти у встановлені законом строки всі процесуальні рішення; невідкладно скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови про зупинення та закриття кримінальних справ» (п. 8.1 Наказу № 4 гн).

У цьому плані не можна погодитись із висловлюваною в літературі тезою щодо того, що спори з питань функції кримінального переслідування між її учасниками підлягають вирішенню тільки судом, а не вищестоящим прокурором, оскільки відомчий контроль та корпоративна солідарність є негативним фактором у захисті прав і законних інтересів учасників процесу [314, с. 98]. Навпаки, якнайширше задіяння прокурорів усіх рівнів у розгляді та вирішенні скарг потерпілого сприятиме більш повному, ефективному і, що дуже важливо, оперативному забезпеченню його прав і законних інтересів, усуненню порушень цих прав і притягненню до відповідальності винних у цьому осіб, у тому числі із середовища прокурорсько-слідчих працівників.

При цьому прокуророві слід ураховувати, що всі скарги за загальним правилом розглядаються судом першої інстанції при попередньому розгляді справи або при розгляді її по суті, якщо інше не передбачено КПК України. У той же час щодо окремих рішень (про порушення кримінальної справи, відмову в її порушенні, закриття справи тощо) встановлений окремий порядок оскарження. Можливість оскар-

ження для потерпілого постанов про відмову в порушенні кримінальної справи та закриття кримінальної справи відповідає міжнародним стандартам у цій сфері, зокрема п. 7 Рекомендації R (85) 11, що передбачає право потерпілого на клопотання про перегляд рішення компетентного органу про непорушення кримінальної справи та право на пряме звернення до суду.

У контексті останнього в літературі висловлюються також пропозиції щодо надання права на оскарження необґрунтованої відмови у прийнятті та реєстрації заяви, повідомлення чи іншої інформації про вчинений злочин [105, с. 114]. На нашу думку, така постановка питання не є коректною, адже така відмова є апріорі незаконною і необґрунтованою через те, що, відповідно до ч. 1 ст. 97 КПК України, прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя зобов'язані приймати заяви і повідомлення про вчинені або підготовлювані злочини, у тому числі й у справах, які не підлягають їх віданню. Можливість оскарження за логікою КПК передбачається в тих ситуаціях, які є спірними, натомість ситуація відмови у прийнятті заяви чи повідомлення має «безспірний» характер і потребує не оскарження, а вирішення за іншими, спрощеними, процедурами.

Порівнюючи різні способи, якими потерпілий може реалізувати своє право на оскарження, можна дійти висновку, що перевагами подачі скаргу до прокуратури перед судовою формою є те, що закон не зв'язує їх якимись формальними вимогами; передбачає для заінтересованої особи широкий вибір варіантів для оскарження — безпосередньо до прокурора, до прокурора через слідчого, до вищестоящего прокурора тощо; така процедура є більш оперативною, ніж оскарження до суду, а тому в підсумку більш ефективною. У той же час диференціація способів оскарження загалом сприяє більш повному і всебічному забезпеченню прав потерпілого. Ураховуючи це, прокурор повинен всіляко забезпечувати залежними від нього засобами надходження скаргу до суду і їх судовий розгляд. Вважаємо, що в аспекті забезпечення права потерпілого на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів, які ведуть процес, важливою є взаємодія судового контролю і прокурорського нагляду в таких пропонованих у літературі [596, с. 194] формах, як:

1) попередній розгляд прокурором направлених до суду скаргу учасників кримінального судочинства на дії і рішення органів роз-

слідкування. Необхідність цього обумовлюється тим, що судові рішення в порядку контролю не завжди приймається оперативно, а прокурор може і не доводити ситуацію до звернення до суду і відразу скасувати незаконне рішення органу дізнання чи слідчого [20, с. 26]. Думається, що оптимальним вирішенням указанного питання має бути варіант, коли скарги, що підлягають розгляду судом під час судового розгляду (тобто основний масив скарг), мають надходити до суду через прокурора, який при цьому матиме можливість оперативно їх вирішити. Натомість скарги на постанови про порушення кримінальної справи, відмову в її порушенні та на закриття кримінальної справи мають надходити безпосередньо до суду, який направлятиме їх копію прокуророві з указівкою на день і час розгляду скарги судом. При цьому буде повною мірою забезпечене пропоноване дослідниками оптимальне співвідношення прокурорського нагляду і судового контролю, за якого прокурорський нагляд буде начебто першою інстанцією, яка розглядає колізійні питання, що виникають у ході досудового провадження [531, с. 216], а права і законні інтереси потерпілого отримують додаткове забезпечення з боку прокурора;

2) участь прокурора в судовому засіданні при вирішенні судом питання про законність та обґрунтованість дій і рішень органів розслідування за скаргами учасників процесу. Фактично це означає безпосереднє залучення прокурора у здійснення судового контролю. Його участь при розгляді судом скарг заінтересованих осіб є логічним продовженням і розвитком попереднього розгляду прокурором цих скарг, за якого прокурор має доповісти про його результати суду. Якщо прокурор після попереднього розгляду скарги визнає її обґрунтованою, то має виправити допущені порушення засобами прокурорського нагляду і за наслідками цього повідомити суд і заінтересовану особу про вжиті заходи. Суд у такому разі має з'ясувати думку особи, яка подала скаргу, і питання про подальшу долю скарги залежатиме від розсуду скаржника. Якщо ж після відповідної проведеної прокурором перевірки оскаржувана дія (бездіяльність) чи рішення не були скасовані, прокурор виступатиме як своєрідний опонент особи, що подала скаргу, відстоюючи перед судом правоту піднаглядних йому органів досудового розслідування.

При цьому зауважимо, що законодавчої регламентації потребують питання участі прокурора саме при розгляді судом скарг на порушення кримінальної справи чи відмову в її порушенні та закриття справи, оскільки з інших питань участь прокурора при розгляді судом скарг забезпечується апіорі, бо він є обов'язковим учасником попереднього розгляду справи та розгляду її по суті судом, хоча і тут необхідно передбачити участь прокурора в розгляді та вирішенні скарг шляхом обов'язкового викладення своїх доводів та міркувань щодо них.

Заслуговує на окремий розгляд також забезпечення права потерпілого на висловлення своєї позиції з питань виникнення, розвитку та результатів провадження у справі. Зокрема, така можливість прямо передбачена ст. 12 КПК України (щодо закриття справи з nereабілітуючих підстав), впливає вона і з ч. 3 ст. 264 та ч. 2 ст. 267 КПК (щодо позиції потерпілого стосовно продовження розгляду справи після відмови прокурора від державного обвинувачення), ч. 4 ст. 277 КПК (щодо зміни прокурором державного обвинувачення). Дослідники пропонують доповнити цей перелік необхідністю з'ясувати позицію потерпілого з приводу обрання, зміни або скасування запобіжного заходу [87, с. 275; 129, с. 11; 135, с. 157; 207, с. 25; 358, с. 30–31; та ін.], при вирішенні питання про застосування амністії чи помилування [404, с. 13], при закритті кримінальних справ з інших nereабілітуючих підстав [77, с. 29] та в інших випадках припинення кримінального переслідування тощо. Вважаємо, що вказане право потерпілого може реалізуватися у формі надання згоди або з'ясування думки потерпілого з приводу окремих рішень, що приймаються у справі. Перше має місце у випадках, коли від потерпілого фактично безпосередньо залежить рішення з певного питання. Коли ж ідеться про факт з'ясування ставлення потерпілого до того чи іншого питання, мова йтиме про «з'ясування думки», хоча за чинним законодавством це не тягне за собою обов'язкових наслідків для уповноважених на те органів.

У той же час коло питань, щодо яких волевиявлення потерпілого має безпосереднє значення, дуже обмежене і зводиться до ситуацій відмови та зміни прокурором державного обвинувачення, а також примирення сторін. В інших випадках, які можна розглядати як загальне правило, з'ясування думки потерпілого з тих чи інших питань

не тягне за собою будь-яких обов'язкових правових наслідків для уповноважених осіб, які приймають певне рішення. Такий підхід не можна вважати виправданим, і необхідним є розширення числа процесуальних рішень, які вимагають отримання згоди потерпілого.

У літературі пропонується розширювати право потерпілого вирішувати питання про кримінально-правові наслідки злочину, наприклад, за рахунок звільнення від кримінальної відповідальності на підставі згоди потерпілого на відшкодування шкоди [299, с. 105; 425, с. 11], а також закріпити законодавчо, що питання припинення кримінального переслідування у зв'язку із дійовим каяттям обвинуваченого суд, прокурор, слідчий і дізнавач зобов'язані обговорювати з потерпілим і брати до уваги його думку щодо доцільності припинення кримінального переслідування [573, с. 11, 14]. Ще далі йде М. В. Танчерев, пропонуючи закріпити в законі обов'язок згоди потерпілого на закриття кримінальної справи з nereабілітуючих підстав і відповідний обов'язок посадових осіб, які уповноважені закривати кримінальну справу, запитувати у потерпілого його думку щодо можливості закриття справи [509, с. 134]. Думається, що вказаний підхід заслуговує на підтримку і у відповідності до нього потрібно передбачити необхідність не лише з'ясування, а й урахування думки потерпілого уповноваженими на те органами і посадовими особами (передусім прокурором, який є обов'язковим суб'єктом прийняття відповідного рішення) в будь-якому випадку припинення кримінального переслідування з nereабілітуючих підстав, а на судових стадіях — незалежно від підстави, якщо це здійснюється без постановлення вироку. При цьому на постанові про закриття кримінальної справи має бути відмітка про згоду на це потерпілого, засвідчена його підписом. У разі незгоди потерпілого з рішенням про закриття кримінальної справи на досудових стадіях остання має передаватися до суду і вирішуватися в загальному порядку, а на судових — розгляд справи продовжуватися із постановленням вироку.

Натомість на період до закріплення такої моделі в законодавстві гарантом додержання прав потерпілого при припиненні кримінального переслідування виступає прокурор, який при наданні своєї згоди на закриття кримінальної справи з nereабілітуючих підстав безумовно враховує інтереси потерпілих від злочинів [364, с. 39–40].

Крім того, він повинен наглядати за тим, аби при вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності за статтями 7, 7¹, 7², 7³, 8, 9, 10, 11¹ КПК України з'ясувалася думка потерпілого з цього приводу, його було повідомлено про закриття справи шляхом вручення або направлення копії відповідної постанови тощо (п. 33 Постанови Пленуму ВСУ № 13), а також забезпечувати висловлення потерпілим своєї позиції і максимальне її врахування під час прийняття інших процесуальних рішень у справі.

2.4. Забезпечення прокурором права потерпілого на інформацію

Право потерпілого на інформацію виступає одним із найважливіших міжнародних стандартів забезпечення прав і законних інтересів осіб, постраждалих від злочинів, який закріплений у підп. «а)» п. 6 Декларації, пп. 2, 6, 9 Рекомендації R (85) 11 і знаходить своє практичне втілення у практиці окремих держав, зокрема в англосаксонській правовій доктрині жертви уповноважені отримувати чітку інформацію про рух їхньої справи, процедури, що виконуються в ній, про їхню роль у справі та права, що можуть їм належати, пояснення стосовно всіх рішень, що приймаються у справі, від осіб, відповідальних за прийняття такого рішення [545, с. 57].

Різко контрастує з цим національне законодавство України, в якому право потерпілого на інформацію прямо не закріплено, а окремі його складові містяться в різних статтях КПК України. У літературі відмічається, що вітчизняний законодавець обмежує право потерпілого на інформацію, відводячи йому досить пасивну роль [506, с. 111]. Унаслідок цього потерпілі зазвичай не інформуються про стан розслідування, не знайомляться з матеріалами справи, їм не роз'яснюються у повному обсязі їхні права [301, с. 164].

Важливість права потерпілого на інформацію обумовлюється тим, що, як слушно зазначається в літературі, відсутність інформації про права і можливість реалізації цих прав тягне за собою неможливість їх здійснення [484, с. 61], а з другого боку — може зумовити направлення справи для додаткового розслідування [218, с. 62]. У результа-

ті діяльність прокурора із забезпечення цього права покликана створити передумови для реалізації всіх інших прав потерпілого, а також сприяти якнайповнішому виконанню інших завдань кримінального судочинства.

У той же час її важливість усвідомлюється не всіма практичними працівниками. Зокрема, за даними опитування, неналежне забезпечення права потерпілого на інформацію вважається обставиною, що негативно впливає на стан забезпечення його прав меншою мірою, ніж інші запропоновані: 19 % опитаних узагалі не визнають впливу порушень цього права на процесуальне становище потерпілого. На підтвердження цієї тенденції лише 11 % респондентів визнають необхідність інформувати потерпілого про хід провадження у кримінальній справі протягом усього провадження; 74 % вважають, що потерпілого доцільно інформувати лише про окремі дії і рішення, які безпосередньо його стосуються, а 15 % — що інформувати взагалі не потрібно, достатньо права знайомитись із матеріалами кримінальної справи з моменту закінчення досудового слідства. Таким чином, необхідною передумовою забезпечення права потерпілого на інформацію з боку прокурора слід вважати не лише вжиття заходів до його реалізації іншими суб'єктами, які таку інформацію зобов'язані надавати, а й подолання усталеного і вкрай загрозливого стереотипу щодо дургорядності та непотрібності такого права в середовищі прокурорсько-слідчих працівників.

Указане право треба розглядати як комплексне, що включає такі елементи, як право потерпілого на інформацію щодо: його процесуального статусу, прав і обов'язків як учасника кримінального процесу; прийнятих рішень про виникнення, хід і результати провадження у справі; проведення різних процесуальних дій, їх місця та часу, а також можливості участі в цих діях; суб'єктів і способів забезпечення прав потерпілого; відшкодування заподіяної злочином шкоди, а також різні форми допомоги. Одночасно вказані елементи у своїй сукупності складають предмет діяльності прокурора із забезпечення права потерпілого на інформацію у кримінальному судочинстві.

Прокуророві слід урахувувати, що право жертв злочинів на інформацію є конкретним проявом конституційного права громадян на інформацію стосовно до спеціального правового статусу вказаної

категорії осіб [506, с. 107]. Такого статусу вони набувають, вступаючи у кримінальну справу. Отже, право на інформацію щодо процесуального статусу як учасника кримінального процесу означає ознайомлення особи, яка постраждала від злочину, з її правами і обов'язками як потерпілого у кримінальній справі.

У нинішній редакції КПК України право потерпілого на інформацію щодо його процесуального статусу передбачено у статтях 53, 122, 295 КПК. Поряд із тим, що положення ст. 53 поширюються на прокурора, він, крім того, здійснює нагляд за виконанням цього обов'язку іншими суб'єктами. У контексті останнього прокурор має не лише перевірити факт роз'яснення потерпілому його прав, а й звертати увагу на якість цього роз'яснення, що повинно відбуватися в доступній формі, з урахуванням культурного та загальноосвітнього рівня потерпілого, віку, світогляду [580, с. 73], адже досить часто слідчі при роз'ясненні прав потерпілому допускають формалізм, не розкривають у доступній формі значення процесуальних термінів, просто перелічують потерпілому його права й обов'язки [90, с. 78; 413, с. 37; 523, с. 154]. З огляду на це обґрунтовується доцільність відразу після визнання особи потерпілим не тільки роз'яснити його права, але й вручити їх перелік потерпілому в письмовому вигляді [119, с. 10–11].

Думається, що складення і надання потерпілому такого переліку, де не лише будуть указуватися відповідні статті закону, а й детально викладатимуться їхні положення, порядок і строки реалізації, доступний для особи коментар, а також міститимуться прізвища та координати уповноважених посадових осіб, які ведуть процес, встановленої форми (тобто своєрідної «пам'ятки потерпілому» [90, с. 79] чи «декларації потерпілого» [299, с. 109]) не надмірно обтяжить слідчого, але набагато краще сприятиме роз'ясненню прав потерпілого, ніж одна лише формальна розписка ним у постанові, що з правами його ознайомлено. Відсутність такого роз'яснення має визнаватися серйозним порушенням прав потерпілого і слугувати підставою для повернення справи на додаткове розслідування та притягнення винних у цьому осіб до встановленої законом відповідальності. Отже, необхідно на рівні відомств, у яких є слідчі апарати, видати спільний наказ, яким затвердити форму і зміст «пам'ятки потерпілому», та доповнити відповідними положеннями ст. 122 КПК України.

Одночасно із забезпеченням права потерпілого на інформацію щодо його процесуального статусу повинно реалізуватися право на інформацію щодо суб'єктів та способів забезпечення прав потерпілого, відшкодування заподіяної злочином шкоди, а також про різні форми допомоги. Інформування потерпілого з цих питань має бути гранично чітким і конкретним: наприклад, не просто вказівка на «прокурора», а інформація про місцезнаходження прокуратури, куди можна звернутися за захистом, керівника районної (міської) прокуратури та прокурора, який безпосередньо здійснює нагляд за дізнанням і досудовим слідством, часи прийому та номер службового телефону. Лише за таких умов узакане право потерпілого на інформацію матиме реальний зміст.

У контексті інформування про способи відшкодування шкоди слід розглядати положення ч. 2 ст. 122 КПК України, яка зобов'язує слідчого у випадках, коли злочином завдана майнова шкода громадянину, підприємству, установі чи організації, роз'яснити потерпілому та його представникові право заявляти цивільний позов, а також інформування потерпілого про заходи, вжиті щодо забезпечення цивільного позову, його прав і обов'язків як цивільного позивача, долі розгляду цивільного позову в суді тощо. У той же час потерпілий має бути поінформований і про інші форми відшкодування шкоди, а в ході розвитку національного законодавства щодо забезпечення права на відшкодування заподіяної злочином шкоди відповідно має суттєво розширюватись і кореспондуюче йому «інформаційне» право потерпілого.

Важливе значення має забезпечення з боку прокурора поінформованості потерпілого щодо прийнятих у справі рішень, яке нерозривно пов'язане з його правом впливати на хід і результати провадження у справі. Разом із тим, можливості прокурора із забезпечення прав потерпілого в даній сфері обмежуються її законодавчою невизначеністю. По-перше, законом має бути передбачена форма реалізації цього права потерпілого. Найбільш доцільною формою такого повідомлення, як уявляється, є направлення потерпілому копій відповідних постанов із обов'язковою вказівкою на те, що їх можна оскаржити, а також до кого і в який строк це можна зробити, а у необхідних випадках — надання потерпілому можливості ознайомлюватися з матеріалами, які лягли в

основу того чи іншого рішення. По-друге, законом має бути визначено строк такого повідомлення — негайно або за неможливості негайного вручення копії відповідної постанови — 3 дні. По-третє, потребує з'ясування коло таких рішень.

Діяльність прокурора із забезпечення розглядуваної складової права потерпілого на інформацію починається зі стадії порушення кримінальної справи, на якій найбільш важливими в даному контексті слід уважати положення ст. 98² КПК України, яка зобов'язала відповідних осіб негайно вручити копію постанови про порушення кримінальної справи потерпілому, а при неможливості негайного вручення — не пізніше трьох діб з моменту її винесення, а також ч. 1 ст. 99 КПК, яка зобов'язує повідомляти заінтересованих осіб і підприємства, установи, організації про відмову в порушенні справи. Вважаємо, що, перевіряючи, чи були своєчасно надіслані потерпілому копії постанов про порушення або відмову в порушенні кримінальної справи, або ж безпосередньо надсилаючи їх потерпілому, прокурор забезпечує право останнього на інформацію щодо виникнення провадження у справі.

Щодо ходу провадження, то найбільш важливими для потерпілого, на наш погляд, є копії постанов щодо: визнання потерпілим його та інших осіб; визнання особи обвинуваченим [218, с. 40; 155, с. 59; 330, с. 14; 585, с. 21–22; 552, с. 23]; ужиття заходів по забезпеченню цивільного позову; застосування до обвинуваченого запобіжних заходів, насамперед взяття під варту, продовження його строків, зміни чи скасування запобіжних заходів [87, с. 275; 129, с. 17]; зупинення досудового слідства [131, с. 18; 252, с. 11]. При цьому необхідно передбачити в КПК України обов'язковість надсилання потерпілому копій відповідних постанов незалежно від його про це клопотання. Завдяки цьому потерпілий зможе бути належно поінформований про хід розслідування у справі та основні рішення, які приймаються по ній і мають безпосереднє відношення до реалізації його інтересів. До моменту такої регламентації прокурор має змогу забезпечувати таке право потерпілого шляхом надання відповідних указівок слідчому.

Інформація щодо результатів провадження у справі стосується закінчення досудового слідства в одній із форм, передбачених ст. 212 КПК України. При цьому вказане право потерпілого охоплює всі

форми закінчення досудового слідства [211, с. 57; 540, с. 129–130], зокрема має стосуватися і обвинувального висновку, оскільки, як справедливо вказується в літературі, прочитавши копію обвинувального висновку, потерпілий зможе ретельно проаналізувати всі обставини, що в ньому викладені, та більш детально і ґрунтовно підготується до участі в судовому розгляді кримінальної справи [90, с. 90; 94, с. 6; 580, с. 76]. На жаль, з указаних у ст. 212 КПК рішень належно врегульоване лише інформування про закриття кримінальної справи: за ч. 3 ст. 214 копія постанови про закриття справи надсилається в числі інших осіб потерпілому та цивільному позивачеві. При цьому потерпілого також обов'язково має бути поінформовано про право оскаржувати цю постанову в порядку статей 215 та 236¹ КПК, а також роз'яснено, до якого конкретно прокурора або суду може бути її оскаржено та в який саме строк. Думається, що аналогічний порядок доцільно поширити і на інформування потерпілого щодо інших форм закінчення досудового слідства у кримінальній справі, передбачивши в законі строк та форму такого повідомлення.

Крім того, продовженням права потерпілого на інформацію про виникнення, хід та результати провадження у справі слід вважати обов'язок уповноважених на те органів повідомляти потерпілого про результати розгляду його клопотань (ч. 2 ст. 129), скарг (ч. 4 ст. 215 КПК) тощо. Варто підтримати також висловлювану в літературі позицію щодо необхідності повідомляти потерпілого щодо всіх внесених у справі скарг, з направленням їх копій і забезпеченням можливості заперечення [157, с. 192–193], однак лише тією мірою, якою вони стосуються прав і законних інтересів потерпілого. Наприклад, якщо в суді розглядається скарга обвинуваченого або його представника, що стосується інтересів потерпілого, прокурор має клопотатися перед суддею про повідомлення потерпілого про судовий розгляд цієї скарги [555, с. 25]. Також специфічним різновидом цього права слід вважати пропонуване в літературі інформування потерпілого про факт звільнення засудженого з місць позбавлення волі [495], що має розглядатися в нерозривному зв'язку із реалізацією права на забезпечення безпеки.

В аспекті забезпечення права потерпілого на інформацію однією з найбільш важливих є ст. 217 КПК України, що передбачає ознайомлен-

ня з матеріалами справи. Останнє дозволяє потерпілому отримати інформацію не лише щодо закінчення досудового слідства, а й стосовно змісту кримінально-процесуальної діяльності в конкретній справі на досудових стадіях і на підставі цього сформуванню свою позицію під час судового розгляду, заявити необхідні клопотання [123, с. 35] тощо.

До того ж, як слушно зазначали радянські процесуалісти, ознайомлення потерпілого з матеріалами справи дає слідчому можливість ще раз перевірити результати своєї роботи і переконатися, наскільки своєчасно й обґрунтовано було прийнято рішення про закінчення слідства [469, с. 54]. При цьому необхідно підтримати висловлювані в літературі пропозиції, спрямовані на розширення права потерпілого на ознайомлення з матеріалами справи: щодо закритої з тих чи інших підстав кримінальної справи [332, с. 136; 509, с. 138; 564, с. 305; 572, с. 11]; зупиненої кримінальної справи [205, с. 12; 580, с. 78]; з матеріалами перевірки та іншими даними, що слугували підставою для відмови в порушенні кримінальної справи [129, с. 17; 156, с. 50; 167, с. 227; 572, с. 13]. Закріплення в законодавстві відповідних норм дасть змогу потерпілому належним чином підготуватися до оскарження вказаних рішень, а також слугуватиме додатковим фактором підвищення їх законності й обґрунтованості.

Прокурор перевіряє виконання цього обов'язку слідчим на підставі вивчення відповідного протоколу або наявності в матеріалах справи копії письмового повідомлення, складання яких є обов'язковим відповідно до ч. 1 ст. 217 КПК України. Крім того, до предмета нагляду входять своєчасність і повнота задоволення письмового або усного клопотання потерпілого про ознайомлення з матеріалами справи шляхом надання можливості ознайомитися з ними, а також створення належних для цього умов, надання потерпілому безперешкодної можливості робити виписки зі справи і заявляти клопотання про доповнення слідства тощо. Суттєвою новацією, що має позитивний вплив на розширення права потерпілого на інформацію, можна вважати доповнення ст. 217 КПК положеннями, відповідно до яких під час пред'явлення матеріалів досудового слідства слідчий зобов'язаний на вимогу потерпілого чи його представника вручити їм засвідчену належним чином копію опису матеріалів кримінальної справи, про що зазначається в протоколі про закінчення слідства і

пред'явлення матеріалів для ознайомлення (ч. 5 ст. 217), нагляд за додержанням яких також покладається на прокурора.

Забезпечення прокурором права потерпілого на інформацію щодо результатів провадження у справі стосується також судових стадій процесу, хоча набуває в них певних особливостей, пов'язаних із безпосередньою участю потерпілого в судовому розгляді справи. При цьому необхідно закріпити законодавчо, що потерпілий обов'язково має отримувати копії всіх постанов судді, прийнятих на етапі попереднього розгляду справи в порядку ст. 244 КПК України, а його інформування про призначення справи до судового розгляду має відбуватися на засадах, аналогічних повідомленню обвинуваченого, із врученням копії обвинувального висновку згідно зі ст. 254 КПК.

На стадії судового розгляду потерпілому обов'язково мають вручатися копії постанов (ухвал), прийнятих в порядку статей 281, 282 КПК України: про направлення справи на додаткове розслідування; про закриття справи за nereабілітуючими обставинами (ч. 1 ст. 282), у зв'язку із відмовою прокурора від державного обвинувачення (ч. 2 ст. 282) та у зв'язку із примиренням потерпілого з обвинуваченим або коли він не з'явився на судовий розгляд у справах приватного обвинувачення (ч. 3 ст. 282 КПК).

Крім того, потерпілий обов'язково має одержувати копію головного рішення у кримінальній справі — вироку, як обвинувального, так і виправдувального, оскільки для потерпілого він має не менш важливе значення, ніж для засудженого чи виправданого. Зокрема, при одержанні копії виправдувального вироку, сутність якого дослідники вбачають у негативній оцінці державою діяльності органів досудового розслідування, у визнанні судом незаконності, необґрунтованості та несправедливості процесуальних рішень, прийнятих у досудовому провадженні [8, с. 7], потерпілий набуває можливості оцінити діяльність органів та осіб, які вели процес, з точки зору додержання його прав, обґрунтовано підготуватися до оскарження рішення суду. Тому в ст. 344 КПК України треба передбачити, що, крім виконання головуючим обов'язку роз'яснити потерпілому та іншим учасникам розгляду зміст вироку, строки і порядок його оскарження, у триденний строк потерпілому має бути направлено копію вироку у справі. Відповідно невиконання вказаних обов'язків прокурор може розглядати

як підставу для оскарження відповідного судового рішення з мотивів істотного порушення прав потерпілого.

В аспекті забезпечення активної участі в провадженні по кримінальній справі має вагоме значення право потерпілого на інформацію щодо проведення різних процесуальних дій, коло яких залежить від закріплення переліку процесуальних дій, участь у яких потерпілого є обов'язковою (докладніше див. підрозд. 2.2). Відповідно потерпілого належить інформувати про день, час і місце проведення таких дій і роз'яснювати його право бути присутнім при їх проведенні або навіть брати в цьому участь і яким саме чином (задавати питання, оглядати предмети тощо). Водночас відсутність такого повідомлення, його несвоєчасність чи неправильність є підставою для визнання результатів процесуальної дії недійсними і повторного її проведення вже за участі потерпілого, якщо він заявить відповідне клопотання або оскаржить прийняте рішення.

«Зворотним» аспектом права потерпілого на інформацію є збереження особистих даних щодо нього, як того вимагають положення міжнародно-правових актів. В англо-американській правовій системі право потерпілого на конфіденційність законодавець виводить у ранг принципів кримінального процесу, який реалізується через зобов'язання всіх причетних до справи осіб зберігати конфіденційність інформації про потерпілого [544, с. 12]. Варто підтримати пропозиції вчених щодо закріплення подібних стандартів і в Україні на законодавчому рівні, зокрема право жертви злочину на таємницю її особистих даних; розширити перелік підстав для проведення закритого судового засідання тощо [545, с. 101] і передбачити активну участь у їх забезпеченні прокурора. Зокрема, на думку Н. Б. Федорчука, на досудовому слідстві саме прокурор повинен регулювати конфіденційність особистих даних щодо потерпілого, а також приймати рішення щодо захисту конфіденційної інформації про потерпілих [544, с. 12]. З цими положеннями узгоджується вимога Наказу ГПУ від 14 липня 2006 року № 11 гн «Про організацію роботи органів прокуратури України в реалізації принципу гласності» [442], що зобов'язує прокурорів «...не допускати, зокрема, обнародування даних... стосовно потерпілого — без його згоди. У разі порушення вказаних вимог призначати службову перевірку та вживати відповідних заходів реагування» (п. 1.4 Наказу).

Таким чином, право потерпілого на інформацію включає не лише можливість вимагати одержання інформації з визначених вище питань, а й збереження даних, що стосуються його особистого життя, честі й гідності тощо (право на конфіденційність). Відповідно має бути передбачено, що будь-які дані щодо особи потерпілого мають визнаватися предметом таємниці слідства і не можуть розголошуватися без його спеціальної на те згоди (оформленої в письмовому вигляді). Прокурор має перевіряти додержання цих вимог, а виявлення фактів їх порушення слід визнавати підставою для ініціювання дисциплінарного провадження стосовно винних у цьому осіб.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що при забезпеченні права потерпілого на інформацію повинні додержуватися самим прокурором, а також перевірятися їх виконання піднаглядними органами такі вимоги, як: оперативність і своєчасність (додержання строків повідомлення потерпілого, які в літературі розглядаються як одна із кримінально-процесуальних гарантій [219, с. 10]: негайно чи за неможливості негайного повідомлення — протягом трьох днів), об'єктивність (відповідність змісту інформації дійсності), повнота (інформування потерпілого щодо всього обсягу його прав, усіх дій і рішень, ознайомлення з усіма матеріалами справи тощо), співрозмірність (інформування потерпілого лише щодо тих обставин, які стосуються його особи, забезпечення його прав і законних інтересів), обмеження у випадках, визначених законом (обумовлене необхідністю збереження охоронюваних законом таємниць тощо), конфіденційність (недопустимість втручання в його приватне життя і розголошення даних особистого характеру).

2.5. Участь прокурора в забезпеченні права потерпілого на примирення з обвинуваченим

Право на примирення з обвинуваченим є одним із основоположних прав потерпілого, що є втіленням ідеї прощення винного, і, тому його забезпечення прокурором має велике самостійне значення. На сьогодні ця проблематика отримала широке відображення в

науковій літературі: нею займаються фахівці з кримінального права та вчені-процесуалісти, серед яких Ю. В. Баулін [31], Л. В. Головка [83], О. Є. Соловійова [493], А. Р. Туманянц [525–530], В. В. Землянська [149; 150], О. Б. Комарницька [209], О. А. Губська [101] та ін. [262]. Усі вони так чи інакше у своїх роботах торкаються участі прокурора у примирювальних процедурах. У той же час останнє питання досі не стало самостійним предметом досліджень, за винятком епізодичної статті С. Малихіної [316], а проблема забезпечення прокурором права потерпілого на примирення з винним узагалі лишається поза увагою вчених.

Забезпечення прокурором указанного права потерпілого необхідно розглядати в контексті втілення в національну практику міжнародних стандартів, що знайшли відображення у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, рекомендаціях R (85) 11, R (87) 18, R (99) 19, які рекомендують вивчати і розширювати застосування процедур примирення в національному законодавстві.

Крім того, ця діяльність відповідає тенденції до розширення застосування в Україні відновного правосуддя, на необхідності якого акцентувала увагу Концепція реформування кримінальної юстиції від 8 квітня 2008 року. Згідно з нею основною метою відновного правосуддя є створення умов для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином або кримінальним (підсудним) проступком. У літературі також робиться особливий наголос на ефективності відновного правосуддя в задоволенні інтересів потерпілих і поновленні їхніх порушених злочином прав [179, с. 42; 321, с. 397; 525, с. 132; 544, с. 5–6]. У результаті примирення вирішується соціальний конфлікт, воно дає можливість скоротити витрати Державного бюджету на кримінальне переслідування у малозначних справах, розвантажити суд і слідчих від їх ведення [527, с. 143], економити час на розгляд справи, оптимізувати судовий процес, збільшити довіру населення до правосуддя [209, с. 136].

Указані ідеї знаходять відгук і серед практичних працівників, зокрема, за даними проведеного нами опитування, розвиток системи відновлювального правосуддя підтримують 52 % прокурорів і слідчих, не заперечують проти цього 48 %. На застосування у практичній

діяльності положень чинного законодавства з питань примирення та використання наслідків примирних процедур у кримінальному провадженні орієнтує працівників органів прокуратури лист ГПУ від 1 серпня 2008 року № 09/1-233вих-08-236окв [589], у якому ставиться завдання долучення прокурорів до практичного застосування медіації у кримінальних справах як на судових, так і на досудових стадіях провадження. Генеральний прокурор підкреслює, що у певних категоріях справ більш важливим, ніж покарання винного, є відшкодування потерпілому шкоди і зміна обвинуваченням свого ставлення до злочину на негативне, тобто відновлення порушених злочином суспільних відносин. Таким чином, на сьогодні можна говорити про наявність соціального запиту на вказану діяльність прокурора, для оптимізації якої у кримінально-процесуальному законодавстві необхідно передбачити чіткий і надійний механізм реалізації права потерпілого на примирення з обвинуваченим, а також регламентувати діяльність прокурора із забезпечення цього права.

Українське законодавство не містить визначення права потерпілого на примирення з обвинуваченим. Вважаємо, що на підставі визначень, сформульованих у Рекомендації R (99) 19, а також п. 4 Постанови Пленуму ВСУ від 23 грудня 2005 року № 12 [446], право потерпілого на примирення має бути визначено таким чином: це гарантована законом і забезпечувана уповноваженими на те органами та посадовими особами можливість добровільного прощення потерпілим особи, винної у порушенні злочином його прав, що реалізується безумовно або на підставі поновлення прав потерпілого, може здійснюватися на будь-якій стадії провадження у кримінальній справі до постановлення судом вироку і тягне за собою закриття кримінальної справи чи інші визначені законом правові наслідки.

На сьогодні законодавець акцентує увагу на наслідках реалізації цього права: згідно зі ст. 46 КК України, особа, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Відповідно до цих положень сфера застосування права потерпілого на примирення з обвинуваченим досить значна, що, на думку Ю. В. Бауліна, викликане реформу-

ванням кримінальної політики та зміною її пріоритетів у бік охорони інтересів потерпілого [31, с. 135]. Так, за підрахунками В. М. Юрчишина, злочини невеликої тяжкості зазначені в 162 статтях КК України, а у КК Російської Федерації їх значиться 150 [595, с. 24]. На думку дослідників, це є свідченням тенденції посилення приватного начала щодо злочинів, у яких громадяни безпосередньо стають їх жертвами [426, с. 40; 595, с. 24; 602, с. 67].

З указаними поглядами слід погодитися, зазначивши, що право потерпілого на примирення з обвинуваченим не вичерпується ситуаціями, визначеними у ст. 46 КК України. Поряд зі злочинами, які підпадають під визначені в цій статті категорії, а також злочинами, що належать до справ так званого «приватного обвинувачення», дослідники розглядають позитивні можливості медіації при звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, у зв'язку з передачею особи на поруки, при вирішенні питань про призначення покарання та звільнення від відбування покарання, зміни його виду чи розміру [337, с. 7–12; 493, с. 6]. На наш погляд, примирення стає дієвим і ефективним лише в тому разі, якщо тягне за собою широкі можливості впливати на хід і результати провадження у кримінальній справі.

З огляду на це вказане право потерпілого треба закріпити в КПК України і розглядати в найширшому розумінні: як можливість примиритися з винним на будь-якій стадії кримінального процесу в будь-якій кримінальній справі з будь-якого злочину, за винятком справ, пов'язаних зі спричиненням смерті (позиція щодо цього відстоюється в літературі [80, с. 20; 184, с. 35] і знайшла втілення у ст. 67 КК Казахстану), що є підставою для закриття кримінальної справи у злочинах, що підпадають під дію ст. 46 КК України, а також в ситуаціях, коли потерпілий самостійно підтримує обвинувачення, і пом'якшуючою обставиною в усіх інших кримінальних справах.

Вважається, що примирення на підставі ст. 46 КК України в порядку, передбаченому ст. 8 КПК України, подібне до європейської медіації, а остання могла б стати конкретним механізмом реалізації права сторін на примирення і сприяти наближенню українського судочинства до європейських стандартів [525, с. 58]. Відповідно до них медіація визначається як «процес пошуку до або під час криміналь-

ного процесу взаємоприйнятного рішення між потерпілим та правопорушником за посередництва компетентної особи — медіатора» [445]. Виходячи із принципів примирювальних процедур, сформульованих у пп. 1–5 Рекомендації R (99) 19 про процедуру примирення у кримінальних справах, умовами для проведення медіації є: наявність потерпілого та злочинця, визнання обвинуваченим факту своєї участі у злочині, добровільність участі сторін та конфіденційність [449; 149, с. 110]. Метою медіації є складання сторонами взаємоприйнятої угоди про умови примирення й порядок виконання взятих на себе зобов'язань [527, с. 139], а її кінцева ціль — оптимальне вирішення конфліктної ситуації на основі дискурсу, в якому можуть взяти участь усі бажаючі, примирення сторін і відшкодування шкоди [488, с. 20].

Медіація широко застосовується у практиці іноземних держав, зокрема США, Великої Британії, Норвегії, Австрії, Франції, Бельгії, Чехії і Польщі. Аналіз іноземного досвіду свідчить, що прокурор є обов'язковим суб'єктом примирювальних процедур: взаємодіючи із потерпілим та обвинуваченим, він ініціює процедуру медіації як альтернативу кримінальному переслідуванню та оцінює її результати, приймаючи рішення, що впливають на правову долю кримінальної справи.

Поряд із цим можна виділити дві моделі його участі у примирювальних процедурах. Відповідно до першої (США [529, с. 169], Франція [109, с. 72; 528, с. 168], Польща [150; 209, с. 135]), процеси медіації реалізуються під контролем прокурора незалежними посередниками-медіаторами (якими виступають громадські організації, визначені прокурором), але сам прокурор участі в них не бере. Відповідно до другої, прокурор безпосередньо реалізує процес медіації. Так, досить цікавим з цього погляду є досвід Бельгії, де задля цього у прокуратурах існує спеціальна прокурорська посада — першого помічника прокурора, відповідального за проведення медіації, а також спеціальні посади радників з медіації, на які приймаються юристи-кримінологи, та їх помічників — спеціалістів у галузі соціології, які вживають безпосередніх заходів щодо примирення потерпілого і особи, що має зазнати кримінального переслідування [528, с. 168]. Власне процедура медіації полягає у слуханні справи в кабінеті прокурора, про що складається протокол [419, с. 117].

На сьогоднішньому етапі помітні тенденції до впровадження в Україні першої моделі. Такий висновок можна зробити на підставі вивчення пропозицій щодо перспектив розвитку інституту примирення, більшість яких акцентують увагу на регламентації становища медіатора і визначенні його взаємовідносин із компетентними органами [493, с. 9, 13–14; 209, с. 136; 530, с. 236; 544, с. 15–16]. У разі втілення їх у життя прокурор при забезпеченні права потерпілого на примирення з обвинуваченим безпосередньо взаємодіятиме з медіатором, тобто незалежним посередником-арбітром, який сприяє сторонам у досягненні між ними примирення.

Пропонований у літературі механізм співпраці між прокуратурою та організацією медіаторів виглядає таким чином: прокурор у порядку нагляду за слідством рекомендує сторонам кримінальної ситуації медіацію та повідомляє організацію медіаторів. У результаті діяльності медіатора (проведення зустрічей і переговорів) сторони досягають згоди, яка оформляється у вигляді договору примирення, типову форму якого має бути узгоджено з представниками прокуратури. Про неї медіатор інформує прокурора, який потім використовує результати примирення для направлення справи до суду [149, с. 110]. Однак для широкого впровадження цих положень у життя, як справедливо зазначає А. Р. Туманянц, необхідно подолати низку труднощів організаційного плану, зокрема, щодо розробки необхідних програм, центрів медіації, поширення знань про примирення серед пересічних громадян, відповідного фінансування [527, с. 145].

З огляду на це, думається, що на сьогоднішньому етапі прокурори цілком здатні успішно реалізувати право потерпілого на примирення з винним самостійно, без залучення будь-яких третіх осіб. Міжнародні стандарти не виключають участі у процесах примирення офіційних осіб, а приклади успішної участі представників прокуратури у проведенні примирювальних процедур зустрічаються в європейській практиці (на користь цього слугує досвід Бельгії). За таких умов можна передбачити, що посередником між потерпілим та обвинуваченим виступатиме сам прокурор, який здійснює нагляд за законністю розслідування кримінальної справи, чи окремо визначений наказом про розподіл службових обов'язків працівник, на якого буде покладено обов'язок провести примирну процедуру за наявності відповідних передумов.

При цьому вбачається відразу декілька позитивних аспектів такого підходу, зокрема: 1) у прокурора є всі необхідні організаційні важежі, щоб провести зустріч потерпілого з обвинуваченим і запропонувати їм дійти примирення, що може відбуватися навіть у його кабінеті; 2) прокурор безпосередньо контролює законність процедури примирення, добровільність волевиявлення сторін та додержання інших умов, необхідних для настання передбачених законом правових наслідків примирення; 3) прокурор відразу оцінює результати примирення і приймає рішення щодо закриття справи на підставі ст. 46 КК України або про застосування інших передбачених законом правових наслідків.

Однак ми не можемо погодитися з думкою, що обов'язок примирення недоцільно покладати на службових осіб, оскільки губиться живий зв'язок з громадою, що є важливим для реабілітації правопорушника [250, с. 221]. Навпаки, додатковим позитивним стимулом для сторін є авторитет прокурора як офіційної посадової особи, від якої безпосередньо залежить доля кримінальної справи, а перевагами такої моделі виступають її простота, дешевизна, оперативність і процесуальна визначеність, чого не можна очікувати від залучення до процесів примирення сторонніх осіб. Тим більше що, за даними дослідників, на території України діють усього вісім регіональних груп медіації: Київська, Донецька, Луганська, Одеська, Харківська, Кримська, Таврійська і Закарпатська [324, с. 29], що не можуть охопити навіть усіх областей, а тим паче районів і міст України.

Окрім того, поширеність практики ініціювання примирювальних процедур між сторонами з боку уповноважених органів, що ведуть процес, уже визнається в літературі [557, с. 214], а залучення до процесів медіації прокурорів виглядає більш обґрунтованим, ніж покладення цих обов'язків на представників органів дізнання, міліції, як це пропонується окремими дослідниками [545, с. 166]. Указаний підхід підтримується і самими прокурорами, зокрема, за даними опитування, найбільша кількість респондентів (37 %) висловились за те, щоб досягнення примирення обвинуваченого з потерпілим покладалося на прокурора, віддавши йому пріоритет перед судом (31 %), слідчим і незалежним посередником-медіатором (по 15 %).

При подальшому законодавчому врегулюванні цих процесів, що є необхідним з огляду на фрагментарну їх регламентацію у статтях 7¹, 8 та 12 КПК України, оптимальним, на наш погляд, є варіант широкого залучення прокуратури до процесів медіації і визначення її провідного місця в їх застосуванні. Саме прокурор може найбільш кваліфіковано й об'єктивно забезпечити проведення примирювальних процедур, виходячи при цьому із двох визначальних потреб: реалізувати функцію кримінального переслідування, а також забезпечити права і законні інтереси потерпілого. У зв'язку із тим, що відновне правосуддя слід розглядати як альтернативу кримінальному переслідуванню, рішення про застосування такої альтернативи має приймати той суб'єкт, який кримінальне переслідування здійснює, він же і нестиме за це відповідальність. Відповідно на прокурора доцільно покласти прийняття основних рішень стосовно застосування у справах приватнопублічного та публічного обвинувачення примирних процедур: він може приймати їх одноосібно або санкціонуючи відповідні рішення слідчого — на досудових стадіях, порушуючи перед судом питання про їх застосування — під час судового розгляду. Відповідно і за наслідками медіації прокурору також має бути надане право своїм рішенням закрити кримінальну справу з підстав примирення, не доводячи її до суду.

При цьому ми не поділяємо побоювання деяких авторів щодо безпеки переходу до двоїстого кримінального процесу, де до дрібних порушень будуть застосовуватись спрощені договірні процедури, які регулюються прокуратурою, а всі інші будуть розглядатися за правилами звичайного кримінального процесу з комплексом гарантій, які йому властиві [557, с. 215]. Водночас потребує регламентації, в яких справах можливий такий варіант, а в яких це питання може вирішуватись виключно судом на підставі подання прокурора.

На нашу думку, у загальних рисах алгоритм реалізації права потерпілого на примирення має виглядати таким чином. Забезпечення прокурором права потерпілого на примирення з винним починається з моменту роз'яснення потерпілому та обвинуваченому їх права на примирення, яке здійснюється прокурором або іншими компетентними органами та особами під його контролем. У разі клопо-

тання заінтересованих осіб за наявності визначених ст. 46 КК України передумов прокурор приймає рішення про застосування у справі процедур примирення і має бути наділений правом призупиняти провадження у кримінальній справі на час їх проведення (що, на наш погляд, не повинні перевищувати одного місяця). З метою додержання законності, а також забезпечення прав потерпілого прокурор повинен організувати необхідну кількість зустрічей сторін, сприяти їм у досягненні згоди, а також бути особисто присутнім при укладенні угоди про примирення, здійснення обвинуваченим відшкодування заподіяної злочином шкоди. У такому разі прокурор виступає обов'язковим учасником медіаційного процесу, який, з одного боку, сприяє його реалізації, а з другого — здійснює нагляд за законністю й обґрунтованістю процесуальних дій і рішень, що приймаються під час цього.

Після завершення примирювальної процедури прокурор перевіряє її наслідки. При цьому він не оцінює мотивів примирення, як і того, хто був його ініціатором. Основним завданням прокурора є встановлення підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності, якими є два елементи, взяті у своїй єдності, а саме: 1) примирення особи, яка вчинила злочин, з потерпілим від цього злочину та 2) відшкодування зазначеною особою завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди [236, с. 165–166]. Перевіряючи наявність першої підстави, прокурор має встановити, чи мав у дійсності місце факт прощення потерпілим винного та чи було таке примирення дійсно добровільним, тобто чи є воно результатом вільного і усвідомленого волевиявлення потерпілого, що здійснювалося в умовах, абсолютно вільних від стороннього тиску чи то з боку сторони захисту, чи то з боку органів і осіб, які ведуть процес. Важливим при встановленні другої підстави є те, що законодавство і судова практика безпосередньо пов'язують можливість застосування цієї підстави для закриття кримінальної справи лише із відшкодуванням завданих злочином збитків потерпілому або усуненням заподіяної шкоди (п. 4 Постанови Пленуму ВСУ № 12). Разом із тим прокуророві слід звернути увагу, що закон не вимагає, щоб таке відшкодування було здійснено у повному обсязі, проте ним повинні бути задоволені претензії потерпілого.

Отже, прокурор не перевіряє і не оцінює того, чи дійсно вигідним є примирення для потерпілого, чи воно справді поновлює його права і законні інтереси, порушені злочином. Предметом його уваги є лише задоволення потерпілого відшкодуванням, зробленим обвинуваченим або від його імені третіми особами. При цьому, з одного боку, потерпілий може взагалі відмовитись від відшкодування (коли він вибачив винному заподіяну шкоду — у цьому, на думку Л. В. Головка, убачаються прямі аналогії з цивільно-правовим інститутом прощення боргу [83, с. 469]), з другого — якщо потерпілий незадоволений відшкодуванням (навіть якщо вимоги потерпілого є завищеними і не відповідають матеріалам справи), то застосування ст. 46 КК України є неприпустимим [236, с. 167]. У той же час треба відмітити, що більш вдалим було б формулювання не стосовно відшкодування заподіяної злочином шкоди, а щодо поновлення порушених злочином прав потерпілого незалежно від того, в якій формі таке поновлення здійснено.

Указані обставини прокурором установлюються під час нагляду за законністю акту примирення сторін, складність у чому зумовлює відсутність законодавчого закріплення процесуальної форми останнього. Серед варіантів належної процесуальної форми примирення в літературі розглядається: усна заява потерпілого, процесуально оформлена протоколом компетентної особи; письмова заява потерпілого, яку він безпосередньо передає слідчому, або нотаріально засвідчена заява потерпілого тощо [254, с. 573]; укладена сторонами мирова угода [101, с. 7] або окрема медіаційна угода, в якій сторони закріплюють результати примирення і яка може бути приєднана до матеріалів справи [180, с. 264].

На наш погляд, акт примирення — це не односторонній правочин, а двостороння угода, укладена в письмовій формі, яка має в максимально чіткій і конкретній формі висловлювати волевиявлення обох сторін — як потерпілого (чиє волевиявлення є вирішальним), так і обвинуваченого (без згоди якого примирення перетворюється на односторонній акт прощення з боку потерпілого), його умови в частині поновлення прав потерпілого і засвідчена підписом незалежної третьої сторони — посередника (прокурора чи медіатора). Крім указанного документа, якщо прокурор не виступав посеред-

ником, він також вивчає інші матеріали кримінальної справи, які мають те чи інше відношення до даного питання, зокрема ті, що стосуються участі у справі медіатора [493, с. 14]. За необхідності прокурор може викликати учасників медіації, щоб відібрати в них необхідні пояснення та особисто переконатися в додержанні законності при проведенні медіаційних процедур і добровільності примирення потерпілого з винним.

Передбачаючи право на примирення, закон надає потерпілому можливість на свій розсуд здійснювати право вибору — піддавати кримінальному переслідуванню обвинуваченого чи ні, тим самим обираючи оптимальну для себе форму вирішення кримінально-правового конфлікту [493, с. 142]. У той же час використання у ст. 8 КПК України терміна «вправі» дає підстави розглядати цю умову закриття кримінальної справи як дискреційну, тобто таку, що дозволяє відповідним органам застосовувати примирення винного з потерпілим як підставу для припинення кримінального переслідування за власним розсудом.

Останнє положення є дискусійним в юридичній літературі. Основним аргументом на користь дискреційної природи цього рішення є те, що обвинувачений, який примирився з винним, може бути звільнений від кримінальної відповідальності лише тоді, коли це не протирічить публічним інтересам [83, с. 270]. На противагу цій висловлюються позиції, відповідно до яких застосування дискреційних підстав для закриття кримінальної справи перешкоджає реалізації призначення кримінального процесу, створюючи умови для порушення прав і законних інтересів потерпілих [122, с. 83]. Зважаючи на це, слід підтримати точку зору, що закриття кримінальної справи на цій підставі, з урахуванням імперативного характеру припису ст. 46 КК України, є не правом, а обов'язком слідчого, прокурора та суду [254, с. 571; 493, с. 5–6]. Відповідно мають сенс пропозиції вчених щодо заміни в тексті закону з цього приводу термінів «вправі» і «може» на слова «зобов'язаний» і «підлягає» [311, с. 17].

З огляду на це акт примирення, утілений у належній формі, є для прокурора обов'язковим. У той же час вважаємо за можливе встановити кілька можливих варіантів вирішення прокурором подальшої долі справи. Якщо він не вбачає порушень закону при застосуванні

примирювальної процедури, то своїм рішенням може закрити справу. Відмовити в переданні справи до суду прокурор може лише через відсутність передбачених у ст. 46 КК України умов для примирення або недодержання встановленої ст. 8 КПК України процедури примирення. Якщо у прокурора виникають заперечення з приводу підстав для примирення, але сторони наполягають на закритті справи, прокурор передає справу до суду для вирішення питання про можливість її закриття. При цьому під час судового розгляду прокурор може висловити перед судом свої міркування і клопотатися про прийняття рішення про відмову в закритті кримінальної справи з підстав примирення.

Відповідно ж до існуючого зараз порядку в судовому засіданні прокурор має сприяти суду в з'ясуванні думки потерпілого, як того вимагає ст. 12 КПК України (з метою встановлення того, чи є волевиявлення потерпілого дійсно вільним і чи задоволений він відшкодуванням, зробленим обвинуваченим), а також викласти свої міркування з приводу закриття кримінальної справи (фактично обстоюючи відповідну постанову, передану до суду, або ж заперечуючи її, якщо підстави для цього відкрились під час судового розгляду [246, с. 74]). Таким чином, як указується в літературі, прокурор виступає гарантом справжності волевиявлення потерпілого на примирення з винним [34, с. 46].

Участь прокурора в реалізації права на примирення слід продовжувати і на подальших етапах розвитку цього процесу — а саме поновлення порушених злочином прав потерпілого з боку обвинуваченого, що здійснюється у формі нагляду прокурора за реальним виконанням останнім своїх зобов'язань щодо відшкодування шкоди. Це відповідає усталеним у літературі поглядам щодо необхідності створення механізму державного контролю за таким відшкодуванням [361, с. 271]. У той же час чинне законодавство не містить механізмів реагування прокурора на факт невиконання колишнім обвинуваченим узятих на себе перед потерпілим зобов'язань, як і поновлення прав останнього.

У літературі зазначається, що єдиним способом захисту прав потерпілого в разі невиконання або неналежного виконання боржником передбачених між ними в угоді обов'язків є позов, що вирішується в порядку цивільного судочинства [77, с. 104]. Такий стан справ не

можна визнати задовільним, тому в законодавстві має бути передбачена спеціальна підстава для поновлення кримінальної справи у таких випадках, що, на думку Л. В. Головка, означає перехід звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням з потерпілим з розряду безумовних у категорію умовних підстав звільнення від кримінальної відповідальності [83, с. 511]. Таким чином, наслідком невиконання своїх зобов'язань обвинуваченим, взятих ним на себе за угодою про примирення, має бути поновлення кримінального переслідування на загальних засадах, що здійснюється прокурором, або за його заявою — судом, який прийняв рішення про закриття справи з підстав примирення.

2.6. Роль прокурора в реалізації права потерпілого на забезпечення безпеки

Право потерпілого на забезпечення безпеки виступає важливою запорукою охорони його життя і здоров'я під час участі у провадженні по кримінальній справі. За даними, які наводяться в літературі, вплив на потерпілих має місце мало не в кожній другій кримінальній справі [102, с. 407]. У Росії, яка має в цілому схожі з Україною проблеми в даній сфері, кожний п'ятий із числа потерпілих отримує погрози з метою зміни або відмови від показань, що ними даються [381]. Забезпечення безпеки потерпілих у літературі обґрунтовано розглядається як необхідна запорука об'єктивного, повного і своєчасного дослідження всіх обставин кримінальної справи та встановлення істини в ній [125, с. 65; 127, с. 6], оскільки ігнорування цього права призводить до відмови потерпілих від участі у кримінальному процесі. Тому забезпечення прокурором цього права виступає гарантією ефективності кримінального процесу.

Проблеми забезпечення безпеки потерпілих (що, як правило, розглядається у нерозривному зв'язку також із забезпеченням безпеки свідків) розробляли тією чи іншою мірою Л. В. Брусніцин [44; 45], В. С. Зеленецький [140], Т. І. Панасюк [394], І. В. Строков [501; 502] та ін. У той же час питання участі в його реалізації прокурора досі не були предметом самостійного наукового дослідження.

Указане право потерпілого отримало широке визнання і закріплення на міжнародному рівні. Так, воно передбачено у підп. «d)» п. 6 Декларації, відповідно до якого держави повинні вживати заходів до забезпечення безпеки жертв, а також безпеки їхніх сімей і свідків з їх боку і захисту їх від залякувань і помсти; п. 2 Резолюції ЕКОСОП ООН від 24 травня 1989 року, в якому державам-членам пропонується розробити заходи із захисту жертв від залякування під час або в результаті будь-якої кримінальної справи; п. 16 Рекомендації R (85) 11, де передбачено, що потерпілий і його сім'я повинні отримати ефективний захист від залякування і відплати з боку злочинця. Крім того, на рівні СНД розроблено і прийнято Модельний закон «Про державний захист потерпілих, свідків та інших осіб, які сприяють кримінальному судочинству» [377].

У вітчизняному законодавстві право потерпілого на забезпечення безпеки найбільш детально було регламентоване в Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року [433], а також у КПК України (статті 52¹–52⁵). Крім того, на відомчому рівні його регламентують відповідні акти МВС України [434; 452]. Попри досить повну правову регламентацію актуальними проблемами убезпечення потерпілих, на які звертається увага в літературі, є, серед іншого, відсутність чіткої взаємодії різних правоохоронних органів, що беруть участь у заходах безпеки, тощо [360, с. 178]. Усе це зумовлює необхідність спрямування додаткових зусиль прокурора на додержання законності й забезпечення прав потерпілого в даному напрямі.

Розглядуване право потерпілого можна визначити, виходячи із легальної дефініції забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, яке наводиться у ст. 1 відповідного Закону, а саме: це передбачений і гарантований законом стан захищеності потерпілого від будь-яких протиправних посягань, їх реальної чи передбачуваної загрози, що забезпечується уповноваженими на те правоохоронними органами шляхом здійснення правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна потерпілого від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя та реалізації всіх інших прав потерпілого.

Право потерпілого на забезпечення безпеки є комплексним, і до нього на підставі аналізу ст. 52² КПК України можна віднести такі складові, як: 1) подавати клопотання про вжиття заходів безпеки або про їх скасування; 2) знати про застосування щодо них конкретних заходів безпеки; 3) вимагати від органу дізнання, слідчого, прокурора, суду застосування додаткових заходів безпеки або скасування здійснюваних заходів; 4) оскаржити незаконні рішення чи дії органів, які забезпечують безпеку, до відповідного органу вищого рівня, прокурора або суду. Воно реалізується протягом участі особи у кримінальному судочинстві по конкретній кримінальній справі, хоча обґрунтованими видаються пропозиції розглядати його більш широко з тим, щоб забезпечувати безпеку потерпілих і після закінчення судового процесу [495].

Прокурор бере участь у забезпеченні права потерпілого на забезпечення безпеки на всіх етапах його реалізації. Це обумовлюється двома положеннями: по-перше, прокурор визначений у числі суб'єктів, які приймають рішення про застосування заходів безпеки (ч. 2 ст. 3 Закону, ч. 3 ст. 52¹ КПК України); по-друге, прокурор здійснює нагляд за додержанням законів та забезпеченням прав потерпілого при реалізації заходів безпеки в межах функції нагляду за додержанням законів органами, які провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство. У той же час, на наш погляд, доцільно розширити участь прокурора у прийнятті рішень про застосування заходів безпеки. Це викликане тим, що інші суб'єкти, визначені законом, не завжди спроможні компетентно оцінити ситуацію для прийняття відповідного рішення. Крім того, після передачі справи від одного до іншого органу на певній стадії провадження його виконання опиняється поза їхньою увагою. Отже, прокурор має бути визначений як обов'язковий суб'єкт прийняття відповідного рішення: на досудових стадіях — під його безпосереднім контролем, а на судових — шляхом повідомлення суду його позиції стосовно вжиття, зміни чи скасування заходів безпеки.

Забезпечуючи право потерпілого на безпеку, прокурор перш за все вживає заходів до попередження порушень закону та усунення причин та умов, що їм сприяли, чим створює передумови для підтримання і збереження стану захищеності потерпілого під час участі

останнього у кримінальному судочинстві. Він, як слушно зазначається в літературі, не повинен пасивно очікувати, коли на потерпілого буде вчинений злочинний вплив, а повинен забезпечити, щоб такий вплив взагалі не був здійснений [213, с. 42]. Тобто першочерговим завданням прокурора є попередження будь-яких загроз безпеці потерпілого, а не усунення наслідків її порушення.

У разі ж виникнення загрози безпеці потерпілого прокурор має вживати всіх можливих заходів для її усунення і безпосереднього вжиття заходів забезпечення безпеки. Виходячи зі ст. 52¹ КПК України, прокурор зобов'язаний перевірити наявність підстав для забезпечення безпеки. Складністю для прокурора у встановленні фактичної підстави для застосування заходів безпеки є законодавче формулювання її як «наявність реальної загрози життю, здоров'ю, житлу чи майну потерпілого». Останнє дістало обґрунтовану критику в літературі, оскільки передбачає певні матеріальні наслідки для особи, призводить до зволікання із застосуванням заходів безпеки, тоді як метою заходів забезпечення безпеки є превенція посткримінального впливу [45, с. 49; 102, с. 408; 394, с. 11].

З цією думкою треба погодитися і вважати підставою для застосування заходів безпеки не саму загрозу, а достатні дані про неї, причому як про наявну реальну загрозу, так і загрозу потенційну, латентну чи приховану, з тим, однак, застереженням, що від характеру такої загрози буде залежати конкретний вид заходів безпеки, що можуть бути застосовані. Лише такий підхід відповідає міжнародним стандартам, зокрема Рекомендації R (2005) 9 «Про захист свідків і осіб, які співробітничать із правосуддям», де вказано на «серйозність» погрози (яка може бути як прямою, так і побічною, яка була чи могла бути здійснена), що підлягає врахуванню при обранні конкретних заходів безпеки із можливих (пп. 14 і 20 Рекомендації) [378].

З огляду на це прокурор перевіряє характер загрози: чи вона спрямована на перешкоджання встановленню істини у справі, чи носить інший характер, чи взагалі вигадана або неправильно сприйнята потерпілим. Реальність загрози, що є оціночним поняттям, встановлюється в кожному випадку, виходячи із тяжкості і характеру вчиненого злочину; характеристики осіб обвинуваченого та потерпілого; змісту, часу, способу та інтенсивності погрози тощо. Загалом прокуророві

треба враховувати, що в невідкладних випадках закон передбачає його обов'язок прийняти рішення про застосування заходів безпеки негайно. Тому, визначаючи підставу для прийняття відповідного рішення, прокурор має враховувати, що в питанні про застосування заходів безпеки, які не містять у собі загрози порушення прав особи, краще вжити надмірних заходів, ніж допустити заподіяння шкоди інтересам потерпілого в разі відмови чи зволікання в їх застосуванні.

За наслідками перевірки приводів щодо застосування заходів безпеки прокурор приймає одне з двох альтернативних рішень: про застосування цих заходів або про відмову в їх застосуванні, яке оформлюється мотивованою постановою. При цьому прокурор фактично не визначає конкретних заходів безпеки, які мають бути застосовані, оскільки це питання, відповідно до ч. 4 ст. 52¹ КПК України, віднесено до компетенції органу, якому доручено здійснювати заходи безпеки, і, як правило, у їх реалізації особистої участі не бере, тому що ці заходи застосовуються органами служби безпеки, органами внутрішніх справ чи органами й установами виконання покарань та слідчими ізоляторами (ч. 3 ст. 3 Закону).

У той же час постанова прокурора є обов'язковою для виконання зазначеними органами, і прокурор може контролювати хід її виконання. Він здійснює це як у загальному порядку, установленому для всіх органів, компетентних на прийняття рішення про застосування заходів безпеки (орган дізнання, слідчий, суд), які орган, який здійснює заходи безпеки, письмово інформує про вжиті заходи та їх результати, так і в порядку прокурорського нагляду. Поряд із цим безпосередньо на прокурора покладається прийняття рішення про застосування і реалізація такого заходу, як нерозголошення відомостей про особу, взяту під захист, передбаченого у ст. 15 Закону та ст. 52³ КПК України, метою якого є забезпечення конфіденційності даних про потерпілих, задля чого прокурору необхідно виключити саму можливість ознайомлення сторони захисту з анкетними даними потерпілого [244, с. 51].

При вирішенні питання про застосування заходів безпеки прокурор повинен виходити з того, що передбачені заходи не можуть розглядатися як порушення права обвинуваченого на захист, оскільки вони ніяк не зачіпають принципів кримінального процесу, визнають-

ся допустимими на європейському та міжнародному рівнях [394, с. 12]. Разом із тим прокуророві слід урахувувати, що застосування до потерпілого заходів безпеки не повинно перешкоджати реалізації інших його прав. Наприклад, Д. Чекулаєв відзначає, що закон не регламентує особливості реалізації потерпілими, які використовують псевдонім, прав на пред'явлення цивільного позову, участь у судових дебатах, оскарження рішень суду тощо [567, с. 30].

Певні складнощі можуть виникати у потерпілого щодо здійснення кримінального переслідування і реалізації можливості впливати на хід і результати провадження у справі, зокрема, якщо потерпілого було звільнено від участі в судовому засіданні, а у прокурора виникла необхідність змінити обвинувачення або відмовитись від нього. Єдиним, на наш погляд, прийнятним виходом із ситуації колізії між правом на забезпечення безпеки і реалізацією інших прав потерпілого є необхідність передбачити в таких ситуаціях обов'язкову участь у справі представника потерпілого з оплатою його послуг за рахунок держави.

Прокурор також повинен подбати про забезпечення права потерпілого на інформацію у сфері застосування заходів безпеки, відповідно до якого потерпілий має бути поінформований: по-перше, про свої права у сфері застосування заходів безпеки, що здійснюється в порядку ст. 53 КПК України і засвідчується відповідним протоколом; по-друге, про застосування цих заходів або про відмову в їх застосуванні щодо нього, якщо звертався до прокурора із відповідною заявою, і таке повідомлення, згідно із ч. 6 ст. 52¹ КПК, має бути негайним; по-третє, якщо його взято під захист, потерпілого належить повідомити про заходи безпеки, умови їх здійснення та правила користування майном або документами, виданими з метою забезпечення безпеки (ч. 4 ст. 52¹ КПК), що здійснюється письмово і задля посвідчення взятих потерпілим на себе обов'язків відповідно до ч. 2 ст. 52² КПК має відбуватися під його розписку. При цьому надання потерпілому такої інформації прокурор має забезпечити безпосередньо або перевірити це в порядку нагляду.

Прокуророві слід урахувувати, що потерпілий наділений досить широкими можливостями впливати на прийняття рішення щодо заходів безпеки, серед яких можна виділити: звернення із заявою про

застосування заходів безпеки; відмову від застосування заходів безпеки та звернення із заявою про припинення їх застосування; оскарження рішень про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування. При цьому прокурор має забезпечувати реалізацію кожної із перерахованих правомочностей потерпілого. Так, у разі звернення з відповідною заявою безпосередньо до нього він зобов'язаний її прийняти, розглянути і перевірити в установленій законом строк та вирішити цю заяву. В інших випадках прокурор здійснює нагляд за вчиненням указаних дій щодо заяви з боку органу дізнання або слідчого, а в разі розгляду заяви судом — надає суду свої міркування з приводу прийняття того чи іншого рішення по заяві.

У межах діяльності по кожному із цих напрямів прокурор повинен забезпечити додержання й оптимальне поєднання публічних і приватних інтересів, що наочно виявляється при відмові потерпілого від захисту. Так, згідно зі ст. 17 Закону, у разі відмови особи від захисту передбачені Законом заходи безпеки щодо такої особи не проводяться. У той же час за наявності загрози настання тяжких наслідків за санкцією прокурора або за ухвалою суду стосовно цих осіб можуть здійснюватися заходи щодо особистої охорони, охорони житла і майна, використовуватися технічні засоби контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів. Прокурор, приймаючи рішення про застосування цих заходів, повинен повідомити особу, яка відмовилась від захисту, про їх застосування, а також роз'яснити потерпілому право на їх оскарження (ч. 3 ст. 17 Закону). Отже, завдання забезпечення безпеки особи превалює над її можливістю впливати на обрання, зміну чи скасування заходів безпеки.

Провідну роль відіграє прокурор також і в оскарженні рішень про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування, оскільки ст. 52⁵ КПК України він передбачений як основний орган, до якого здійснюється оскарження. У той же час указаною статтею не передбачено можливості оскарження рішення самого прокурора про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування. З огляду на те, що вказана стаття виступає спеціальною стосовно положень глави 22 КПК України, має місце певна колізія, яка має вирішуватися таким чином, що оскарження вказаних рішень прокурора здійснюється в загальному порядку, тобто до вищестоящого прокурора або

до суду, згідно зі ст. 236, а не 52⁵ КПК. Крім безпосереднього розгляду і вирішення скарг на вказані рішення, прокурор також бере участь у їх розгляді судом. Так, відповідно до ч. 2 ст. 52⁵ КПК суддя вислуховує думку прокурора з цього приводу в кожному випадку (а не при необхідності, як щодо особи, яка провадить дізнання чи слідчого). З огляду на це, на нашу думку, серед суб'єктів апеляційного її оскарження у ч. 3 ст. 52⁵ КПК України має бути закріплений і прокурор, якщо суд прийняв рішення, з яким він не згодний.

Одним із найбільш відповідальних напрямів діяльності прокурора є забезпечення права потерпілого на захист при скасуванні заходів безпеки. Крім того, що прокурор названий у числі суб'єктів, уповноважених на прийняття рішення щодо цього, він також здійснює нагляд за прийняттям рішення про скасування заходів безпеки уповноваженими на те органами шляхом перевірки відповідної мотивованої постанови чи ухвали (ч. 3 ст. 52⁴ КПК України). Перш за все прокурор має перевірити наявність підстав та приводів і додержання уповноваженими органами передбаченого законом порядку щодо скасування заходів безпеки. Перевіряючи підстави, прокурор керується ч. 1 ст. 52⁴ КПК, згідно з якою такі заходи можуть бути скасовані на підставі закінчення строку конкретного заходу безпеки; усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, взятих під захист; систематичного невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють заходи безпеки, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування. При цьому кожна з підстав вимагає окремої уваги прокурора.

Так, закінчення строку є безумовною підставою для скасування заходів безпеки лише в тому разі, коли такий строк було встановлено у процесуальному рішенні про їх застосування або передбачено у спеціальній угоді про це, згідно із ч. 4 ст. 22 Закону. Слабкою стороною законодавства про забезпечення безпеки, як відзначає Т. С. Цвігун, є неврегульованість строків застосування заходів безпеки, особливо після дачі потерпілим показань, адже винесення вироку суду не ліквідує конфліктної ситуації і страху людини перед можливою розправою з боку винного або його родичів та інші проблеми [560, с. 299]. З огляду на це прокурором обов'язково має бути розглянуте питання про потребу продовження цих строків, виходячи із фактичних об-

ставин справи та існування загрози, що була підставою для застосування цих заходів або виникла в процесі їх застосування. Усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, взятих під захист, є в ряді випадків оціночним поняттям, тому прокуророві слід виходити з того, що усунення загрози має бути кінцевим, повним і цілковитим. Фактичними передумовами цього виступають установлення місця перебування обвинуваченого, взяття під варту, засудження особи, від якої надходили погрози, тощо. Якщо ж загроза із реальної перетворюється у розряд потенційної чи відбувається просте зниження ступеня загрози, для скасування заходів безпеки немає підстав, мова може йти лише про їх зміну.

Проблемним питанням є скасування заходів безпеки внаслідок систематичного невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють ці заходи. Фактично скасування заходів безпеки в цьому випадку настає як наслідок невиконання потерпілим передбачених у п. 1 ч. 2 ст. 52² КПК України обов'язків. Аналізоване положення взагалі є спірним і не підкріплюється міжнародними нормами, оскільки відповідно до п. 23 Рекомендації R (2005) 9 як підстава для припинення захисту розглядається вчинення особою, що знаходиться під захистом, умисного злочину. Суперечливість цих положень полягає в тому, що, з одного боку, очевидно, що без додержання особою, взятою під захист, певних зобов'язань обмежувального характеру застосування цих заходів не матиме практичного результату і поряд із цим загроза скасування таких заходів виступає стимулом для її належної поведінки; з другого боку, скасування заходів безпеки не може мати репресивного значення для особи, стосовно якої вони здійснюються, адже метою їх застосування, крім власне забезпечення безпеки особи, є інтереси судочинства. Щодо цього треба підтримати позицію Л. В. Брусниціна, який звертає увагу, що в разі коли внаслідок відміни заходів безпеки цілі кримінального судочинства залишаться досяжними, то притягнення такої особи до співробітництва із правоохоронними органами і забезпечення безпеки були непотрібними із самого початку. Якщо ж скасування заходів безпеки і пов'язана із цим відмова особи від співробітництва із правосуддям потягнуть неможливість досягнення цілей судочинства, то скасовувати заходи безпеки не потрібно [45, с. 51].

Тому, навіть у разі, коли особа систематично, тобто три і більше разів, не виконує законні вимоги уповноваженого органу, попереджалася про це, але продовжує їх порушувати, прокурор повинен виходити із забезпечення інтересів правосуддя, і якщо скасування заходів безпеки явно їм протирічить, то необхідно знайти інший варіант розв'язання проблеми (зміни у порядку застосування заходів безпеки, притягнення особи до певного виду відповідальності тощо), але від заходів безпеки остаточно не відмовлятися. Указані положення потребують законодавчої конкретизації, зокрема, шляхом передбачення адміністративної і навіть кримінальної відповідальності за порушення потерпілим, взятим під захист, своїх обов'язків у цій сфері.

2.7. Діяльність прокурора із забезпечення права потерпілого на правову допомогу

Надання належної допомоги жертвам під час провадження у кримінальній справі розглядається як один із принципів забезпечення прав і законних інтересів потерпілого на міжнародному рівні. Зокрема, він передбачений у п. 6 і конкретизований у пп. 14–17 Декларації, п. 2 Рекомендації R (85) 11. Указані акти наголошують на необхідності надання потерпілим різних видів допомоги: соціальної, медичної, правової. Водночас на національному рівні проблематика надання допомоги потерпілим вичерпується пропозиціями окремих дослідників повною мірою поширювати на потерпілих дію Закону України «Про соціальні послуги» [6, с. 6; 307, с. 9]; узгодити між собою кримінально-процесуальне законодавство і законодавство про соціальний захист населення, передбачивши відповідні взаємні посилання [573, с. 10]; доповнити КПК України правом потерпілого на консультативну допомогу фахівців у галузі психології тощо [392, с. 624].

Думається, що вказані пропозиції заслуговують на підтримку і можуть бути реалізовані в українському законодавстві через доповнення переліку прав потерпілого в КПК таким, як: «мати право на соціальний захист і користуватися передбаченими законом видами соціальної допомоги», і відповідно передбачення потерпілих від зло-

чинів серед категорій осіб, яким за відповідним законодавством надається соціальна допомога.

У той же час, не применшуючи важливість забезпечення потерпілих соціальною та медичною допомогою, що визнається практичними працівниками¹, треба наголосити, що серед видів допомоги, якої потребують потерпілі, особливе значення має правова. Це обумовлюється тим, що зміст кримінального процесу вимагає від його учасників відповідної правової підготовки: потерпілий, який у абсолютній більшості випадків не є професійним юристом, повинен отримувати її, щоб мати змогу відстояти у сфері кримінального судочинства свої права і законні інтереси, бо в іншому випадку вони можуть залишитися декларативними, а функція потерпілого — не реалізованою повноцінно [148, с. 98; 509, с. 146]. Тому проблема надання потерпілому правової допомоги є однією з найбільш гострих на сьогоднішній день. Вона опиняється в полі зору фактично всіх без винятку дослідників, які у своїх працях торкаються проблематики потерпілого, а на дисертаційному рівні розроблялася такими українськими вченими, як В. В. Введенська [54–58], Т. В. Омельченко [385], російськими авторами С. В. Юношевим [591], О. С. Почечуєвою [417] та ін.

При розгляді цих питань треба виходити із того, що відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. При тлумаченні цих норм Конституційний Суд України визначив зміст права на правову допомогу як гарантовану Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги [461]. Закріплення вказаного права породжує відповідне зобов'язання держави забезпечувати потерпілого правовою допомогою, що реалізується як безпосередньо державними органами і посадовими особами (зокрема, прокуратурою), так і через механізми залучення до надання правової допомоги потерпілим адвокатів чи інших фахівців у галузі права. Відповідно право потерпілого на правову допомогу можна визначити як його гарантовану законом можливість одержання фахових консультацій, допомоги у складанні процесуальних

¹ Так, за результатами анкетування прокурорсько-слідчих працівників, підтримують ідею надання медичної, соціальної, психологічної допомоги потерпілим від злочинів за рахунок держави 45 %, не заперечують 53 %, 2 % вважають недоцільним.

документів та представництва інтересів під час участі у провадженні по кримінальній справі, що здійснюється уповноваженими на те органами і посадовими особами, з метою забезпечення всіх інших прав і законних інтересів потерпілого.

Правова допомога, що надається потерпілому під час провадження у кримінальній справі, повинна включати: 1) фахові консультації з питань застосування матеріальних норм права (сутність обвинувачення, кваліфікація злочину тощо) та процесуальних норм, а також тактико-методичних аспектів участі у справі як на досудових, так і на судових стадіях; 2) складання від імені і в інтересах потерпілого процесуальних та інших документів (заяв, клопотань, скарг, апеляцій тощо); 3) представництво інтересів потерпілого в судових стадіях процесу.

Розглядаючи безпосередню роль прокурора в забезпеченні кожного з цих видів правової допомоги потерпілому, слід підкреслити, що українське законодавство, як і юридична наука, не виробили чітких положень щодо цього, приділяючи більшу увагу участі в наданні правової допомоги потерпілому з боку представників адвокатури. Однак очевидно, що прокурор є обов'язковим і дуже важливим суб'єктом реалізації даного права потерпілого. Не випадково в літературі відмічається, що впродовж років правова допомога потерпілим зводилася до участі у справі державних обвинувачів [385, с. 8–9], і сьогодні теж потерпілий в аспекті надання йому юридичної допомоги цілком і повністю залежить від волі і кваліфікації прокурора [135, с. 17]. Інша справа, що надання потерпілому такої допомоги перетинається з іншими видами діяльності прокурора із забезпечення прав потерпілого. Так, аналізуючи діяльність прокурора із забезпечення права потерпілого на інформацію, що відбувається у формах роз'яснення прав та обов'язків потерпілого як учасника кримінального процесу, повідомлення його про конкретні права під час провадження окремих процесуальних дій та їх наслідки правового характеру тощо, можна дійти висновку, що такий вид допомоги наближається до консультації з правових питань, хоча і має дещо інші завдання.

Тому, на наш погляд, в українському законодавстві доцільно закріпити окрему норму, яка б надавала потерпілому право на консультацію з прокурором, що є аналогом відповідного права, перед-

баченого в США (the Right to Confer with the Prosecutor), яке не лише дає можливість повніше реалізувати ряд інших прав потерпілого, зокрема на інформацію, а й змушує прокурорів брати до уваги думку жертви злочину при прийнятті того чи іншого рішення [249, с. 83–87], тобто виступає як гарантія прав на участь у кримінальному переслідуванні, вплив на хід та результати провадження у справі, відшкодування заподіяної злочином шкоди тощо. Крім того, така консультація виступала б практичним утіленням права потерпілого на правову допомогу.

Прокурор, хоча і не несе обов'язку складати від імені і в інтересах потерпілого непроцесуальні та процесуальні документи, однак, забезпечуючи реалізацію права потерпілого впливати на виникнення, хід і результати кримінального процесу, має сприяти останньому в реалізації його волевиявлення, спрямованого на настання певних правових наслідків у справі. У цьому контексті, зокрема, пропонується покласти на прокурора завдання скласти й оформити за правилами ст. 251 КПК України скаргу потерпілого, яку він подає у справах приватного обвинувачення, задля забезпечення доступу особи до суду, забезпечення інших його прав (докладніше див. підрозд. 2.2 монографії). Реалізується прокурором, на наш погляд, і така форма правової допомоги, як представництво. При цьому вона має обмежений характер і здійснюється прокурором у межах пред'явлення і відстоювання в суді цивільного позову в інтересах потерпілого, тобто здійснюється прокурором у контексті забезпечення права потерпілого на відшкодування заподіяної злочином шкоди (указані питання більш докладно висвітлені у підрозд. 2.8 цієї роботи).

Таким чином, діяльність прокурора із забезпечення права потерпілого на надання правової допомоги, яка здійснюється ним безпосередньо, фактично не має самостійного характеру, оскільки реалізується в межах забезпечення решти прав потерпілого. Тому окремої уваги потребує сприяння прокурором у реалізації цього права потерпілого іншими, більш «традиційними» суб'єктами надання правової допомоги, якими найчастіше виступають адвокати. Указані питання усталено розглядаються в контексті проблеми представництва інтересів потерпілого. Не поглиблюючись у розгляд питань представництва у кримінальному процесі взагалі, зупини-

мось на кількох найбільш важливих положеннях щодо забезпечення прав потерпілого представником-адвокатом.

Інститут представництва в літературі розглядають як одну із важливих процесуальних гарантій права на судовий захист, що разом з іншими засобами забезпечує потерпілому доступ до правосуддя [119, с. 13]. За усталеною в літературі думкою, право мати представника у потерпілого виникає у зв'язку із прийняттям процесуального рішення про визнання його учасником кримінального процесу [117, с. 131] і цей же момент є моментом допуску представника до участі у справі [107, с. 105]. Разом із тим слід зауважити, що право на правову допомогу має виникати у особи, яка постраждала від злочину, раніше моменту визнання її потерпілим, і навіть, як слушно зазначається у літературі, ще до порушення кримінальної справи [385, с. 11]. Не випадково в літературі серед завдань представника потерпілого на першому місці ставиться вжиття заходів до своєчасного визнання особи потерпілим [42, с. 66]. У зв'язку з цим законодавство деяких країн поширює право на безоплатну правову допомогу і на осіб, які ще не були визнані потерпілими, зокрема, про відповідне право постраждалого йдеться у ч. 4 ст. 58 КПК Республіки Молдова. Отже, одним із завдань прокурора є своєчасність забезпечення потерпілого правовою допомогою.

Прокуророві слід урахувати, що представник потерпілого може діяти в кримінальному процесі як поряд із потерпілим, так і замінюючи його, користуючись процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, за винятком права давати показання [306, с. 106]. Повноваження представника незалежно від того, виступає ним адвокат чи інший юрист, обумовлені згодою потерпілого і повністю від нього залежать, вони визначені в законі і розширеному тлумаченню не підлягають [492, с. 134], у той час як потерпілий, маючи представника, зберігає всі процесуальні права [469, с. 17]. Отже, забезпечення процесуальних прав представника прокурором можна розглядати як необхідну складову забезпечення прав потерпілого, оскільки вони є похідними від прав останнього.

Разом із тим у літературі звертається увага, що права представника потерпілого значно вужчі, ніж відповідні права захисника, що обмежує право потерпілого на правову допомогу [39; 105, с. 144; 119,

с. 14; 129, с. 10; 76, с. 46; 385, с. 52–53, 121–122]. З такою думкою необхідно погодитись і зазначити, що законодавче врегулювання процесуального статусу представника потерпілого потребує істотного вдосконалення, зокрема шляхом приведення у відповідність до статусу захисника у кримінальному процесі. І хоча останнє загалом не означає ототожнення понять «захисник» і «представник», ураховуючи, що на сучасному етапі законодавство розмежовує їх, вкладаючи в кожне різний зміст і значення, так само, як і в інститути захисту і представництва [241, с. 14], заслугове на увагу висловлена в літературі думка, що у кримінальному процесі правильніше було б говорити не про «представника потерпілого», а про «захисника потерпілого», залишивши термін «представник» для цивільного судочинства [295, с. 37–40; 296, с. 84; 365, с. 116].

М. Желудков вважає, що право потерпілого на запрошення захисника обмежене і підмінене можливістю використання допомоги представника [134, с. 94]. Дещо іншу позицію займає В. В. Введенська, вважаючи термін «захист» недоречним у даному випадку і пропонуючи термін «відстоювач» [56, с. 38; 57, с. 4]. У будь-якому разі очевидно, що такі погляди відображають загальну в науці тенденцію до розширення прав суб'єкта надання потерпілому правової допомоги і забезпечення його рівних можливостей у реалізації своїх процесуальних функцій з адвокатом-захисником обвинуваченого.

Це є цілком виправданим з огляду на те, що участь у справі представника потерпілого, особливо адвоката, дозволяє не лише більш повно і всебічно захистити і гарантувати права останнього, а й сприяє виконанню завдань кримінального судочинства. Як зазначає Т. В. Омельченко, адвокат-представник потерпілого, як правило, реалізує функцію обвинувачення, і немає необхідності особам, які ведуть процес, відмовлятися від «допомоги» кваліфікованого спеціаліста [385, с. 121–122]. Крім того, на думку дослідників, участь представника потерпілого у слідчих діях дозволяє органам кримінального переслідування: швидше і ефективніше провести слідчі дії; краще виявити мотиви, передумови й умови вчиненого злочину; уникнути упущень при розслідуванні; активізувати роботу із захисту інтересів потерпілого і відшкодування заподіяної йому шкоди [296, с. 86]; доповнити наявні докази обвинувачення [492, с. 133].

Сприяє вона також реалізації принципу повного, всебічного й об'єктивного дослідження всіх обставин справи, закріпленого у ст. 22 КПК України, тому що адвокат-представник потерпілого зобов'язаний використати всі передбачені законом засоби та способи захисту прав і законних інтересів громадян, які звернулися до нього за юридичною допомогою [499, с. 216–217].

Крім того, як обгрунтовано доповнюють інші дослідники, представник потерпілого зобов'язаний відреагувати і в разі необгрунтованого притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності [296, с. 84–85]. Участь у справі адвоката-представника потерпілого сприяє також більш повній реалізації принципу змагальності, хоча така позиція поділяється не всіма фахівцями, які відзначають, що, оскільки представник потерпілого здійснює функцію обвинувачення, його участь у справі при відсутності захисника порушує право обвинуваченого на захист і вимагає обов'язкової участі захисника [499, с. 217].

Думається, що такі пропозиції не досить обгрунтовані, крім того, наслідуючи логіку авторів, необхідним стає також зворотне наділення потерпілого представником в обов'язковому порядку в кожному випадку участі у справі адвоката-захисника, тим більше що пропозиції з аналогічним змістом, але у випадках участі у справі адвоката-представника цивільного відповідача вже зустрічаються в літературі [197, с. 62; 344, с. 33–35]. Таким чином, прокурор має забезпечувати право потерпілого на допомогу представника не лише у контексті виконання обов'язку із забезпечення права потерпілого на правову допомогу, а й з огляду на свою безпосередню заінтересованість у реалізації публічних інтересів у сфері кримінального судочинства.

Механізм діяльності прокурора із забезпечення права потерпілого на правову допомогу виглядає так: прокурор як суб'єкт надання первинної безоплатної правової допомоги і суб'єкт посадового (офіційного) захисту постраждалих [58, с. 11] забезпечує доступ потерпілого до вторинної правової допомоги, яка надається адвокатом, різними засобами — від роз'яснення потерпілому його прав, у тому числі на адвоката-представника, і до призначення останнього своєю постановою в разі необхідності обов'язкової участі представника, та здійснення нагляду за виконанням цього обов'язку іншими уповно-

важеними на те органами й особами. При цьому він не може жодним способом впливати на адвоката-представника потерпілого, оскільки роль держави обмежується лише забезпеченням функціонування і контролю за рівнем професіоналізму осіб, допущених до надання правової допомоги, а також можливості вільного вибору захисника своїх прав [385, с. 24].

Однак у разі невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків адвокатом-представником, що порушує права потерпілого, прокурор повинен ставити питання про його відсторонення (якщо це був представник за призначенням) або про додаткове надання потерпілому іншого представника. У свою чергу, адвокат-представник потерпілого повинен будувати свої стосунки з державним обвинувачем на засадах взаємної поваги і додержання його професійних прав [88, с. 379]. Забезпечуючи права потерпілого, вони діють в одному напрямі, тож критерії ефективності, запропоновані для надання потерпілому правової допомоги адвокатом-представником, повністю підходять і для прокурора, а саме: 1) сприяння у підвищенні рівня відправлення правосуддя, укріплення законності, правопорядку, призначення справедливого покарання винної особи; 2) установлення і стягнення розміру завданої шкоди; 3) попередження та/або скасування необґрунтованих, незаконних і несправедливих рішень, дій слідчих і судових органів [417, с. 13]. Тобто адвокат-представник потерпілого і прокурор мають виступати як союзники у справі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, надаючи один одному максимально можливу допомогу. Це обумовлюється тим фактом, що в діяльності суб'єкта надання правової допомоги тісно пов'язані приватні та публічні інтереси і саме держава зацікавлена в належній організації захисту приватного інтересу особи у кримінальному процесі [385, с. 47].

У контексті забезпечення права потерпілого на правову допомогу значний інтерес викликають думки і пропозиції щодо обов'язкового забезпечення потерпілого представником у визначених випадках [601, с. 4]. У літературі пропонуються різні підстави для надання представника [24, с. 297–298; 65; 76, с. 46; 105, с. 145; 218, с. 119; 252, с. 11; 344, с. 35; 406, с. 40; 417, с. 14; 523, с. 157; 524, с. 435; 578, с. 11]. Узагальнюючи їх, можна зробити висновок, що дослідники розгляда-

ють як такі: особливий стан потерпілого (недієздатність, обмежена дієздатність, фізичні або психічні вади, малолітній або неповнолітній вік, незнання мови судочинства, неграмотність тощо); категорію справи (справи, в яких сталася смерть потерпілого, справи про умисні вбивства); процесуальну ситуацію (відмова прокурора від державного обвинувачення, складність справи). Загалом, усі пропонувані варіанти мають позитивні аспекти і заслуговують на схвалення та підтримку. В ідеалі наявність підстав для обов'язкового представництва потерпілого адвокатом має бути гранично широкою, щоб охопити всі можливі ситуації, за яких існує загроза порушення його прав.

У той же час найбільш важливим є вирішення питання про звільнення потерпілого від оплати послуг представника. Не випадково М. І. Гошовський та О. П. Кучинська наголошують, що адвокати поки що занадто рідко представляють інтереси потерпілих через те, що не всі потерпілі в змозі оплатити їхні послуги [90, с. 54]. Аналогічні погляди мають і російські дослідники [79, с. 19; 91, с. 60; 119, с. 14; 463, с. 43; 483, с. 27]. Тому для забезпечення можливості отримання потерпілим, що виявив бажання мати представника-адвоката, але через матеріальні складнощі не має можливості оплатити його послуги, кваліфікованої юридичної допомоги представник має брати участь у кримінальному судочинстві за призначенням [205, с. 11] з оплатою його послуг за рахунок державного бюджету [417, с. 14]. В іншому випадку, як вказується в літературі, існує нерівність стосовно можливості користуватися послугами адвоката, оскільки потерпілий, на відміну від обвинуваченого, не має права на отримання безкоштовної юридичної допомоги [509, с. 146]. В умовах, коли у потерпілого немає права користуватися послугами безкоштовного захисника, складається ситуація, коли інтереси держави захищаються органами прокуратури, інтереси обвинуваченого — адвокатами [495], у той час як потерпілі залишаються без професійного захисту. У зв'язку із цим думається, що проблема обов'язкової участі у процесі адвоката-представника потерпілого має розв'язуватися загалом на засадах, аналогічних обов'язковій участі у справі захисника підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, що на досить високому рівні закріплено в чинному кримінально-процесуальному законі, і норма відповідного змісту має бути передбачена в новому КПК України.

Проблема обов'язкового представництва є нерозривно пов'язаною із питанням надання потерпілому безоплатної правової допомоги, фактично являючись одним із аспектів останньої. У літературі наголошується, що надання безоплатної правової допомоги, як і оплата юридичної допомоги, яка надається адвокатами, є одними з найбільш складних проблем організації адвокатури [382, с. 86–87]. Не менш актуальною вона є і для забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві, зокрема впровадження механізму безоплатної правової допомоги для потерпілих активно підтримують 33 % респондентів з числа опитаних нами прокурорсько-слідчих працівників, решта не заперечують проти таких заходів. При цьому очевидно, що найбільш істотною перешкодою на шляху забезпечення потерпілого правовою допомогою є фінансово-економічний чинник. Без досягнення балансу інтересів потерпілого, який, з одного боку заінтересований у безоплатності забезпечення своїх прав, а з другого — адвоката, від якого без відповідного рівня оплати його послуг годі чекати належного їх виконання, розв'язання цієї проблеми неможливе.

У літературі пропонуються різні варіанти вирішення цих питань. Так, поширеною є пропозиція щодо покладення оплати послуг представника потерпілого на засудженого або на державу, яка набуває права регресної вимоги до останнього [119, с. 14; 370, с. 529]. Н. М. Таварткіладзе для надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим вважає за потрібне створити спеціальний фонд за рахунок коштів державного бюджету, відрахувань від державного мита, доходів від адвокатської діяльності, добровільних пожертв юридичних і фізичних осіб [507, с. 189]. Ідея спеціальних фондів при органах юстиції, які б займалися даною діяльністю, пропонується і в російській літературі, а поряд із цим — створення муніципальної адвокатури, спеціалізованих правових фірм, залучення приватних юристів, включення в судові витрати коштів на надання безоплатної правової допомоги тощо [458, с. 119–120].

Аналізуючи це питання, очевидно, що розв'язання проблеми надання безоплатної правової допомоги потерпілим має в цілому схожі риси, що й відшкодування заподіяної злочином шкоди за рахунок держави. Витрати на представника фактично є складовою частиною

останньої. Тому питання щодо оплати послуг адвокатів-представників потерпілих має вирішуватися на засадах, аналогічних відшкодуванню заподіяної злочином шкоди (детальніше див. підрозд. 2.8). Разом із тим розв'язання багатьох проблем потерпілого в цій сфері пов'язане із завершенням законодавчого врегулювання питань надання безоплатної правової допомоги, яке на сьогодні в Україні є незадовільним та таким, що не відповідає основним європейським вимогам забезпечення доступу особи до правосуддя [438]. При цьому законодавцю обов'язково необхідно звернути увагу на надання правової допомоги потерпілому, оскільки ці питання послідовно ігноруються: як у Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні, так і під час законопроектної роботи [429].

У цих умовах можна прогнозувати, що найближчим часом провідним суб'єктом із забезпечення права потерпілого на правову допомогу залишатиметься прокурор, що зумовлює необхідність покладення на нього додаткових обов'язків із надання потерпілому правової допомоги і представництва інтересів останнього у кримінальному судочинстві до сформування дієвої системи надання безоплатної правової допомоги потерпілим.

2.8. Забезпечення прокурором права потерпілого на відшкодування заподіяної злочином шкоди

Одним із найважливіших напрямів забезпечення прав і законних інтересів потерпілого можна вважати проблему відшкодування заподіяної злочином шкоди, яка має не лише кримінально-процесуальне, а й важливе кримінально-правове значення [27, с. 213–214]. Її треба розглядати як найбільш вагомий складову більш широкого поняття — поновлення прав потерпілого, порушених злочином, тобто повної соціальної компенсації [242, с. 73]. При цьому 60 % громадян розглядають відшкодування заподіяної злочином шкоди як основне завдання участі у справі потерпілого, а 82 % — вважають забезпечення цього права обов'язком прокурора. Таким чином, забезпечуючи пра-

во потерпілого на відшкодування заподіяної злочином шкоди, прокурор тим самим уживає заходів не лише до поновлення порушених злочином прав потерпілого, а й відновлення балансу суспільних відносин, зруйнованого злочинним посяганням.

Указані питання знайшли широке відображення на міжнародному рівні: у п. 8 Декларації; Резолюції 1989/57 ЕКОСОП ООН від 24 травня 1989 року; ст. 50 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, що створила стандарт ефективного правоповolenня за допомогою державного втручання [232, с. 413]; Європейській конвенції «Про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів» від 23 листопада 1983 року; Рекомендації R (85) 11, яка рекомендувала докласти всебічних зусиль з метою забезпечення компенсації завданої потерпілому шкоди, а обов'язки з цих питань покласти на поліцейську владу, органи обвинувачення чи переслідування та суди; Рекомендації R (87) 18, де підкреслювалося, що жертвам необхідно забезпечити можливість одержувати компенсацію за допомогою офіційних чи неофіційних правових процедур, а компенсацією шкоди, завданої потерпілому, може бути обумовлена відмова від кримінального переслідування та ін.

На підставі аналізу світової практики та поглядів дослідників на вказані проблеми [573, с. 17] можна виділити два основних шляхи компенсації заподіяної злочином шкоди залежно від джерела її відшкодування: 1) за рахунок особи, яка вчинила злочин, чи осіб, які несуть за неї відповідальність, і 2) за рахунок держави. При цьому кожен зі способів відшкодування розрахований на певну ситуацію, а їх реалізація залежить від характеру самої шкоди, від активності як потерпілих у заявленні вимог про відшкодування шкоди, так і органів, що ведуть процес, до вжиття заходів, що забезпечують таке відшкодування [230, с. 39].

Традиційно у вітчизняній правовій доктрині є усталеним перший підхід. Одночасно він є найбільш бажаним для держави і пріоритетним для прокурора, адже, як справедливо зазначає В. Т. Нор, відновлення порушеної злочином майнової сфери потерпілих, захист їхніх особистих немайнових прав за рахунок матеріальних і фізичних можливостей винних — це один із найбільш дієвих засобів боротьби зі злочинністю, в якому органічно поєднано приватні і публічні інте-

реси [372, с. 470]. Таке відшкодування можливе у двох формах: добровільне відшкодування заподіяної злочином шкоди та примусове відшкодування.

Питання добровільного відшкодування заподіяної злочином шкоди досліджувалися в роботах Ю. Р. Адояна [4], В. А. Азарова [5], Я. О. Клименка [187; 188], Л. Л. Нескородженої [362; 363], В. Я. Понаріна [410], А. П. Рижакова [466] та ін. На сьогодні ця форма відшкодування має кримінально-правове значення, оскільки закріплюється або як обов'язкова умова звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45 та ст. 46 КК України), або як обставина, що пом'якшує покарання (п. 2 ст. 66 КК України). У літературі відзначається, що добровільність відшкодування безпосередньо стимулюється кримінально-правовим законом [368, с. 384], проте суттєвою прогалиною є неврегулювання питань, пов'язаних з її реалізацією в чинному КПК України [89, с. 22–23; 187, с. 85; 205, с. 17; 372, с. 469]. Уявляється, що кримінально-процесуальне врегулювання інституту добровільного відшкодування завданої злочином шкоди необхідне, особливо з огляду на її переваги, які полягають у швидкості, повноті та настанні позитивних правових наслідків не лише для потерпілого, а й для обвинуваченого, а отже — полегшення роботи органів і осіб, які ведуть процес. Не випадково 28 % опитаних нами прокурорсько-слідчих працівників вважають її пріоритетною серед форм відшкодування заподіяної злочином шкоди.

З огляду на це значну роль у її реалізації має відігравати прокурор. По-перше, на прокурора в числі інших суб'єктів провадження по справі має покладатися обов'язок щодо роз'яснення права на таке відшкодування і його позитивні наслідки учасникам процесу, а також нагляд за виконанням цього обов'язку іншими суб'єктами (органом дізнання і слідчим). Це положення є особливо важливим, оскільки, як свідчать матеріали вивчених кримінальних справ, таке право взагалі не роз'яснюється ані обвинуваченому, ані потерпілому. По-друге, прокурор може брати безпосередню активну участь у процесі відшкодування у двох напрямках: 1) уживати заходів до його забезпечення через проведення консультацій як із підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, так і з потерпілим; посвідчувати факт відшкодування через складання відповідного протоколу; 2) здійснювати нагляд за:

дотриманням вимог закону в процесі відшкодування його учасниками та органами, які цьому сприяють; додержанням прав і законних інтересів потерпілого при відшкодуванні; додержанням прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та врахуванням кримінально-правових наслідків відшкодування для цих осіб.

До методики нагляду прокурора за додержанням закону у сфері добровільного відшкодування слід віднести з'ясування питань щодо додержання таких вимог, які наводяться Л. Л. Нескородженою [363, с. 31]: відшкодовується майнова і моральна шкода; рішення про добровільне відшкодування підозрюваної, обвинуваченої, підсудної приймають самостійно або за ініціативою органів досудового слідства чи суду; положення статей 45, 46, п. 2. ст. 66 КК України підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, відповідачу роз'яснюються одночасно з роз'ясненням прав, наданих їм чинним законодавством; надати допомогу в добровільному відшкодуванні заподіяної шкоди підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, відповідачу можуть особи, які не беруть участь у кримінальному процесі; добровільне відшкодування заподіяної шкоди обов'язково повинно бути оформлене протоколом для усунення в майбутньому майнових претензій потерпілого.

З метою усунення виявлених порушень прокурор має бути наділений відповідними повноваженнями, а саме: правом скасовувати рішення органу дізнання і слідчого щодо відшкодування; визнати недійсним факт відшкодування та вимагати його підтвердження; заявити цивільний позов в інтересах особи, якій злочином було заподіяно шкоди, якщо її права та законні інтереси не були належним чином забезпечені при відшкодуванні (наприклад, коли заподіяна злочином шкода не була відшкодована у повному обсязі), і навпаки, — скасовувати рішення органу дізнання і слідчого щодо вжиття заходів із забезпечення цивільного позову в разі добровільного відшкодування [188, с. 41].

Серед засобів примусового відшкодування шкоди, відповідно до запропонованої В. Т. Нором класифікації, можна виділити позовні та непозовні. До непозовних, що реалізуються у примусовому порядку, зараховуються кримінально-правова реституція та виконання кримінально-правового обов'язку неповнолітнім, який досяг

15-річного віку при звільненні його від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру [372, с. 467].

Попри те, що реституція дослідником цього питання Р. В. Корякіним виділяється як самостійна форма відшкодування шкоди, заподіяної злочином [223, с. 10], вважаємо, що для такого висновку немає підстав. У вузькому розумінні (повернення потерпілому речових доказів у порядку статей 79–81 КПК України) законодавцем така реституція розглядається виключно в аспекті вирішення питань про речові докази; вона поширюється на потерпілого лише у певній частині (гроші, цінності та інші речі, які були об'єктом злочинних дій і визнані речовими доказами у кримінальній справі); як суб'єкт, якому вони мають бути повернуті, фігурує не поняття «потерпілий», а «законний володілець», а якщо останнього не встановлено — то ці гроші, цінності та речі переходять у власність держави (п. 5 ст. 81 КПК України). Таким чином, цей інститут не є таким, що безпосередньо спрямований на реалізацію права потерпілого на відшкодування заподіяної злочином шкоди. У той же час прокурор, який ч. 1 ст. 81 КПК України визначений як суб'єкт на прийняття рішення про реституцію при закритті кримінальної справи і одночасно має владно-розпорядчі повноваження щодо органу дізнання та слідчого, має забезпечувати майнові права потерпілого при проведенні реституції.

Такий висновок підтверджується і результатами анкетування практичних працівників прокуратури, відповідно до якого 7 % уживають заходів до відшкодування заподіяної злочином шкоди саме в такий спосіб. Загалом же, з урахуванням міжнародно-правових стандартів видається більш правильним говорити про реституцію в широкому значенні — як про відновлення порушеного злочином майнового стану потерпілого засобами кримінального права, зокрема покладанням на засудженого відповідного обов'язку [372, с. 467], яке реалізується в указаних вище формах.

Усталеним шляхом відшкодування заподіяної злочином шкоди у кримінальному процесі України є пред'явлення та розгляд цивільного позову. 42 % опитаних нами прокурорсько-слідчих працівників уважають його пріоритетною формою відшкодування. Цілий комплекс пов'язаних із цим питань регулюється правовим

інститутом цивільного позову у кримінальній справі та участі в кримінальному процесі цивільного позивача. Цю проблематику досліджували безпосередньо О. Крикунов [233], Я. Клименко [189; 490], Б. Ващук [53], Л. Нескороджена [362], побічно — С. Давиденко [107], М. Гошовський та О. Кучинська [90] та ін. Однак у роботах цих учених питання забезпечення прав потерпілого — цивільного позивача прокурором не були висвітлені у повному обсязі [докл. див. 282; 283; 291].

Питання щодо забезпечення прокурором прав і законних інтересів цивільного позивача має розглядатися в контексті забезпечення прав потерпілого. Хоча закон безпосередньо не пов'язує винесення відповідних постанов між собою, при зіставленні легальних дефініцій потерпілого (ч. 1 ст. 49 КПК України) і цивільного позивача (ч. 1 ст. 50) очевидно, що остання відрізняється від першої лише тим, що є ширшою за обсягом, оскільки, крім громадян — фізичних осіб, вона включає також підприємства, установи, організації, тобто юридичних осіб. Фактично за змістом поняття «цивільний позивач» відрізняється від поняття «потерпілий» у кримінальному процесі лише тим, що перший пред'явив вимогу про відшкодування заподіяної йому злочином шкоди.

На це вказують і положення чинного законодавства, зокрема аналіз статей 122 і 123 КПК України дозволяє зробити висновок, що визнанню цивільним позивачем передує, по-перше, визнання потерпілим, а по-друге, заявлення останнім цивільного позову. Таким шляхом іде й судова практика, виходячи з п. 7 Постанови № 13, відповідно до якого особа, якій заподіяно шкоду і яка пред'явила вимогу про її відшкодування, визнається одночасно потерпілим та цивільним позивачем, їй забезпечуються всі передбачені законом права як потерпілого, так і цивільного позивача. Також це підтверджується висновками дослідників, що цивільний позивач у кримінальному процесі — це той же потерпілий, який пред'явив у ході провадження по кримінальній справі вимоги про відшкодування шкоди, завданої (за його думкою) злочином [37, с. 7], тобто одночасно потерпілий є і цивільним позивачем, доводячи розмір заподіяної йому шкоди [296, с. 78], а категорія потерпілого є первинною відносно цивільного позивача [467, с. 135]. Крім того, як свідчать

матеріали вивчених кримінальних справ, у всіх випадках, коли цивільним позивачем визнавалася фізична особа, вона попередньо мала статус потерпілого. Переважна більшість ситуацій, коли цивільними позивачами визнавалися юридичні особи, стосувалися випадків, коли вони за наявності відповідної правової конструкції в КПК могли б бути визнані потерпілими.

Таким чином, можна зробити висновок, що за загальним правилом потерпілий та цивільний позивач збігаються в одній конкретній особі, і при подоланні прогалини щодо визнання потерпілими юридичних осіб ці поняття будуть ідентичними за обсягом. У той же час жертва злочину в цих випадках набуває подвійного статусу (потерпілий — цивільний позивач), що створює досить складну систему процесуальних правовідносин, пов'язаних із доказуванням характеру і розміру заподіяної злочином шкоди [41, с. 130]. Отже, урахуовуючи, що цивільний позивач не є самостійним учасником процесу: це лише умовне позначення однієї з якостей потерпілого або ж на-пряму діяльності останнього, спрямованої на відшкодування заподіяної йому злочином шкоди, це ставить питання про доцільність існування цивільного позивача як окремого учасника процесу в кримінальному судочинстві.

Існування у кримінальному процесі цивільного позивача обумовлене інститутом цивільного позову в кримінальній справі. Аналізуючи визначення останнього, які наводяться в юридичній літературі [362, с. 5; 372, с. 33; 420, с. 8; 510, с. 18], бачимо, що позовний спосіб примусового відшкодування насамперед пов'язаний із пред'явленням потерпілим вимоги про відшкодування заподіяної злочином шкоди. Одночасно така вимога має набувати форми позовної заяви, і на неї поширюються положення цивільного та цивільно-процесуального права, оскільки цивільний позов у кримінальній справі зберігає свою цивільно-процесуальну сутність [312, с. 4]. Сама можливість спільного розгляду цивільного позову і кримінальної справи вбачається дослідниками в наявності єдиного юридичного факту, який лежить в основі притягнення особи до кримінальної і цивільно-правової відповідальності в тих випадках, коли злочином завдано майнової чи моральної шкоди [188, с. 34], і має ряд переваг як для потерпілого, так і органів, що ведуть процес [36, с. 3; 188, с. 34].

Разом із тим думається, що в кримінальному процесі стосовно потерпілого така категорія, як «цивільний позов», не є повністю коректною, вона може виникати лише поза провадженням у кримінальній справі, коли для відшкодування заподіяної злочином шкоди він пред'являє позов в порядку цивільного судочинства. Натомість характер і обсяг його майнових претензій до обвинуваченого повинна визначати самостійна вимога про відшкодування заподіяної злочином шкоди, єдина для всіх його форм, і надання їй вигляду позовної заяви слід розглядати як варіант, що є інструментально зручним для законодавця і правозастосувача, однак не досить точно відображає сутність правовідносин, що складаються з приводу відшкодування заподіяної злочином шкоди.

У будь-якому разі необхідно підтримати погляди тих дослідників, які наголошують на публічному характері цього інституту [32, с. 149; 188, с. 33; 543, с. 226]. З огляду на це важлива роль у забезпеченні відшкодування потерпілому заподіяної злочином шкоди за допомогою цивільного позову належить органам прокуратури. З цього приводу судження практичних працівників, опитаних нами в ході анкетування, розподілились таким чином: шляхом роз'яснення потерпілому його права на цивільний позов у кримінальній справі це здійснюють 7 % опитаних; за допомогою нагляду за своєчасністю й обґрунтованістю визнання особи цивільним позивачем слідчим (органом дізнання) — 30 %; пред'явлення і підтримання цивільного позову в кримінальній справі — 45 %; викладення міркувань щодо цивільного позову в обвинувальній промові — 8 %. Решта 10 % респондентів застосовують комплексний підхід, вважаючи, що участь прокурора в забезпеченні прав потерпілого — цивільного позивача має здійснюватися всіма вказаними засобами. Таким чином, ця діяльність реалізується під час усієї участі прокурора у кримінальному судочинстві. Її специфікою є те, що: 1) на прокурора в числі інших осіб покладено обов'язки із забезпечення (ч. 1 ст. 29 КПК) і доказування (п. 4 ст. 64 КПК) цивільного позову; 2) він зобов'язаний здійснювати нагляд за виконанням цих обов'язків органами досудового розслідування; 3) прокурор уповноважений на пред'явлення і підтримання цивільного позову (ч. 2 ст. 29 КПК України).

Так, окрім забезпечення цивільного позову в широкому значенні — здійснюючи комплекс процесуальних дій зі створення умов для безперешкодної реалізації права потерпілого на задоволення цивільного позову, прокурор реалізує це завдання у вузькому значенні — уживаючи заходів до виявлення майна, що підлягає арешту, і накладення на нього арешту [420, с. 10]. Відповідні обов'язки виникають у прокурора із самого початку провадження у кримінальній справі, і навіть з моменту офіційного повідомлення про злочин у правоохоронні органи [188, с. 4; 490, с. 56]. Цей обов'язок прокурор має реалізувати незалежно від волевиявлення (клопотання) потерпілого і від того, чи заявлено цивільний позов про відшкодування завданої злочином шкоди [240, с. 87]. Це стосується й обов'язку щодо доказування предмета позову.

При цьому на противагу позиції радянських науковців, серед яких усталеною була точка зору, що обґрунтування розміру шкоди становить обов'язок цивільного позивача [111, с. 13; 113, с. 106; 471, с. 304–305], необхідно дотримуватись підходу, за якого доказування підстав цивільного позову є публічно-правовим юридичним обов'язком органів досудового розслідування та прокурора, а на потерпілого може покладатися лише тягар доказування [53, с. 1; 89, с. 19]. Відповідно до сформульованих у літературі поглядів щодо предмета доказування цивільного позову [53, с. 9, 11], прокурор повинен установити: подію злочину, що завдала шкоду; наявність заподіяної особі шкоди; причинно-наслідковий зв'язок між подією злочину та шкодою; вину заподіювача шкоди у її виникненні; обставини, які виключають можливість провадження щодо цивільного позову; негативну поведінку потерпілого; розмір шкоди; особу, якій злочином заподіяно шкоду, та особу, яка буде нести матеріальну відповідальність за завленим цивільним позовом.

Поряд із цим прокурор здійснює нагляд за додержанням закону щодо забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, який пред'явив вимогу про відшкодування завданої злочином шкоди, з боку органів дізнання і досудового слідства, під час якого, відповідно до вимог Генерального прокурора, повинен уживати заходів до забезпечення відшкодування завданої їм матеріальної та моральної шкоди та витрат на стаціонарне лікування (п. 7 Наказу № 4 гн).

Досі актуальними в цьому контексті залишаються міркування С. А. Альперта, згідно з якими прокурор зобов'язаний слідкувати, щоб своєчасно було вжито заходів до забезпечення цивільного позову, щоб органи розслідування зібрали всі докази, необхідні для правильного вирішення цивільного позову, щоб цивільному позивачеві було забезпечено реальну можливість здійснити його процесуальні права [12, с. 202]. У свою чергу, методика прокурорського нагляду в цій сфері складає встановлення таких питань, що виділяються в літературі [230, с. 41; 482, с. 26–27], а саме: чи вжито заходів до встановлення осіб, яким злочином заподіяно шкоди; чи відповідають закону і чи своєчасно оформлені процесуальні рішення про визнання таких осіб цивільними позивачами; чи роз'яснені цивільному позивачеві його права; чи є у справі заява фізичної чи юридичної особи, що містить прохання про відшкодування шкоди; чи відповідають закону заходи, вжиті до забезпечення пред'явленого чи можливого в майбутньому цивільного позову; чи відповідають закону заходи, вжиті органами розслідування для розшуку вкраденого, тощо.

Важливість установалення цих питань підтверджується й емпіричними даними, зокрема, у 36 % вивчених кримінальних справ заходи до забезпечення позову вживалися на прикінцевому етапі розслідування, у 30 % не вживалися взагалі, у решті справ питання про їх ужиття ставилося, але фактично заходів не вживалося через відсутність майна, на яке може бути накладено арешт. При цьому вказівки прокурора про вжиття таких заходів виявлено лише у 10 % кримінальних справ. Одночасно, за результатами проведеного нами анкетування, 89 % опитаних прокурорсько-слідчих працівників указали на невжиття заходів щодо забезпечення заявленого у справі цивільного позову як на обставину, що більшою мірою впливає на забезпечення прав потерпілого. Отже, у таких умовах нагляд прокурора за додержанням прав потерпілого — цивільного позивача на досудових стадіях процесу набуває особливої актуальності й потребує активізації.

З огляду на це, отримавши кримінальну справу разом з обвинувальним висновком, прокурор, перш ніж затвердити його, вирішує ряд питань, що мають безпосереднє відношення до відшко-

дування заподіяної злочином шкоди [2, с. 99]. Така перевірка набуває особливого значення у світлі п. 24 Постанови № 13, яка рекомендує судам гостро реагувати на виявлені під час судового розгляду факти незабезпечення або несвоєчасного забезпечення відповідними органами реального відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому злочином. Тож, затвердивши обвинувальний висновок, прокурор фактично бере на себе відповідальність за забезпечення відшкодування заподіяної злочином шкоди, що здійснювалась органами досудового розслідування, як перед потерпілим, так і перед судом.

Ця діяльність продовжується протягом усієї участі прокурора в судовому розгляді кримінальної справи, зокрема, відповідно до п. 5.4 Наказу № 5 гн прокурорам при підтриманні державного обвинувачення «необхідно у всіх передбачених законом випадках ставити питання перед судом про призначення додаткового покарання, відшкодування завданих злочином матеріальних збитків та компенсації моральної шкоди». Свій логічний розвиток це знаходить під час виголошення прокурором обвинувальної промови, в якій він зобов'язаний висловити своє ставлення до заявленого позову [177, с. 147], що передбачає висловлення думки про його обґрунтованість чи необґрунтованість і пропозицію задовольнити чи не задовольняти його [246, с. 82], незалежно від того, чи його пред'являв і підтримував прокурор, чи сам потерпілий. Таким чином, при підтриманні державного обвинувачення прокурор не може ігнорувати питання цивільного позову, а зобов'язаний активно висловлювати свої думки і пропозиції щодо нього.

Особливу увагу прокурор повинен звертати на питання відшкодування заподіяної злочином шкоди у випадках закриття кримінальної справи з не реабілітуючих підстав, оскільки положення статей 214 та 28 КПК України істотно ускладнюють можливість потерпілого одержати відшкодування в таких випадках. На думку Р. І. Матюшенка, якщо цивільний позов не було пред'явлено, прокурор за своєю ініціативою повинен пред'явити цивільний позов для розгляду справи у порядку цивільного судочинства. Іншим пропонованим автором варіантом є вирішення цивільного позову судом при прийнятті рішення про закриття кримінальної справи з не реабілітуючої підстави [332,

с. 130–131]. Думається, що такі пропозиції заслуговують на увагу, і відповідно прокурор при закритті кримінальної справи з тієї чи іншої не реабілітуючої підстави (якщо добровільне відшкодування шкоди не є умовою для звільнення особи від кримінальної відповідальності) повинен порушити перед судом питання щодо вирішення існуючого у справі цивільного позову. В іншому випадку прокурор має продовжити діяльність із підтримання пред'явленого ним цивільного позову в порядку цивільного судочинства.

Крім того, заслуговують розгляду питання пред'явлення або підтримання прокурором цивільного позову в кримінальній справі. Така можливість передбачена ст. 33 Закону України «Про прокуратуру», ч. 2 ст. 29 та ч. 4 ст. 264 КПК України. У літературі вказується, що самостійно потерпілі пред'являють мінімальну кількість позовів, причому одиничні з них задовольняються при винесенні вироку в кримінальній справі [137, с. 45]. Аналогічної думки дотримується Уповноважений з прав людини РФ, який констатує, що без участі прокурора потерпілому дуже складно відстояти свої права і законні інтереси самостійно, тому цивільний позов у кримінальному процесі майже завжди малоефективний [495]. З огляду на це діяльність прокурора з пред'явлення і підтримання цивільного позову є найбільш дієвим засобом відшкодування потерпілим заподіяної злочином шкоди.

На підстави пред'явлення або підтримання цивільного позову прокурором указує ч. 2 ст. 29 КПК України: «якщо цього вимагає охорона інтересів держави, а також громадян, які за станом здоров'я чи з інших поважних причин не можуть захистити свої права». Думається, за логікою законодавця така можливість передбачається в усіх випадках, коли потерпілий не може самостійно або через представника пред'явити і підтримувати цивільний позов. Тому можна погодитися, що «іншими поважними причинами» можуть виступати будь-які суб'єктивні та об'єктивні обставини, які перешкоджають законному праву особи заявити позов про відшкодування завданої їй злочином шкоди [32, с. 150], що визначаються прокурором, виходячи із обставин справи і свого внутрішнього переконання. При цьому, як справедливо зауважує Л. О. Курочкіна, суд не може відмовити йому у пред'явленні та підтриманні цивільного позову в

інтересах потерпілого [246, с. 81]. Натомість вивчення кримінальних справ показує, що пред'явлення цивільного позову на користь потерпілого відбувається лише приблизно у 10 % ситуацій, коли необхідним є відшкодування заподіяної злочином шкоди, що не можна визнати задовільним. Тому підстави для пред'явлення прокурором цивільного позову в інтересах потерпілих мають тлумачитись найбільш широко і потребують чіткого визначення в законі та на рівні галузевих наказів.

Закон не містить положень щодо приводу пред'явлення прокурором цивільного позову або його підтримання. У зв'язку із цим у літературі зазначається, що в таких випадках вимога особи, яка зазнала шкоди від скоєння злочину, про її відшкодування не є обов'язковою [363, с. 77], хоча, на наш погляд, у таких випадках вимога потерпілого також наявна, але формулює, висуває та підтримує її прокурор в інтересах останнього. У визначенні обсягу шкоди, яка підлягає відшкодуванню за допомогою цивільного позову, прокуророві слід виходити із того, що такий «з'єднаний процес» має гарантувати потерпілому можливість відшкодування завданої злочином шкоди в тому розмірі, який він міг би одержати при розгляді позову в порядку цивільного судочинства, інакше існування цього інституту в кримінальному процесі було б неефективним [89, с. 13].

Отже, до цього обсягу треба включати: пряму дійсну шкоду, неодержані доходи, витрати, які поніс потерпілий у зв'язку з участю у справі [363, с. 6], та витрати на відновлення порушених прав потерпілого (вартість медичної, соціальної, правової допомоги тощо). Специфіку має компенсація моральної шкоди, цивільний позов щодо якої через особливий і суто індивідуальний характер такої шкоди [95, с. 38; 393, с. 154] може пред'являти лише особа, якій злочином фактично завдано страждань, а участь прокурора обмежується наданням потерпілому допомоги по складанню та принесенню відповідного позову, підтриманню його в судовому розгляді [233, с. 10].

Важливо усвідомлювати при цьому, що в разі, коли прокурор пред'являє або підтримує цивільний позов, він не стає цивільним позивачем, проте пред'явлення цивільного позову прокурором тягне за собою набуття особою, в інтересах якої він був

пред'явлений, усього комплексу прав цивільного позивача, разом із тим у повному обсязі покладаючи зобов'язання доводити підстави та умови, а також підтримувати позов у суді саме на прокурора [32, с. 154]. Останнє здійснюється прокурором під час підтримання державного обвинувачення і полягає в активному відстоюванні необхідності задоволення позову перед судом. У той же час у літературі відмічається, що прокурор не зв'язаний обов'язком підтримувати цивільний позов і зобов'язаний відмовитися від нього чи від його підтримання, якщо в результаті судового розгляду дійде висновку про його необґрунтованість [32, с. 152; 354, с. 3]. Але така відмова не позбавляє особу, якій злочином заподіяно шкоду, ані самостійно підтримувати цей позов далі, ані пред'явити його в порядку цивільного судочинства.

Залишається невирішеним питання, у межах якої функції прокуратури прокурор пред'являє або підтримує цивільний позов у кримінальному процесі. Так, у Законі «Про прокуратуру» ст. 33 «Подання цивільного позову про відшкодування заподіяних злочином збитків» міститься у главі 2, присвяченій нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. У КПК України норми щодо пред'явлення та підтримання прокурором цивільного позову містяться як серед основних положень кримінального судочинства (ч. 2 ст. 29), так і у ст. 264 КПК «Участь прокурора в судовому засіданні», яка регулює питання підтримання прокурором державного обвинувачення. Невизначеність у питанні природи і функціональної спрямованості цієї діяльності простежується і на рівні наказів Генерального прокурора України. Норми щодо цього містяться у п. 7 Наказу № 4 гн «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство», п. 5.4 Наказу № 5 гн «Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення», у той час як у Наказі Генерального прокурора України від 29 листопада 2006 року № 6 гн «Про організацію представництва прокурором в суді інтересів громадянина або держави та їх захисту при виконанні судових рішень» пред'явлення і підтримання прокурором цивільного позову в кримінальній справі не згадується.

У той же час пред'явлення та підтримання цивільного позову найбільшою мірою відповідає діяльності прокуратури з реалізації функції представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом (п. 2 ст. 121 Конституції України, ст. 36¹ Закону України «Про прокуратуру»). Конституція України і Закон «Про прокуратуру», визначаючи сферу реалізації функції представництва, містять указівку лише на загальне поняття «суд». І хоча в літературі представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді традиційно розглядається лише в межах цивільного, господарського й адміністративного судочинства [177, с. 169–172; 346, с. 7], однак пред'явлення і підтримання прокурором цивільного позову в кримінальній справі тяжіє саме до представництва, а не до підтримання державного обвинувачення чи нагляду.

На користь цього свідчать такі обставини: 1) пред'явлення цивільного позову в кримінальній справі та участь у його розгляді в суді відповідає формам представництва, визначеним у ч. 3 ст. 36¹ Закону «Про прокуратуру»; 2) ця діяльність має з представництвом однакові підстави та мету, оскільки є формою захисту інтересів держави, а також громадян, які з поважних причин не можуть захистити свої права; 3) пред'явлення та підтримання цивільного позову відрізняється від підтримання державного обвинувачення за своєю сутністю: у першому випадку це дії, спрямовані на захист інтересів держави та громадян, а у другому — переслідування особи, яка злочинно порушила норму права, викриття цієї особи прокурором через функцію обвинувачення [177, с. 122]; 4) ця діяльність відрізняється і від нагляду за додержанням законів органами, які проводять досудове слідство і дізнання: останній полягає в контролі прокурора за цими органами в досудових стадіях процесу, що має на меті забезпечення законності при розслідуванні злочинів. Натомість пред'явлення і підтримання цивільного позову виходять за межі цієї стадії, мають іншу мету і завдання, ніж наглядова діяльність прокурора.

Окрім того, фактично це підтверджується і результатами проведеного нами анкетування прокурорсько-слідчих працівників, за результатами якого 40 % указали представництво серед функцій прокуратури, за допомогою яких здійснюється забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, при цьому 7 % визнали її пріори-

тетною щодо цього функцією. На поширення і навіть практичну реалізацію такої думки вказують і матеріали вивчених кримінальних справ, за якими прокурором пред'являвся цивільний позов, у 27 % яких при обґрунтуванні підстав і приводів подання позову містилися посилання на ст. 36¹ Закону «Про прокуратуру», присвячену представництву.

Таким чином, напрям діяльності прокурора із пред'явлення і підтримання прокурором цивільного позову в кримінальній справі за сутністю, підставами, метою і формою відповідає функції представництва прокурором інтересів держави або громадянина в суді, тому його можна розглядати як представництво у кримінальному судочинстві, що має свою специфіку, зумовлену природою і характером останнього, поряд з представництвом прокурором інтересів громадян або держави в цивільному, адміністративному та господарському судочинстві.

У той же час у ситуації, коли цивільний позов можна вважати одним із найбільш ефективних засобів захисту майнових прав потерпілих у кримінальному судочинстві [489, с. 67] лише в умовах, коли цей інститут є майже єдиною і більш-менш урегульованою формою захисту порушених злочином майнових прав [223, с. 8], усе більшого значення набуває відшкодування потерпілому заподіяної злочином шкоди за рахунок держави. В основі цього підходу лежить така теза: «у разі неспроможності держави забезпечити потерпілому відшкодування шкоди особою, яка заподіяла цю шкоду, відшкодувати її має сама держава» [495]. Таким чином, держава несе відповідальність за невиконання свого обов'язку з підтримання належного правопорядку і безпеки для всіх членів суспільства [317, с. 62–63], оскільки не захистила особу від злочинного посягання [523, с. 152].

На міжнародному рівні вказані питання розглядалися у пп. 12, 13 Декларації, яка пропонувала сприяти створенню, укріпленню і розширенню національних фондів для надання компенсації жертвам злочинів, Конвенції «Про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів», Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи, де компенсація заподіяної злочином шкоди згадується на рівні з відшкодуванням з боку правопорушника, Модельному КПК для країн СНД, ст. 204 якого передбачено, що потерпілий має право на

отримання за рахунок коштів бюджету незалежної держави компенсації шкоди, заподіяної йому забороненим кримінальним законом діянням, якщо факт скоєння щодо нього такого діяння встановлено відповідним чином. Крім того, можливість державної компенсації потерпілому передбачена в багатьох зарубіжних державах: ФРН, у якій відповідний закон про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів було ухвалено 11 травня 1976 року [424, с. 24], Франції (статті 706³–706¹³ КПК Франції) [335], Великій Британії, Новій Зеландії, Австралії, Канаді [183, с. 55, 58–67], США (Розділ 18 U. S. C. § 3664 Зводу законів США, Закон «Про жертви злочину» від 1984 року) [249, с. 57–63] та ін.

На сьогоднішній день в Україні ідею щодо відшкодування потерпілому заподіяної злочином шкоди за рахунок держави підтримують фактично всі дослідники, які торкалися цього питання: В. Нор [368–375], О. Крикунов [232], Н. Карпов та Т. Цвігун [181], О. Кучинська [252–253], І. Малютін [317], Д. Плячков [408] та ін. [28; 289]. Знаходить позитивний відгук вона і в середовищі практичних працівників: підтримують відшкодування заподіяної злочином шкоди за рахунок держави 70 % опитаних, решта — не заперечують проти такого підходу. Правові передумови для втілення її в життя закладено у ЦК України, відповідно до якого майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок злочину (ст. 1177), а також шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину (ст. 1207), відшкодовується потерпілому державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною. Однак попри те, що ЦК України відсилає до спеціального закону з цих питань, а його розроблення і впровадження в практику механізму відшкодування потерпілим шкоди, заподіяної злочином, передбачалося на другому етапі (з 2006 року) реалізації Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів [217], на сьогодні закону «Про відшкодування за рахунок держави заподіяної потерпілому злочином шкоди» досі не прийнято.

Думається, що із прийняттям такого закону провідну роль у справі компенсації за рахунок держави завданої потерпілому злочином шкоди відіграватиме прокуратура. Така позиція підтримується не

всіма дослідниками, зокрема В. Т. Нор вважає, що питання державної компенсації варто відвести «в бік» від кримінального судочинства, створивши для цього спеціальний орган з відділеннями на місцях [545, с. 133]. На нашу ж думку, хоча необхідність створення Фонду допомоги потерпілим від злочинів та пошуку джерел його наповнення [182, с. 19; 251, с. 53; 252, с. 10–11; 300, с. 85; 545, с. 169] не викликає сумнівів, вирішення питання щодо призначення відшкодування все ж має відбуватися в межах кримінального судочинства і залежати від уповноважених державних органів — прокурора і суду. Характерно, що широкі задіяння прокурора у процедуру відшкодування передбачалося і законопроектами з цих питань, які знаходились на розгляді Верховної Ради України. Так, у пояснювальній записці до законопроекту № 6283 указувалося, що питання про відшкодування потерпілому шкоди за рахунок держави мають вирішувати прокурор, який здійснює нагляд за розслідуванням кримінальної справи (в якій громадянина визнано потерпілим), та суд, що приймає відповідне рішення за заявою прокурора (за обов'язкової участі громадянина у розгляді справи [418]). Думається, що такий підхід має бути взято за основу при розробленні нових законопроектів, а також втілено у КПК та ЦПК України.

Узагальнюючи участь прокурора у вирішенні вказаних питань, можна відзначити таке. У разі невстановлення особи, яка вчинила злочин, або визнання її неплатоспроможною (у разі відсутності майна, на яке може бути звернено цивільний позов) прокурор повинен повідомити про наявність цих обставин потерпілого і роз'яснити йому право на відшкодування шкоди за рахунок держави. За наявності вимоги потерпілого про відшкодування заподіяної шкоди прокурор має перевірити наявність умов та підстав для відшкодування її за рахунок держави, якими, крім предмета доказування по цивільному позову, виступає відсутність у кримінальній справі протягом певного строку даних про особу, яка вчинила злочин, або про належне їй майно, за рахунок якого може бути відшкодована заподіяна злочином шкода. З огляду на те, що при встановленні цього строку треба виходити із необхідності негайного відшкодування збитків від злочину після встановлення факту їх заподіяння та розміру [502, с. 283], вважаємо, що таким строком є встановлені по цій справі строки

досудового слідства. У межах цих строків прокурор приймає рішення про підтримання вимоги потерпілого про відшкодування йому шкоди за рахунок держави і направлення заяви до суду або про відмову в її підтриманні.

Далі, у разі підтримання вимоги громадянина прокурор надсилає заяву про відшкодування заподіяної злочином шкоди за рахунок держави до суду, про що повідомляє потерпілого. Участь у розгляді справи потерпілого та прокурора має бути обов'язковою, при цьому суд заслуховує вимогу потерпілого і висновок прокурора з цього питання. За результатами розгляду суд може ухвалити рішення про відшкодування громадянину матеріальної шкоди за рахунок держави повністю або у певній частині чи відмовити в задоволенні вимоги потерпілого через відсутність підстав для такого відшкодування. Копії цього рішення надсилаються до потерпілого, прокурора, а також відповідного відділення Державного фонду допомоги потерпілим від злочинів для здійснення відшкодування.

У загальних рисах такий порядок необхідно поширити і на ситуації, в яких особа, що вчинила злочин, відома, однак є неплатоспроможною (що встановлюється на підставі відсутності у неї майна, на яке може бути звернено стягнення потерпілого), у разі виправдання підсудного з підстав недоведеності участі у вчиненні злочину, а також при закритті кримінальної справи в порядку ст. 282 КПК України з тією, однак, відмінністю, що в такому разі питання про відшкодування заподіяної злочином шкоди за рахунок держави має вирішуватись судом одночасно з постановленням вироку (винесенням постанови про закриття кримінальної справи) та розв'язанням цивільного позову у кримінальній справі, а прокурор порушує питання про це також і в обвинувальній промові.

Крім того, прокурор має брати активну участь у компенсації витрат держави на відшкодування потерпілим шкоди, заподіяної злочином. Це обумовлюється тим, що тягар відшкодування в кінцевому підсумку має бути перекладено на особу, що вчинила злочин. У цьому контексті не можемо погодитися із Т. І. Присяжнюк, яка стверджує, що держава не є відповідачем щодо потерпілого від злочину, а лише надає йому соціальну допомогу за наявності умов, визначених у законі [424, с. 25]. Більш обґрунтованою вважаємо позицію, відповідно

до якої держава в таких випадках несе допоміжну, субсидіарну майнову відповідальність, одночасно набуваючи право пред'явити до винного регресний позов [552, с. 136]. Задля цього працівник прокуратури, який здійснює нагляд за досудовим розслідуванням відповідної кримінальної справи, шляхом надання доручень органам дізнання та вказівок слідчому вживає заходів до встановлення особи, яка вчинила злочин або належного їй майна. Після його встановлення матеріали передаються залежно від обставин справи підрозділам підтримання державного обвинувачення або представництва, які готують, пред'являють і підтримують позов в інтересах держави з метою звернення стягнення на останнє в порядку регресу. Після цього в межах загальнонаглядової діяльності прокурором здійснюється нагляд за виконанням рішення суду щодо стягнення відповідних коштів до державного бюджету і перерахування їх до Державного фонду допомоги потерпілим.

Підсумовуючи викладене, слід констатувати в цілому вкрай незадовільний стан відшкодування заподіяної потерпілому злочином шкоди в Україні. Як справедливо зауважують В. В. Голіна та інші дослідники, незважаючи на наявність певної судової процедури відшкодування шкоди потерпілому, у цілому закінченого, ефективно діючого механізму такого відшкодування (від прийнятого судового рішення до реальної реституції) в Україні немає [82, с. 189; 310, с. 30; 501, с. 86]. З огляду на це розв'язання проблеми відшкодування потерпілому злочином шкоди потребує концептуальної єдності законодавчої регламентації цих питань та створення належного організаційного механізму. Указані завдання пропонуємо вирішити за рахунок втілення в кримінально-процесуальному законодавстві основних форм відшкодування: добровільного, примусового та за рахунок держави. Далі, уявляється правильним пов'язати всі ці форми виключно із завданням повного забезпечення права потерпілого на відшкодування. Відповідно до цього як загальне правило потрібно передбачити, що в разі заподіяння злочином шкоди потерпілому останній має право пред'явити вимогу про її відшкодування. Така вимога, яка має єдину форму і зміст (загалом аналогічні позовній заяві), має розглядатися як єдиний привід для відшкодування заподіяної потерпілому злочином шкоди за допомогою всіх існуючих і потенційно

можливих форм відшкодування. Право на її пред'явлення має бути роз'яснено одночасно із набуттям особою статусу потерпілого, воно, за винятком установлених законом випадків, має розглядатися як диспозитивне право потерпілого, однак таке, що набуває публічного характеру і підкріплюється обов'язком уповноважених осіб з його доказування і забезпечення. Крім того, указане право потерпілого має «наскрізний» характер: у разі неможливості задоволення цієї вимоги в межах однієї із форм вона переходить до іншої і так далі, аж до повного відшкодування заподіяної злочином шкоди і поновлення прав потерпілого.

Відповідно забезпечення пропонованої нами вимоги потерпілого має бути покладено на прокурора, оскільки від нього, як було з'ясовано, значною мірою залежить реалізація кожної із форм відшкодування. Прокурор активно діє в межах кожної з них, комплексно реалізуючи наглядові засоби, представницькі та функцію підтримання державного обвинувачення, через що вказану діяльність прокурора необхідно визначити як міжгалузеву [230, с. 35]. З огляду на це слід урахувувати, що на практиці така діяльність здійснюватиметься різними структурними підрозділами і практичними працівниками органів прокуратури, тому вказані питання мають вирішуватися відповідним наказом ГПУ.

Оскільки потерпілого як суб'єкта правових відносин доцільно розглядати як особу, якій повною мірою не відшкодована завдана злочином шкода [390, с. 139], то ця діяльність, розпочинаючись на стадії порушення кримінальної справи, пронизує все кримінальне судочинство і закінчується на стадії виконання вироку [2, с. 101], у момент повного відшкодування заподіяної злочином шкоди. При цьому забезпечення останнього набуває особливо важливого значення з огляду на те, що за наслідками виконання судових рішень потерпілі нерідко зовсім не одержують суми, визначеної вироком до відшкодування [252, с. 10–12]. На порушення прав потерпілого на стадії виконання судового рішення звернули увагу найбільша кількість (40 %) опитаних прокурорсько-слідчих працівників. Тож прокурор не повинен самоусуватися від забезпечення прав потерпілого після набрання вироком суду законної сили і має проконтролювати весь процес поновлення потерпілого в його правах, порушених злочином.

Вважаємо, що на всю діяльність прокурора в цьому напрямі рівною мірою поширюються принципи законності, обґрунтованості, своєчасності, повноти і всебічності, конкретності, реального забезпечення відшкодування заподіяної злочином шкоди [230, с. 45–52]. При цьому визначальною засадою має виступати принцип обов'язкового відшкодування потерпілому заподіяної злочином шкоди, який має отримати правове закріплення в новому КПК України.

Висновки

На підставі проведеного в роботі теоретичного узагальнення формулюється вирішення наукового завдання щодо інституалізації діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, а також удосконалення базових для неї інститутів потерпілого та прокурора у кримінальному судочинстві України таким чином.

1. Необхідно розробити механізм забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України, серед суб'єктів якого передбачити: у числі державних органів — прокурора, суд, органи дізнання і досудового слідства; у числі недержавних — адвокатуру, служби медіації та ін. Діяльність указаних суб'єктів у напрямі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого обумовлюється їх правозахисною спрямованістю і в організаційно-інституціональному аспекті розглядається як їх міжфункціональне завдання, а при вступі у кримінальну справу — окрема процесуальна функція забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. Роль прокурора в цьому механізмі розглядається як провідна в безпосередньому забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого та координаційна і спрямовуюча — щодо діяльності інших суб'єктів у цьому напрямі.

2. До правових основ діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого належить сукупність правових норм, які визначають засади цієї діяльності, регламентують її порядок, визначають способи, методи і засоби забезпечення прокурором прав і законних інтересів потерпілого, що складаються на міжнародному та національному рівнях.

На міжнародному рівні правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого складають: 1) міжнародно-правові стандарти захисту прав потерпілого; 2) міжнародно-правові стандарти діяльності органів прокуратури. На їх основі можна виокремити міжнародно-правові стандарти діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. Обґрунтовується необхідність надання їм обов'язкової сили: 1) на міжнародному рівні — через укладення відповідної Конвенції, яка перед-

бачила б права потерпілого та механізми їх забезпечення; 2) на національному рівні — шляхом законодавчого впровадження цих стандартів у правову систему України, втілення їх у конституційне, кримінальне, кримінально-процесуальне законодавство як принципів і на цій основі розширення прав потерпілого.

3. Діяльність прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого пропонується розглядати як самостійний міжфункціональний напрям роботи органів прокуратури України, спрямований на реалізацію, охорону та захист визнаних Конституцією України, законами України, а також загальновизнаними нормами міжнародного права прав і законних інтересів потерпілих, додержання законів із цих питань органами, від яких залежить реалізація цих прав.

Предмет цієї діяльності розглядається як комплексний, і до нього входить забезпечення додержання всіх прав потерпілого та реалізації його законних інтересів: 1) самим прокурором; 2) іншими органами й особами, які беруть участь у справі і від яких це залежить.

Завданням цієї діяльності є реалізація, охорона і захист прав і законних інтересів потерпілого.

4. Забезпечення прокурором права потерпілого на доступ до правосуддя полягає в наданні йому реальної можливості безперешкодного звернення до суду, органів і процедур кримінальної юстиції з метою захисту своїх прав. Алгоритм діяльності прокурора із забезпечення права потерпілого на доступ до правосуддя можна уявити таким чином: «звернення до компетентного органу із заявою чи повідомленням про злочин — їх прийом, реєстрація, перевірка і вирішення — порушення кримінальної справи — визнання особи потерпілим».

5. Забезпечуючи право потерпілого на участь у кримінальному переслідуванні, прокурор реалізує, охороняє і захищає його можливість здійснювати процесуальну діяльність, спрямовану на викриття, засудження та покарання винної у злочині особи, в одній із чотирьох можливих форм: 1) співобвинувачення (характеризує участь потерпілого у кримінальному переслідуванні, що здійснюється прокурором); 2) субсидіарне обвинувачення (підтримання потерпілим обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі в разі зміни прокурором державного обвинувачення); 3) публічно-приватне обвинувачення

(продовження обвинувальної діяльності потерпілого внаслідок відмови прокурора від державного обвинувачення); 4) приватне обвинувачення (визначає потерпілого як самостійного суб'єкта кримінального переслідування).

6. Предметом діяльності прокурора із забезпечення права потерпілого впливати на виникнення, розвиток та результати провадження у справі є додержання прав потерпілого на: заявлення клопотань; заявлення відводів; подання скарг на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду; висловлення своєї позиції щодо окремих процесуальних рішень і її врахування при їх прийнятті.

7. Діяльність прокурора із забезпечення права потерпілого на інформацію полягає в забезпеченні прав потерпілого на одержання достатніх відомостей щодо: процесуального статусу, прав і обов'язків як учасника кримінального процесу; прийнятих рішень про виникнення, хід та результати провадження у справі; проведення різних процесуальних дій, їх місця та часу, а також можливості участі у цих діях; суб'єктів та способів забезпечення прав потерпілого; відшкодування заподіяної злочином шкоди, а також різні форми допомоги.

8. Забезпечення прокурором права потерпілого на примирення з винним передбачає сприяння в досягненні порозуміння з винним та добровільного прощення потерпілим цієї особи, а також втілення в життя визначених законом правових наслідків такого примирення. Прийняття процесуальних рішень щодо направлення справи на примирення та її результатів необхідно покласти на прокурора, а також передбачити його обов'язкову участь в організації і проведенні процедур медіації.

9. Діяльність прокурора із забезпечення права потерпілого на захист і безпеку включає: вжиття заходів щодо попередження неправомірним впливам і загрозам безпеці потерпілого; у разі виникнення останніх — участь у: прийнятті рішення щодо застосування заходів безпеки; реалізації окремих заходів безпеки; забезпеченні супутніх прав потерпілого під час застосування заходів безпеки; прийнятті рішення щодо скасування заходів безпеки; оскарженні дій і рішень з приводу застосування заходів безпеки, їх зміни чи скасування; нагляді за додержанням законів при застосуванні заходів безпеки до потерпілого іншими органами.

10. Роль прокурора в забезпеченні права потерпілого на правову допомогу виявляється в гарантуванні його можливості щодо одержання фахових консультацій, допомоги у складанні процесуальних документів та представництва інтересів під час участі у провадженні по кримінальній справі. Задля розширення можливостей прокурора в цьому напрямі доцільно передбачити в українському законодавстві право потерпілого на консультацію з прокурором.

11. Діяльність прокурора із забезпечення права потерпілого на відшкодування заподіяної злочинцем шкоди полягає у вжитті заходів до поновлення порушених злочинцем прав потерпілого шляхом задоволення вимог потерпілого про відшкодування шкоди в межах добровільного або примусового відшкодування шкоди за рахунок винного або компенсації з боку держави. Ця діяльність реалізується в межах всіх функцій прокуратури до моменту повного відшкодування заподіяної злочинцем шкоди, що означає завершення діяльності із забезпечення прокурором прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві в цілому.

12. Основним недоліком правових основ діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого є фактична відсутність її правової регламентації як єдиного правового інституту. З цією метою, а також для вдосконалення правового становища потерпілого пропонується:

1) розробити і прийняти Закон України «Про забезпечення прав і законних інтересів потерпілих від злочинів»;

2) внести відповідні зміни та доповнення до чинного законодавства:
– до розділу II Конституції України включити статтю такого змісту: «**Стаття ...** Кожному гарантується захист від протиправних посягань. Потерпілий від злочину має право на доступ до правосуддя і відшкодування заподіяної злочинцем шкоди за рахунок держави. Система органів і процедур кримінального судочинства повинна відповідати потребам потерпілих від злочину. Права і законні інтереси потерпілого забезпечуються державою»;

– частину 3 ст. 129 Конституції доповнити такими положеннями: «**Основними засадами судочинства є: ...10)** забезпечення прав і законних інтересів потерпілого від злочину; 11) відшкодування потерпілому заподіяної злочинцем шкоди»;

– у Законі України «Про прокуратуру» визначити, що завданнями органів прокуратури є забезпечення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересів держави, передбачених Конституцією України, іншими актами законодавства та таких, що впливають із загальновизнаних норм і принципів міжнародного права;

– у ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України передбачити, що завданням кримінального судочинства є забезпечення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересів держави, чиї охоронювані кримінальним законом права були порушені злочином чи іншим суспільно небезпечним діянням;

– крім того, закріпити у КПК України:

1) принцип забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та презумпцію відшкодування заподіяної потерпілому злочином шкоди;

2) визначення поняття потерпілого, відповідно до якого потерпілим визнається фізична особа, юридична особа, а також держава у справах про відповідні злочини; правонаступники потерпілого, а в разі їх відсутності — держава в особі уповноваженого органу у сфері соціального захисту населення;

3) підстави визнання потерпілим, відповідно до яких особа визнається потерпілим за наявності достатніх даних щодо порушення її прав, охоронюваних кримінальним законом, злочином чи іншим суспільно небезпечним діянням, вчиненим іншою особою;

4) момент визнання потерпілим — одночасно з порушенням кримінальної справи, а в разі, коли достатні дані щодо підстав визнання особи потерпілим на даний момент відсутні — то негайно після встановлення таких підстав;

5) прокурора як суб'єкта прийняття рішення про визнання особи потерпілим та обов'язок інших уповноважених органів протягом доби надсилати прокуророві копію постанови про визнання особи потерпілим;

6) можливість особи подати заяву про визнання її потерпілим, оскарження такого рішення, припинення участі особи у справі як потерпілого за відсутності для цього підстав;

7) порядок оскарження рішень, дій (бездіяльності) органів дізнання, слідчого і прокурора до суду, згідно з яким особа, інтересів якої це стосується, може подати скаргу до суду через прокурора, який

зобов'язаний провести за скаргою власну перевірку і брати участь у розгляді скарги в суді;

8) порядок роз'яснення прав потерпілому, який передбачає обов'язкове надання йому письмового переліку цих прав та їх роз'яснення;

9) право потерпілого бути поінформованим про прийняття рішень у справі, які стосуються його прав та законних інтересів, у формі надсилання йому копії відповідної постанови;

10) порядок примирення потерпілого з підозрюваним, обвинуваченим, відповідно до якого прокурор: може зупинити провадження у справі для застосування примирних процедур; приймає рішення щодо подальшого провадження у справі за їх наслідками; у разі ухилення обвинуваченим від виконання зобов'язань, взятих на себе в акті примирення, відновлює провадження у кримінальній справі;

11) випадки обов'язкової участі у справі представника потерпілого та забезпечення її за рахунок держави;

12) перелік процесуальних дій, участь потерпілого у проведенні яких є обов'язковою, за такими критеріями: потерпілий бере безпосередню участь у цих діях; ці дії проводяться за його клопотанням; процесуальні дії мають безпосереднє відношення до забезпечення прав і законних інтересів потерпілого;

13) у тексті КПК терміни «цивільний позивач» та «цивільний позов» замінити на «потерпілий, який пред'явив вимогу про відшкодування заподіяної злочином шкоди» та «вимога потерпілого про відшкодування заподіяної злочином шкоди»;

14) у ч. 3 ст. 27 КПК передбачити, що скарги від потерпілого надходять до прокурора, який порушує кримінальну справу і, оформивши скаргу за правилами, встановленими ст. 251 КПК, передає її до суду. Прокурор зобов'язаний порушити справу і за відсутності скарги потерпілого, а також вступити в порушену справу з огляду на: неповнолітній вік потерпілого; недієздатність або обмежену дієздатність; інші фізичні або психічні вади, які перешкоджають можливості самостійно захистити свої законні інтереси; залежність від обвинуваченого та інші причини, а також у разі, коли постраждалому невідомі дані про особу, яка вчинила злочин.

13. Для регламентації організаційних аспектів указаної діяльності прокурора необхідно розробити і видати Наказ Генерального прокурора України «Про організацію роботи прокуратури із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України», яким визначити об'єкт і предмет цієї діяльності, її основні напрями, форми і засоби, за допомогою яких здійснюється забезпечення прав і законних інтересів потерпілого прокурорами всіх рівнів, а також установити критерії ефективності цієї роботи, працівників, відповідальних за неї у складі кожної ланки прокурорської системи, контроль виконання та інші подібні питання.

Анкета
опитування прокурорського-слідчих працівників
із питань забезпечення прав і законних інтересів потерпілого
у кримінальному судочинстві України

(Опитувалися помічники та заступники прокурора, задіяні на напрямах нагляду за додержанням законів органами дізнання та досудового слідства, підтримання державного обвинувачення, а також слідчі прокуратур районного рівня Харківської, Донецької, Полтавської та Сумської областей. Опитування проводилося під час проведення відповідних методичних семінарів упродовж 2010 року. Участь в анкетуванні взяли 270 осіб.)

1. Права і законні інтереси кого з указаних учасників кримінального процесу України, на Ваш погляд, є найбільш важливими та потребують захисту?

- 1.1. Потерпілого — 81 %.
- 1.2. Підозрюваного, обвинуваченого, підсудного — 0.
- 1.3. Цивільного позивача — 2 %.
- 1.4. Цивільного відповідача — 0.
- 1.5. Інший варіант (укажіть, який саме):
усіх вищевказаних — 2 %;
потерпілого та обвинуваченого — 15 %.

2. Чи вважаєте Ви, що права і законні інтереси потерпілого у кримінальному процесі України забезпечуються належним чином?

- 2.1. Забезпечені недостатньо — 41 %.
- 2.2. Забезпечені частково, потребують деяких змін — 53 %.
- 2.3. Забезпечені повністю — 6 %.

3. Від чого, на Вашу думку, найбільшою мірою залежить забезпечення прав і законних інтересів потерпілого?

- 3.1. Від особистої активності потерпілих у реалізації своїх прав — 22 %.
- 3.2. Від діяльності уповноважених органів і посадових осіб — 52 %.
- 3.3. Інший варіант (укажіть, який саме):
від 3.1 і 3.2 в сукупності — 15 %;
від законодавчого закріплення — 11 %.

4. Від кого з указаних суб'єктів, на Вашу думку, найбільшою мірою залежить забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві?

- 4.1. Орган дізнання — 0.
- 4.2. Слідчий — 30 %.
- 4.3. Прокурор — 15 %.
- 4.4. Суддя (суд) — 15 %.
- 4.5. Адвокат-представник потерпілого — 7 %.
- 4.6. Інший варіант (укажіть, який саме):
 - слідчий і прокурор — 7 %;
 - від усіх зазначених — 26 %.

5. Чи вважаєте Ви доцільним покладення на прокуратуру додаткових обов'язків щодо забезпечення прав і законних інтересів потерпілого?

- 5.1. Так — 52 %.
- 5.2. Ні — 48 %.

6. У межах якої функції прокуратури найбільшою мірою здійснюється діяльність із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого?

- 6.1. Нагляд за додержанням законів органами, які провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство — 48 %.
- 6.2. Підтримання державного обвинувачення — 8 %.
- 6.3. Представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом — 7 %.
- 6.4. Нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах — 1 %.
- 6.5. Інший варіант (укажіть, який саме):
 - у межах усіх функцій прокуратури — 33 %.

7. На якій стадії кримінального процесу, на Вашу думку, права потерпілого найчастіше порушуються?

- 7.1. На стадії порушення кримінальної справи — 15 %.
- 7.2. На стадії дізнання і досудового слідства — 33 %.
- 7.3. На стадії судового розгляду — 7 %.
- 7.4. На стадії апеляційного (касаційного) оскарження — 0.
- 7.5. На стадії виконання судового рішення 40 %.
- 7.6. Інший варіант (укажіть, який саме):
 - варіанти 7.1 і 7.2 у сукупності — 5 %.

8. Коли, на Вашу думку, необхідно виносити постанову про визнання особи потерпілим від злочину?

8.1. Коли особа, постраждала від злочину, звертається до уповноваженого органу із заявою про вчинений злочин — 18 %.

8.2. Одночасно з порушенням кримінальної справи — 30 %.

8.3. Коли у справі є достатні дані, що вказують на заподіяння злочином шкоди певній особі — 52 %.

8.4. Наприкінці досудового слідства, коли у справі є достатньо необхідних даних — 0.

9. З якого моменту провадження у кримінальній справі Ви звертаєте увагу на забезпечення прав особи, якій злочином завдано шкоди?

9.1. З моменту прийняття та вирішення заяв і повідомлень про злочини — 41 %.

9.2. З моменту порушення кримінальної справи — 33 %.

9.3. З моменту пред'явлення обвинувачення — 11 %.

9.4. З моменту надходження справи з обвинувальним висновком — 15 %.

10. Чи варто, на Вашу думку, інформувати потерпілого про хід провадження у кримінальній справі?

10.1. Так, потрібно інформувати протягом усього провадження — 11 %.

10.2. Доцільно інформувати про окремі дії і рішення, які безпосередньо стосуються потерпілого — 74 %.

10.3. Інформувати не потрібно, достатньо права знайомитись із матеріалами кримінальної справи з моменту закінчення досудового слідства — 15 %.

11. Чи має прокурор уживати заходів до відшкодування потерпілому заподіяної злочином шкоди?

11.1. Так — 89 %.

11.2. Ні — 11 %.

12. В якій формі слід уживати заходів до відшкодування потерпілому заподіяної злочином шкоди?

12.1. У формі добровільного відшкодування з боку винного — 28 %.

12.2. За допомогою цивільного позову — 42 %.

12.3. Повернення потерпілому речових доказів — предметів і цінностей, що стали об'єктом злочину — 7 %.

12.4. Інший варіант (укажіть, який саме):

у всіх указаних формах — 23 %.

13. Яким чином прокурор має забезпечувати відшкодування потерпілому шкоди за допомогою цивільного позову?

13.1. Роз'яснення потерпілому його права на цивільний позов у кримінальній справі — 7 %.

13.2. Нагляд за своєчасністю й обґрунтованістю визнання особи цивільним позивачем слідчим (органом дізнання) — 30 %.

13.3. Пред'явлення і підтримання цивільного позову в кримінальній справі — 45 %.

13.4. Викладення міркувань щодо цивільного позову в обвинувальній промові — 8 %.

13.5. Інший варіант (укажіть, який саме):

усіма вказаними засобами — 10 %.

14. Чи повинен прокурор урахувати позицію та інтереси потерпілого при підтриманні державного обвинувачення?

14.1. Так, обов'язково повинен — 78 %.

14.2. Залежно від обставин справи, на розсуд прокурора — 22 %.

14.3. Не повинен, думка потерпілого значення не має — 0.

15. Чи повинен прокурор урахувати думку потерпілого при відмові від державного обвинувачення або зміні обвинувачення в суді?

15.1. Так, обов'язково повинен — 48 %.

15.2. Це може бути доцільним в окремих випадках, на розсуд прокурора — 26 %.

15.3. Не повинен, думка потерпілого значення не має — 26 %.

16. Чи вважаєте Ви виправданим надання потерпілому права самостійно здійснювати кримінальне переслідування (справи приватного обвинувачення, відмова прокурора від державного обвинувачення тощо)?

16.1. Так — 67 %.

16.2. Ні — 33 %.

17. Якщо ні, то з якої причини є невинуватим надання потерпілому права підтримувати обвинувачення в суді?

17.1. Єдиним суб'єктом підтримання обвинувачення в суді має бути прокурор — 67 % (22 % від усіх опитаних).

17.2. У потерпілого бракує знань і вміння для підтримання обвинувачення — 33 % (11 % від усіх опитаних).

18. Як реалізація повноважень прокурором, на Вашу думку, впливає на забезпечення прав і законних інтересів потерпілого?

18.1. Має вирішальне значення для забезпечення прав потерпілого в усіх стадіях — 78 %.

18.2. Має значення на досудових стадіях — 0.

18.3. Має значення на стадії судового розгляду — 0.

18.4. Має значення в окремих випадках — 22 %.

18.5. Істотного значення не має — 0.

19. На кого, на Вашу думку, повинно покладатися досягнення припинення обвинуваченого з потерпілим?

19.1. На орган дізнання — 0.

19.2. На слідчого — 15 %.

19.3. На прокурора — 37 %.

19.4. На суд — 31 %.

19.5. На незалежного посередника (медіатора) — 15 %.

19.6. Інший варіант (укажіть, який саме):

на всіх указаних суб'єктів — 2 %.

20. Визначте рівень впливу кожного з чинників на стан додержання прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві.

Чинники	Впливає більше	Впливає менше	Не впливає взагалі
Несвоєчасне визнання особи потерпілим від злочину	41 %	59 %	0
Необґрунтована відмова в порушенні кримінальної справи	74 %	26 %	0
Необґрунтоване рішення про закриття кримінальної справи	85 %	15 %	0
Необґрунтоване зупинення кримінальної справи	37 %	48 %	15 %
Порушення строків проведення дізнання чи досудового слідства	15 %	63 %	22 %
Порушення права на оскарження незаконних рішень органу дізнання, слідчого, прокурора та суду	70 %	30 %	0
Необґрунтована зміна чи відмова прокурора від державного обвинувачення	56 %	33 %	11 %

Чинники	Впливає більше	Впливає менше	Не впливає взагалі
Неповнота досудового слідства чи дізнання	75 %	7 %	18 %
Невжиття заходів щодо забезпечення заявленого у справі цивільного позову	89 %	11 %	0
Неналежне інформування потерпілого про хід справи, його права тощо	26 %	55 %	19 %
Порушення права потерпілого на заявлення відводів, клопотань, вплив на хід провадження у справі в інших формах	59 %	41 %	0

21. Висловіть ставлення до запропонованих організаційних заходів щодо забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в Україні.

Заходи	Підтримую	Не заперечую	Вважаю недоцільним
Підвищення ролі органів прокуратури в забезпеченні прав потерпілого	70 %	30 %	0
Розвиток системи відновлювального правосуддя	52 %	48 %	0
Створення громадських організацій і фондів для допомоги потерпілим	26 %	44 %	18 %
Надання медичної, соціальної, психологічної допомоги потерпілим від злочинів за рахунок держави	45 %	53 %	2 %
Упровадження механізму безоплатної правової допомоги для потерпілих	33 %	67 %	0
Компенсаційна підтримка потерпілих через різні форми страхування	30 %	51 %	19 %
Відшкодування заподіяної злочином шкоди за рахунок держави	70 %	30 %	0

22. Як нижчезазначені зміни і доповнення до законодавства можуть вплинути на забезпечення прав і законних інтересів потерпілого прокурором в Україні?

Зміни і доповнення до законодавства	Впливає більше	Впливає менше	Не впливає взагалі
Імплементация міжнародних принципів захисту прав та інтересів потерпілих	44 %	56 %	0
Визнання потерпілими юридичних осіб, яким злочином заподіяна шкода	22 %	63 %	15 %
Побудова кримінального процесу на засадах, спрямованих на захист прав потерпілого (включення відповідного завдання і принципів до КПК)	89 %	11 %	0
Розширення процесуальних прав потерпілих у кримінальному судочинстві	52 %	48 %	0
Уведення до кримінального процесу такого учасника, як постраждалий (до моменту визнання особи потерпілим)	30 %	55 %	15 %

Список використаних джерел

1. Абабков, А. В. Процессуальное положение потерпевшего в уголовном процессе [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. В. Абабков. — М., 1998. — 191 с.
2. Абашева, Ф. А. Функциональная характеристика современного российского уголовного процесса [Текст] / Ф. А. Абашева, Т. З. Зинатуллин ; науч. ред. З. З. Зинатуллин. — М. : Юрлитинформ, 2008. — 216 с.
3. Авдеев, Д. А. Правовой механизм обеспечения прав и свобод человека и гражданина в субъектах Российской Федерации [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Д. А. Авдеев. — Тюмень, 2004. — 20 с.
4. Адоян, Ю. Р. Добровольное возмещение в уголовном процессе материального ущерба, причиненного государственным и общественным организациям [Текст] / Ю. Р. Адоян // Вопросы применения уголовно-процессуального законодательства : тр. по правоведению. — Тарту : Тартуск. гос. ун-т, 1982. — С. 5–15.
5. Азаров, В. А. Добровольное возмещение в уголовном процессе материального ущерба, причиненного преступлением [Текст] / В. А. Азаров // Укрепление законности предварительного расследования в условиях перестройки. — Волгоград : ВСШ, 1990. — С. 148–152.
6. Албул, С. Потерпілі від злочинів та соціальні послуги [Текст] / С. Албул // Юрид. вісн. України. — 2003. — 20–26 верес. (№ 38). — С. 6.
7. Александров, А. С. Субсидиарный уголовный иск [Текст] / А. С. Александров // Государство и право. — 2000. — № 3. — С. 75–83.
8. Александрова, О. Ю. Оправдательный приговор в уголовном процессе: теоретические основы и правоприменительная практика [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Ю. Александрова. — Омск, 2005. — 23 с.
9. Алексеев, С. С. Структура советского права [Текст] / С. С. Алексеев. — М., 1975. — 263 с.
10. Алексеев, Н. С. Очерк развития науки советского уголовного процесса [Текст] / Н. С. Алексеев, В. Г. Даев, Л. Д. Кокорев. — Воронеж, 1980. — 252 с.

11. Аленін, Ю. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі [Текст] / Ю. Аленін, Ю. Гурджі // Право України. — 2003. — № 4. — С. 30–32.
12. Альперт, С. А. Потерпевший в советском уголовном процессе [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / С. А. Альперт. — Харьков, 1957. — 288 с.
13. Альперт, С. А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти [Текст] / С. А. Альперт. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 1995. — 28 с.
14. Амирбеков, К. Отказ прокурора от обвинения [Текст] / К. Амирбеков // Законность. — 2001. — № 8. — С. 31–32.
15. Анисимов, П. В. Теоретические проблемы правового регулирования защиты прав человека [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / П. В. Анисимов. — Н. Новгород, 2005. — 45 с.
16. Антонюк, О. Д. Прокурорський нагляд за законністю процесуальних рішень, що приймаються на стадії порушення кримінальної справи [Текст] / О. Д. Антонюк // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 4–5 черв. 2010 р. / уклад.: Н. І. Вознюк, Т. Д. Климчук, Ю. П. Крисюк та ін. — Луцьк : Волин. обл. друк., 2010. — С. 549–552.
17. Артамонов, А. Н. Обжалование действий и решений органов расследования в досудебных стадиях российского уголовного процесса [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. Н. Артамонов. — Омск, 2003. — 215 с.
18. Аяганова, А. К. Надзор прокурора за обеспечением прав и законных интересов потерпевшего при рассмотрении судами уголовных дел [Электронный ресурс] / А. К. Аяганова. — Режим доступа: <http://law.vl.ru/analit/show>. — Загл. с экрана.
19. Бабаєва, О. В. Сутність та значення стадії попереднього розгляду справи суддею [Текст] / О. В. Бабаєва // Вісн. Хмельниц. ін-ту регіон. упр. та права. — С. 120–123.
20. Багаутдинов, Ф. Состояние и перспективы судебного контроля [Текст] / Ф. Багаутдинов // Рос. юстиция. — 2001. — № 3. — С. 24–26.

21. Багаутдинов, Ф. Отказ в возбуждении — с согласия прокурора? [Текст] / Ф. Багаутдинов // Законность. — 2005. — № 3. — С. 39.
22. Багаутдинов, Ф. Процессуальное положение заявителя [Текст] / Ф. Багаутдинов // Законность. — 2003. — № 1. — С. 29–30.
23. Багаутдинов, Ф. Расширение частных начал в уголовном процессе [Текст] / Ф. Багаутдинов // Рос. юстиция. — 2002. — № 2. — С. 32–34.
24. Багаутдинов, Ф. Н. Обеспечение имущественных прав личности при расследовании преступлений [Текст] / Ф. Н. Багаутдинов. — М. : Юрлитинформ, 2002. — 280 с.
25. Багаутдинов, Ф. Н. Обеспечение публичных и личных интересов при расследовании преступлений [Текст] / Ф. Н. Багаутдинов. — М. : Юрлитинформ, 2004. — 544 с.
26. Баев, О. Я. Прокурор как субъект уголовного преследования [Текст] : науч.-практ. пособие / О. Я. Баев. — М. : Юрлитинформ, 2006. — 144 с.
27. Бантишев, О. Ф. Відшкодування потерпілому шкоди, завданої злочинном [Текст] / О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали пост. діюч. наук.-практ. семінару (23 жовт. 2009 р.). — Х. : Оберіг, 2009. — Вип. 1. — С. 213–217.
28. Баранова, Л. М. Компенсація шкоди жертвам насильницьких злочинів в Україні (фахові аспекти) [Текст] / Л. М. Баранова, С. Є. Сиротенко, М. І. Сірий. — К. : Наш час, 2006. — 100 с.
29. Басков, В. И. Курс прокурорского надзора [Текст] : учеб. для студентов юрид. вузов и фак. с прил. нормат. актов / В. И. Басков, Б. В. Коробейников. — М. : Зерцало, 2000. — 512 с.
30. Баулін, О. В. Процессуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Баулін. — К., 2000. — 236 с.
31. Баулін, Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / Ю. Баулін. — К., 2004. — 296 с.
32. Бегма, А. Окремі питання цивільного позову в кримінальному процесі [Текст] / А. Бегма // Підприємництво, госп-во і право. — 2005. — № 8. — С. 149–152.

33. Бегма, А. Порухення прокурором кримінальних справ приватного обвинувачення [Текст] / А. Бегма // Підприємництво, госп-во і право. — 2006. — № 6. — С. 147–150.
34. Белова, Г. Д. Обеспечение прокурором прав и законных интересов потерпевшего при прекращении уголовного дела [Текст] / Г. Д. Белова // Роль прокуратуры в обеспечении прав и законных интересов жертв преступлений : материалы междунар. семинара (6–7 окт. 2003 г.). — М., 2004. — С. 44–49.
35. Божьев, В. П. Потерпевший в советском уголовном процессе [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. П. Божьев. — М., 1963. — 17 с.
36. Божьев, В. Гражданский иск в уголовном процессе [Текст] / В. Божьев // Законность. — 2004. — № 7. — С. 2–5.
37. Божьев, В. Предпосылки обеспечения интересов потерпевшего в уголовном процессе [Текст] / В. Божьев // Законность. — 2005. — № 11. — С. 5–11.
38. Божьев, В. Частный обвинитель [Текст] / В. Божьев // Законность. — 2008. — № 7. — С. 8–11.
39. Бойков, А. Д. Защита прав потерпевшего [Электронный ресурс] / А. Д. Бойков. — Режим доступа: http://www.ugpr.ru/archiv/8_avgust_2006_g1013. — Загл. с экрана.
40. Бойков, А. Д. Судебная реформа: обретения и просчеты [Текст] / А. Д. Бойков // Государство и право. — 1994. — № 6. — С. 18.
41. Бойков, А. Д. Третья власть в России. Очерки о правосудии, законности и судебной реформе 1990–1996 гг. [Текст] / А. Д. Бойков. — М., 1997. — 202 с.
42. Бойков, А. Д. Адвокатура России [Текст] : учеб. пособие / А. Д. Бойков, Н. И. Капинус. — М. : Ин-т междунар. права и экономики им. А. С. Грибоедова, 2000. — 376 с.
43. Борисов, В. І. Щодо подальшого вдосконалення захисту прав та законних інтересів потерпілого від злочину засобами кримінального права [Текст] / В. І. Борисов, Ю. П. Дзюба, Ю. А. Пономаренко // Питання боротьби зі злочинністю. — 2010. — Вип. 19. — С. 3–15.

44. Брусницын, Л. В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: российский, зарубежный и международный опыт XX века (процессуальное исследование) [Текст] / Л. В. Брусницын. — М. : Юрлитинформ, 2001. — 400 с.
45. Брусницын, Л. В. Государственная защита лиц, содействующих уголовному правосудию: состояние и вопросы развития законодательства [Текст] / Л. В. Брусницын // Государство и право. — 2010. — № 5. — С. 42–54.
46. Брынцев, В. Д. Судебная власть (правосудие). Итоги реформ 1992–2003 года в Украине [Текст] / В. Д. Брынцев. — Харьков : Ксилон, 2004. — 87 с.
47. Будякова, Т. Потерпевший: уголовно-правовой, уголовно-процессуальный и виктимологический анализ понятия [Текст] / Т. Будякова // Уголов. право. — 2006. — № 3. — С. 111–114.
48. Булатов, Н. Защита прав потерпевших от преступлений [Текст] / Н. Булатов // Законность. — 2003. — № 4. — С. 24–25.
49. Буртовий, М. Актуальні проблеми захисту прав і законних інтересів потерпілого в аспекті вдосконалення чинного Кримінально-процесуального кодексу України [Текст] / М. Буртовий // Підприємництво, госп-во і право. — 2008. — № 10. — С. 162–164.
50. Буртовий, М. Короткий нарис розвитку законодавства про потерпілого у кримінальному процесі України [Текст] / М. Буртовий // Підприємництво, госп-во і право. — 2008. — № 4. — С. 120–122.
51. Бутов, В. Н. Уголовный процесс Австрии [Текст] / В. Н. Бутов. — Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. — 200 с.
52. Вапнярчук, В. В. Процесуальне становище особи, яка провадить дізнання [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / В. В. Вапнярчук. — Х., 2000. — 198 с.
53. Ващук, Б. Л. Предмет доказування в цивільному позові у кримінальному процесі [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Б. Л. Ващук. — К., 2007. — 20 с.
54. Введенська, В. Відмова потерпілого від реалізації своїх процесуальних прав: причини та юридичні наслідки [Текст] / В. Введенська // Підприємництво, госп-во та право. — 2008. — № 5. — С. 140–144.

55. Введенська, В. Проблеми дотримання прав осіб, постраждалих від злочинів, в особливих провадженнях [Текст] / В. Введенська // Підприємництво, госп-во і право. — 2008. — № 6. — С. 143–147.
56. Введенська, В. В. Адвокат — професійний відстоювач прав потерпілого [Текст] / В. В. Введенська // Адвокат. — 2008. — № 2. — С. 37–38.
57. Введенська, В. В. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / В. В. Введенська. — К., 2009. — 254 с.
58. Введенська, В. В. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Введенська. — К., 2009. — 20 с.
59. Вицин, С. Институт возбуждения дела в уголовном судопроизводстве [Текст] / С. Вицин // Рос. юстиция. — 2003. — № 6. — С. 54–56.
60. Волосова, А. Н. Об институте сообвинения [Текст] / А. Н. Волосова // Рос. юстиция. — 1998. — № 4. — С. 11.
61. Волосова, Н. Ю. Процессуальное положение потерпевшего [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. Ю. Волосова. — Екатеринбург, 1999. — 154 с.
62. Вороновський, Л. Гарантії своєчасного визнання потерпілими під час досудового розслідування близьких родичів загиблого від злочину [Текст] / Л. Вороновський // Вісн. прокуратури. — 2008. — № 5. — С. 67–75.
63. Вороновський, Л. Реалізація прав потерпілого у кримінальному процесі [Текст] / Л. Вороновський // Прокуратура. Людина. Держава. — 2004. — № 3 (33). — С. 96–100.
64. Вороновський, Л. І. Надання прав близьким родичам загиблого від злочину у світлі роз'яснень Пленуму Верховного Суду України № 13 від 2 липня 2004 року [Текст] / Л. І. Вороновський // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ України. — 2009. — № 2(43). — С. 241–247.
65. Воскресенский, В. Участие прокурора в рассмотрении дел [Электронный ресурс] / В. Воскресенский. — Режим доступа: <http://www.lawmix.ru>. — Загл. с экрана.

66. Вырастайкин, В. Восстановить право потерпевшего на надзорную жалобу [Текст] / В. Вырастайкин // Рос. юстиция. — 2002. — № 7 — С. 50.
67. Гаврилов, Б. Я. Защита прав потерпевших в российском уголовном процессе [Текст] / Б. Я. Гаврилов // Рос. юстиция. — 2009. — № 3. — С. 61–63.
68. Гаврилов, Б. Я. Реализация органами предварительного следствия норм о защите конституционных прав и свобод человека и гражданина [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Б. Я. Гаврилов. — М., 2001. — 33 с.
69. Гаврилюк, Я. П. Проверка сообщений о преступлениях в свете упрощения уголовно-процессуальной формы доказывания в стадии возбуждения уголовного дела [Текст] / Я. П. Гаврилюк // Татищевские чтения: актуальные проблемы науки и практики // Актуальные проблемы юридической науки. — Ч. II : материалы VII Междунар. науч.-практ. конференции — Тольятти : Волж. ун-т им. В. Н. Татищева, 2010. — С. 64–69.
70. Гаращук, В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні [Текст] : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / В. М. Гаращук. — Х., 2003. — 36 с.
71. Герасименко, С. Г. Співвідношення понять «судовий контроль», «прокурорський нагляд» та «відомчий контроль» на досудових стадіях кримінального процесу [Текст] / С. Г. Герасименко // Вісн. Запоріж. юрид. ін-ту Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. — 2009. — № 1. — С. 193–202.
72. Герасимчук, О. Диспозитивні начала набуття особою статусу потерпілого [Текст] / О. Герасимчук // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XII регіон. наук. -практ. конф. (9–10 лют. 2006 р.). — Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. — С. 405–406.
73. Герасимчук, О. Захист прав потерпілого при зміні та відмові прокурора від обвинувачення [Текст] / О. Герасимчук // Вісн. Акад. прокуратури України. — 2006. — № 4. — С. 80–85.
74. Герасимчук, О. П. Гарантії прав особи, потерпілої від злочину, на стадії порушення кримінальної справи [Текст] / О. П. Герасимчук //

- Держава і право. Юрид. і політ. науки. — 2007. — Вип. 36. — С. 448–453.
75. Герасимчук, О. П. Диспозитивність та її реалізація потерпілим у кримінальному судочинстві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / О. П. Герасимчук. — К., 2008. — 20 с.
76. Герасимчук, О. П. Професійний захист прав потерпілого [Текст] / О. П. Герасимчук // Адвокат. — 2008. — № 2. — С. 44–47.
77. Глобенко, Г. І. Закриття кримінальних справ з nereабілітуючих підстав [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. І. Глобенко. — Х., 2007. — 212 с.
78. Глотов, А. В. Процессуальная самостоятельность следователя и его внутреннее убеждение [Текст] : науч.-метод. пособие / А. В. Глотов. — Одесса : Изд-во Одес. гос. ун-та, 1993. — 56 с.
79. Говорков, Н. Дважды потерпевший [Текст] / Н. Говорков // Законность. — 2004. — № 9. — С. 38–39.
80. Голик, Ю. В. Институт примирения с потерпевшим нуждается в совершенствовании [Текст] / Ю. В. Голик // Уголов. право. — 2003. — № 3. — С. 20–21.
81. Голиков, О. В. Совершенствование российского законодательства в сфере защиты потерпевшего в уголовном процессе [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Голиков. — М., 2003. — 147 с.
82. Голіна, В. Соціальні умови активізації осіб, які потерпіли від злочинів у захисті своїх прав та законних інтересів [Текст] / В. Голіна // Вісн. Акад. прав. наук України. — 2007. — № 1 (48). — С. 184–192.
83. Головки, Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве [Текст] / Л. В. Головки. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. — 544 с.
84. Гончаренко, В. Деякі зауваження у зв'язку з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України [Текст] / В. Гончаренко // Вісн. Акад. прав. наук України. — 2003. — № 2–3 (33–34). — С. 698–710.
85. Горбань, В. В. Функции и полномочия суда в досудебных стадиях уголовного судопроизводства [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Горбань. — Краснодар, 2008. — 19 с.

86. Горобец, В. О соблюдении интересов правосудия при отказе государственного обвинителя от обвинения [Текст] / В. Горобец // Уголов. право. — 2006. — № 1. — С. 77–78.
87. Горский, В. В. О расширении прав потерпевшего и его представителя при решении вопроса о применении к подозреваемому (обвиняемому) мер пресечения [Текст] / В. В. Горский // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матеріали наук. -практ. конф. (10 квіт. 2009 р.). — О. : Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2009. — С. 274–276.
88. Горский, В. В. Профессиональный долг представителя потерпевшего в уголовном процессе (некоторые проблемные вопросы подготовки адвокатов) [Текст] / В. В. Горский // Юридическая наука и методология преподавания юридических дисциплин в условиях реформирования системы высшего образования : сб. науч. ст. : по материалам III Междунар. науч. -практ. конф., 10–11 окт. 2008 г. — Ростов н/Д : Ростов. гос. экон. ун-т, 2009. — С. 378–379.
89. Гошовський, М. І. Характер і розмір шкоди, завданої злочинцем, як елемент предмета доказування в кримінальному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / М. І. Гошовський. — Л., 1997. — 24 с.
90. Гошовський, М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України [Текст] / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 192 с.
91. Гриненко, А. Потерпевший должен иметь не меньше процессуальных прав, чем обвиняемый [Текст] / А. Гриненко // Рос. юстиция. — 2002. — № 9. — С. 51–52.
92. Гриненко, А. В. Система принципов и цель производства по уголовному делу [Текст] / А. В. Гриненко // Изв. ВУЗов. Правоведение. — 2000. — № 6. — С. 182.
93. Гришай, И. Б. Досудебное производство в уголовном процессе Германии и России (сравнительно-правовой анализ) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / И. Б. Гришай. — СПб., 2003. — 20 с.
94. Гришин, Ю. О. Закінчення досудового слідства зі складанням обвинувального акта [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. О. Гришин. — Х., 2000. — 18 с.

95. Гришук, О. В. Право людини на відшкодування моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Гришук. — Л., 2002. — 187 с.
96. Громов, Н. А. Уголовный процесс России [Текст] : учеб. пособие / Н. А. Громов. — М. : Юристъ, 1998. — 552 с.
97. Грошевий, Ю. Проблеми удосконалення законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність [Текст] / Ю. Грошевий // Вісн. Акад. прав. наук України. — 2003. — № 2–3 (33–34). — С. 686–698.
98. Грошевий, Ю. М. Забезпечення свободи в кримінальному судочинстві [Текст] / Ю. М. Грошевий // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 14 трав. 2010 р. / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. — Х. : Одіссей, 2010. — С. 197–199.
99. Грошевой, Ю. Реформа кримінально-процесуального законодавства та захист прав та свобод людини і громадянина [Текст] / Ю. Грошевой, О. Капліна // Вісн. Акад. прав. наук України. — 2009. — № 1 (56). — С. 175–187.
100. Грошевой, Ю. М. Функция охраны прав и законных интересов личности в советском уголовном процессе [Текст] / Ю. М. Грошевой // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства : крат. тез. докл. и науч. сообщ. респ. науч. конф., 21–23 нояб. 1978 г. — Х., 1978. — С. 228–230.
101. Губська, О. А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. А. Губська. — К., 2002. — 19 с.
102. Гузела, М. До проблеми про захист свідків і потерпілих за законодавством України [Текст] / М. Гузела // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XII регіон. наук.-практ. конф. (9–10 лют. 2006 р.). — Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. — С. 407–409.
103. Гузела, М. В. Відшкодування заподіяної злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. В. Гузела. — Л., 1999. — 18 с.

104. Гурджи, Ю. А. Активная позиция потерпевшего: проблемы формирования и реализации [Текст] / Ю. А. Гурджи // *Держава і право. Юрид. і політ. науки.* — 2001. — Вип. 11. — С. 428–432.
105. Гурджі, Ю. О. Проблеми формування і реалізації кримінально-процесуальної активності потерпілого на досудових стадіях [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. О. Гурджі. — О., 1999. — 276 с.
106. Давиденко, Л. Кримінальне переслідування як форма прокурорської діяльності у сфері протидії злочинності [Текст] / Л. Давиденко, В. Куц // *Вісн. Акад. прокуратури України.* — 2007. — № 1. — С. 83–91.
107. Давиденко, С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування [Текст] : монографія / С. В. Давиденко. — Х. : Фінн, 2008. — 296 с.
108. Давиденко, С. В. Проблеми реалізації права постраждалої особи на судовий захист у кримінальному судочинстві України [Текст] / С. В. Давиденко // *Конституційний процес в Україні: здобутки та проблеми : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 25–26 черв. 2009 р.* — Х. : Право, 2009. — С. 234–238.
109. Давыдова, Е. В. Примирение с потерпевшим в уголовном праве [Текст] / Е. В. Давыдова, А. Г. Кибальник, И. Г. Соломоненко. — Ставрополь : Ставропольсервисшкола, 2002. — 80 с.
110. Дагель, П. С. Потерпевший в советском уголовном праве [Текст] / П. С. Дагель // *Потерпевший от преступления : темат. сб.* — Владивосток, 1974. — С. 16–37.
111. Даев, В. Г. Применение исковой формы защиты права в советском уголовном процессе [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Г. Даев. — Л., 1967. — 18 с.
112. Даев, В. Г. Процессуальные функции и принцип состязательности в уголовном судопроизводстве [Текст] / В. Г. Даев // *Изв. ВУЗов. Правоведение.* — 1974. — № 1. — С. 64–73.
113. Даев, В. Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса [Текст] / В. Г. Даев. — Л. : ЛГУ, 1982. — 112 с.
114. Действующее международное право [Текст] : в 3 т. / [сост. Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова]. — М. : Изд-во МНИМП, 1997. — Т. 3. — 832 с.

115. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью [Текст] : Резолюция 40/34 Ген. Ассамблеи ООН от 29 нояб. 1985 г. // Сов. юстиция. — 1992. — № 9–10. — С. 39–40.
116. Демидов, И. Отказ прокурора от обвинения [Текст] / И. Демидов, А. Тушев // Рос. юстиция. — 2002. — № 8. — С. 25–28.
117. Демидова, Л. А. Адвокатура в России [Текст] : учеб. для вузов / Л. А. Демидова. — М. : Юрид. Дом «Юстицинформ», 2006. — 275 с.
118. Демченко, Е. В. Участие потерпевшего и его представителя в доказывании [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Е. В. Демченко. — М., 2001. — 188 с.
119. Демченко, Е. В. Участие потерпевшего и его представителя в доказывании [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Е. В. Демченко. — М., 2001. — 20 с.
120. Джига, М. Права та суть потерпілого в системі учасників кримінального процесу [Текст] / М. Джига, О. Михайленко // Вісн. прокуратури. — 2006. — № 4. — С. 63–68.
121. Дзюба, В. Т. Концептуальні засади кримінально-правової охорони потерпілого, жертви, постраждалого [Текст] / В. Т. Дзюба // Альманах кримінального права : зб. ст. — К. : Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність», 2009. — Вип. 1. — С. 191–217.
122. Дикарев, И. К вопросу о дискреционных основаниях прекращения уголовного дела (уголовного преследования) [Текст] / И. Дикарев // Уголов. право. — 2007. — № 1. — С. 80–83.
123. Дикарев, И. Обеспечение прав потерпевшего, гражданского истца и гражданского ответчика при ознакомлении с материалами уголовного дела [Текст] / И. Дикарев // Законность. — 2004. — № 12. — С. 35–36.
124. Дідоренко, Е. О. Процесуальний статус ОРД у кримінальному судочинстві [Текст] : монографія / Е. О. Дідоренко, С. О. Кириченко, Б. Г. Розовський. — Луганськ : РВВ ЛШС, 2000. — 95 с.
125. Діхтієвський, П. Державне забезпечення безпеки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності: проблеми врегулювання [Текст] / П. Діхтієвський.

- євський, О. Гогусь // Вісн. Акад. прокуратури України. — 2006. — № 4. — С. 56–68.
126. Дмитриева, Л. Защита прав потерпевших [Текст] / Л. Дмитриева // Законность. — 2009. — № 8. — С. 33–36.
127. Дмитриева, Л. Обеспечение безопасности потерпевших как важное условие активности их участия в уголовном преследовании [Текст] / Л. Дмитриева // Законность. — 2010. — № 8. — С. 3–6.
128. Дунас, Т. О. Прокурор у цивільному процесі України. Сутність, завдання, повноваження [Текст] : навч. та наук.-практ. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / Т. О. Дунас, М. В. Руденко ; за ред. М. В. Руденко. — Х. : Харків юридичний, 2006. — 340 с.
129. Евлоев, Р. М. Процессуальные гарантии защиты прав и законных интересов лиц, потерпевших от преступлений (стадия предварительного расследования) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р. М. Евлоев. — СПб., 2005. — 21 с.
130. Європейські керівні принципи з етики та поведінки для прокурорів «Будапештські керівні принципи» [Текст] : прийняті на 6-й конф. Ген. прокурорів Європи в Будапешті 31. 05. 05 // Правові основи прокурорської діяльності в Україні : наук.-практ. посіб. / П. М. Каркач, А. В. Лапкін. — Х. : Право, 2011. — С. 70–74.
131. Егорова, М. С. Институт приостановления производства по уголовному делу и обеспечение прав и законных интересов участников уголовного процесса при реализации его норм [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. С. Егорова. — Волгоград, 2004. — 25 с.
132. Ефремова, С. В. Обоснованность следственных действий как гарантия прав и свобод участников процесса [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / С. В. Ефремова. — Самара, 2004. — 18 с.
133. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
134. Желудков, М. Особенности уголовно-процессуальной деятельности потерпевших в досудебном производстве по уголовному делу [Текст] / М. Желудков // Уголов. право. — 2008. — № 1. — С. 94–97.
135. Жеребятьев, И. В. Процессуально-правовое положение личности потерпевшего в современном уголовном судопроизводстве России [Текст] :

- автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. В. Жеребятъев. — Челябинск, 2004. — 26 с.
136. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
137. Загидуллин, М. Р. Гражданский иск в уголовном процессе — средство защиты прав потерпевших [Текст] : науч.-практ. пособие / М. Р. Загидуллин, Г. Н. Хадиева, И. В. Хрунова; отв. ред. Уполномоченный по правам человека в РТ Р. Г. Вагизов. — Казань : Правозащит. Центр г. Казани, 2003. — 56 с.
138. Загурський, О. Б. Судові дебати в кримінальному процесі: правові та психологічні проблеми [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Б. Загурський. — К., 2003. — 20 с.
139. Зайшла, В. Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого під час досудового розслідування [Текст] / В. Зайшла // Проблеми забезпечення конституційних прав громадянина в кримінальному судочинстві : матеріали наук.-практ. конф., 26 жовт. 2007 р. — Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. — С. 124–127.
140. Зеленецкий, В. С. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса [Текст] / В. С. Зеленецкий, Н. В. Куркин. — Харьков : КримАрт, 2000. — 404 с.
141. Зеленецкий, В. С. Возбуждение уголовного дела [Текст] / В. С. Зеленецкий. — Харьков : КримАрт, 1998. — 340 с.
142. Зеленецкий, В. С. Прокурорский надзор за исполнением органами дознания и досудебного следствия законов при приеме, регистрации, проверке и разрешении заявлений и сообщений о преступлениях [Текст] : монография / В. С. Зеленецкий. — Харьков : Вост.-регион. центр гуманит.-образоват. инициатив, 2004. — 400 с.
143. Зеленецкий, В. С. Сущность прав и законных интересов личности в современном уголовном процессе [Текст] / В. С. Зеленецкий // Питання боротьби зі злочинністю. — 2010. — Вип. 19. — С. 251–254.
144. Зеленецький, В. Поняття потерпілого від злочину у кримінально-процесуальному праві [Текст] / В. Зеленецький, Л. Лобойко // Вісн. прокуратури. — 2007. — № 7. — С. 48–57.

145. Зеленецький, В. С. Структура дослідчого кримінального процесу [Текст] / В. С. Зеленецький // Вісн. Акад. прав. наук України. — 1996. — № 7. — С. 126–133.
146. Зеленецький, В. С. Природа та зміст обвинувальної діяльності потерпілого при відмові прокурора від обвинувачення [Текст] / В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. — 2007. — № 2 (33). — С. 227–239.
147. Зеленин, Р. С. Значение мнения потерпевшего при отказе прокурора от обвинения [Текст] / Р. С. Зеленин // Журн. рос. права. — 2002. — № 5. — С. 99–103.
148. Зеленин, Р. С. Потерпевший в состязательном процессе [Текст] / Р. С. Зеленин // Рос. юстиция. — 2001. — № 3. — С. 48–49.
149. Землянська, В. Запровадження медіації у кримінальне судочинство України [Текст] / В. Землянська // Прокуратура. Людина. Держава. — 2004. — № 6 (36). — С. 107–111.
150. Землянська, В. В. Вивчення досвіду Польщі у сфері медіації [Текст] / В. Землянська // Право України. — 2004. — № 3. — С. 135–137.
151. Зинатуллин, З. З. Уголовно-процессуальные функции [Текст] : учеб. пособие / З. З. Зинатуллин, З. Т. Зинатуллин. — Ижевск : Детектив-Информ, 2002. — 270 с.
152. Золотых, В. В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе [Текст] / В. В. Золотых. — Ростов н/Д : Феникс, 1999. — 288 с.
153. Ибрагимов, И. Влияние личности потерпевшего на процессы защиты его прав и законных интересов [Текст] / И. Ибрагимов // Уголов. право. — 2008. — № 5. — С. 80–85.
154. Ибрагимов, И. М. Зарубежные концепции защиты прав потерпевшего как «жертвы преступления» [Текст] / И. М. Ибрагимов // Рос. юстиция. — 2008. — № 7. — С. 50–56.
155. Ибрагимов, И. М. Правомерные возможности защиты прав потерпевшего [Текст] / И. М. Ибрагимов // Рос. юстиция. — 2009. — № 5. — С. 57–61.
156. Ибрагимов, И. М. Способы преодоления препятствий на пути защиты прав потерпевшего [Текст] / И. М. Ибрагимов // Рос юстиция. — 2008. — № 3. — С. 48–52.

157. Иванов, В. В. Проблемы реализации прав потерпевшего на судебную защиту в досудебном производстве [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Иванов. — М., 2003. — 214 с.
158. Исаенко, В. Защита прокурором прав и законных интересов потерпевших в досудебном производстве по уголовным делам об убийстве [Текст] / В. Исаенко // Законность. — 2010. — № 8. — С. 7–12.
159. Інструкція зі складання статистичного звіту про роботу прокурора [Електронний ресурс] : затв. наказом Ген. прокурора України від 14.03.2005 № 17. — Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
160. Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються [Текст] : затв. наказом МВС України 14.04.2004 № 400 // Офіц. вісн. України. — 2004. — № 19. — Ст. 1366. — С. 341–364.
161. Інструкція про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому в органах прокуратури України [Електронний ресурс] : затв. наказом Ген. прокурора України від 21.06.2011 № 9 гн. — Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
162. Каз, Ц. М. Субъекты доказывания в советском уголовном процессе [Текст] / Ц. М. Каз. — Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1968. — 68 с.
163. Калиновский, К. Б. Законность и типы уголовного процесса [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / К. Б. Калиновский. — СПб., 1999. — 208 с.
164. Капліна, О. Проблеми правозастосовчого тлумачення норм кримінально-процесуального права з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [Текст] / О. Капліна // Вісн. Акад. прав. наук України. — 2007. — № 2 (49). — С. 187–197.
165. Капліна, О. Правові стандарти Європейського суду з прав людини. Їх вплив на застосування норм кримінально-процесуального законодавства [Текст] / О. Капліна, В. Маринів // Вісн. прокуратури. — 2007. — № 8. — С. 65–70.

166. Капліна, О. Удосконалення процесуального статусу потерпілого в кримінальному судочинстві України [Текст] / О. Капліна, О. Шило // Прокуратура. Людина. Держава. — 2004. — № 4. — С. 43–47.
167. Капліна, О. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав потерпілих в кримінальному процесі: інтерпретація і проблеми імплементації в національне законодавство України [Текст] / О. В. Капліна // Вісн. Хмельниц. ін-ту регіон. упр. та права. — 2004. — № 1–2 (9–10). — С. 223–228.
168. Капліна, О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права [Текст] : монографія / О. В. Капліна. — Х. : Право, 2008. — 296 с.
169. Капліна, О. В. Проблема створення належного законодавчого забезпечення адвокатської діяльності в Україні [Текст] / О. В. Капліна, А. Р. Туманянц // Проблеми законності. — 2007. — Вип. 91. — С. 133–140.
170. Капліна, О. В. Процесуальний механізм захисту прав людини в кримінальному судочинстві: шляхи вдосконалення [Текст] / О. В. Капліна // Питання боротьби зі злочинністю. — 2010. — Вип. 19. — С. 248–250.
171. Каркач, П. Субсидіарне обвинувачення у кримінальному судочинстві [Текст] / П. Каркач // Вісн. прокуратури. — 2008. — № 9. — С. 68–73.
172. Каркач, П. Деякі аспекти характеристики процесуального становища потерпілого у кримінальному судочинстві України [Текст] / П. Каркач, А. Лапкін // Вісн. Акад. прокуратури України. — 2007. — № 2. — С. 42–48.
173. Каркач, П. Проблемні аспекти участі потерпілого у кримінальному процесі при відмові прокурора від державного обвинувачення [Текст] / П. Каркач, А. Лапкін // Вісн. Акад. прокуратури України. — 2007. — № 3. — С. 83–88.
174. Каркач, П. Роль прокурора у захисті прав потерпілого в стадії порушення кримінальної справи [Текст] / П. Каркач, А. Лапкін // Вісн. прокуратури. — 2009. — № 6. — С. 78–85.
175. Каркач, П. М. Державне обвинувачення в суді: конституційна функція прокуратури [Текст] : навч.-метод. посіб. / П. М. Каркач. — Х. : Право, 2007. — 208 с.

176. Каркач, П. М. Критерії підвищення ефективності прокурорського нагляду за додержанням законів органами досудового слідства [Текст] / П. М. Каркач // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 4–5 черв. 2010 р. / уклад.: Н. І. Вознюк, Т. Д. Климчук, Ю. П. Крисюк та ін. — Луцьк : Волин. обл. друк., 2010. — С. 594–599.
177. Каркач, П. М. Організація роботи прокуратури міста, району. Методичний посібник з організації роботи в міських, районних прокуратурах [Текст] / П. М. Каркач. — Х. : Право, 2008. — 352 с.
178. Каркач, П. М. Контроль за додержанням законності у ході дізнання та досудового слідства [Текст] : навч. посіб. / П. М. Каркач, М. Й. Курочка, С. М. Иванов ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. — Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. — 156 с.
179. Карнозова, Л. Восстановительное правосудие: идеи и перспективы для России [Текст] / Л. Карнозова, Р. Максудов, М. Флямер // Рос. юстиция. — 2000. — № 11. — С. 42–44.
180. Карпенко, М. О. Деякі питання впровадження ідеї відновного правосуддя в кримінально-процесуальне законодавство України [Текст] / М. О. Карпенко, А. Р. Туманяц // Часоп. Хмельниц. ун-ту упр. та права. Унів. наук. зап. — 2006. — № 2 (18). — С. 260–264.
181. Карпов, Н. Государственная компенсация ущерба, причиненного потерпевшему вследствие совершения преступления [Текст] / Н. Карпов, Т. Цвигун // Закон и жизнь : междунар. науч.-практ. правовой журн. — 2008. — № 2. — С. 21–23.
182. Картохина, О. А. Начало и прекращение уголовного преследования следователями органов внутренних дел [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. А. Картохина. — СПб., 2003. — 244 с.
183. Квашис, В. Е. Зарубежное законодательство и практика возмещения ущерба, причиненного здоровью потерпевших от преступления [Текст] / В. Е. Квашис, Л. В. Вавилова // Правовые и социальные проблемы защиты жертв преступлений : сб. науч. тр. и нормат. материалов / под ред. А. Д. Бойкова. — Г., 1997. — С. 55–67.

184. Киреева, Н. Практические проблемы применения института примирения с потерпевшим [Текст] / Н. Киреева // Уголов. право. — 2005. — № 5. — С. 34–36.
185. Кириллова, Н. А. Правовые последствия отказа от обвинения [Текст] / Н. А. Кириллова // Рос. юстиция. — 2006. — № 7. — С. 55–57.
186. Клейн, А. А. Правовые и организационные аспекты процессуальной самостоятельности и независимости следователя органов внутренних дел [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. А. Клейн. — М., 1992. — 25 с.
187. Клименко, Я. Добровільне відшкодування шкоди особам, постраждалим від злочину [Текст] / Я. Клименко // Право України. — 2002. — № 3. — С. 82–86.
188. Клименко, Я. О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочинцем [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Я. О. Клименко. — К., 2003. — 200 с.
189. Ковальова, Я. Права та законні інтереси потерпілого — під захистом державного обвинувачення [Текст] / Я. Ковальова // Прокуратура. Людина. Держава. — 2005. — № 11. — С. 110–115.
190. Ковальова, Я. Правові наслідки відмови прокурора від державного обвинувачення [Текст] / Я. Ковальова // Прокуратура. Людина. Держава. — 2004. — № 9. — С. 50–53.
191. Ковальова, Я. О. Відмова прокурора від державного обвинувачення і законність судового рішення [Текст] / Я. О. Ковальова // Проблеми законності. — 2005. — Вип. 71 — С. 167–173.
192. Ковальова, Я. О. Організаційно-правові основи відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Я. О. Ковальова. — Х., 2009. — 241 с.
193. Ковбаса, Ю. П. Правова характеристика кримінально-процесуального інституту недопустимості повороту до гіршого [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. П. Ковбаса. — Х., 2008. — 19 с.
194. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка [Текст] : принят Резолюцией Ген. Ассамблеи ООН 34/169 от 17.12.1979 // Права людини : зб. док. / уклад.: В. С. Семенов, О. Н. Ярмиш та ін. — Х. : Ун-т внутр. справ, 1997. — С. 155–159.

195. Кодекс професійної етики і поведінки прокурора [Електронний ресурс] : Проект від 31.05.2005. — Режим доступу: <http://uap.org.ua/ua/activity.html>. — Заголовок з екрана.
196. Кожевников, А. В. Адвокат — представитель потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика в советском уголовном процессе [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. В. Кожевников. — Свердловск, 1974. — 192 с.
197. Кожевников, А. В. Участие адвоката-представителя потерпевшего, гражданского истца и ответчика в уголовном процессе [Текст] / А. В. Кожевников // Применение норм процессуального права : межвуз. сб. науч. тр. — Свердловск, 1977. — Вып. 57. — С. 62.
198. Кожевников, О. А. Участие прокурора в досудебных стадиях уголовного судопроизводства [Текст] : монография / О. А. Кожевников ; Урал. гос. юрид. акад. — М. : Волтерс Клувер, 2011. — 208 с.
199. Кожевников, Г. Державне обвинувачення як елемент кримінального переслідування [Текст] / Г. Кожевников // Вісн. Акад. прокуратури України. — 2006. — № 1. — С. 46–48.
200. Кожеуров, Я. С. Проблемы международной правосубъектности индивида [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 10 / Я. С. Кожеуров. — М., 2001. — 207 с.
201. Козубенко, Ю. В. Уголовное преследование: опыт комплексного исследования [Текст] / Ю. В. Козубенко. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. — 259 с.
202. Козьяков, І. М. Співвідношення прокурорського нагляду і відомчого контролю за законністю оперативно-розшукової діяльності [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / І. М. Козьяков. — Х., 2001. — 235 с.
203. Кокорев, Л. Д. Потерпевший от преступления в советском уголовном процессе [Текст] / Л. Д. Кокорев. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1964. — 139 с.
204. Кокорев, Л. Д. Адвокат-представитель потерпевшего в советском уголовном процессе [Текст] / Л. Д. Кокорев, Г. Д. Побегайло. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1969. — 88 с.

205. Колдин, С. В. Защита прав и законных интересов потерпевшего по уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Колдин. — Саратов, 2004. — 26 с.
206. Колоколов, Н. А. Судебный контроль в стадии предварительного расследования [Текст] / Н. А. Колоколов. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 303 с.
207. Колоколов, Н. Арест в суде: проблемы правового регулирования и практической реализации [Текст] / Н. Колоколов // Законность. — 1998. — № 5. — С. 23–27.
208. Колоколов, Н. А. Судебный контроль на стадии предварительного расследования [Текст] / Н. А. Колоколов. — Курск : Щит, 2002. — 330 с.
209. Комарницька, О. Б. Процес посередництва у справах приватного обвинувачення [Текст] / О. Б. Комарницька // Вісн. Акад. адвокатури України. — 2008. — № 2. — С. 133–137.
210. Комитет министров — государствам-членам относительно положения потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса : Рек. № R (85) 11, принята Ком. министров 28.06.85 на 387-м заседании зам. министров // Рос. юстиция. — 1997. — № 7. — С. 6–7.
211. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации [Текст] / под общ. ред. В. И. Радченко. — М. : Юстицинформ, 2003. — 1040 с.
212. Комментарий последних изменений Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации и Федерального закона «О прокуратуре Российской Федерации» [Текст] / В. Т. Томин, М. П. Поляков, А. С. Александров, Г. Н. Королев. — Н. Новгород, 2007. — 97 с.
213. Коновалова, Г. В. Деякі питання захисту потерпілих і свідків у кримінальному процесі [Текст] / Г. В. Коновалова // Адвокат. — 2008. — № 2. — С. 42–43.
214. Конституция Российской Федерации [Электронный ресурс] (принята на всенар. голосовании 12 дек. 1993 г.). — Режим доступа: <http://www.constitution.ru>. — Загл. с экрана.
215. Конституція України [Текст] : від 28 черв. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

216. Концепция судебной реформы в Российской Федерации [Текст]. — М., 1992. — 111 с.
217. Концепція забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів [Текст] : схвал. Указом Президента України від 28 груд. 2004 р. № 1560/2004 // Офіц. вісн. України. — 2004. — № 52. — Ст. 3435. — С. 184–186.
218. Коомбаев, А. А. Право потерпевшего на обжалование процессуальных действий и решений в досудебных стадиях уголовного судопроизводства [Текст] / А. А. Коомбаев. — М. : Юрлитинформ, 2009. — 176 с.
219. Корепанова, Т. Л. Процессуальные сроки как гарантия защиты конституционных прав и свобод личности в российском уголовном процессе [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. Л. Корепанова. — Ижевск, 2004. — 33 с.
220. Корж, В. Кримінальне переслідування особи, яка вчинила злочин [Текст] / В. Корж // Вісн. прокуратури. — 2009. — № 8. — С. 85–90.
221. Коркина, И. В. Процессуальное положение потерпевшего в досудебном уголовном судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. В. Коркина. — М., 2006. — 32 с.
222. Корнуков, В. М. Обеспечение и защита прав личности как основная задача и концептуальная основа реформирования российского уголовного процесса [Текст] / В. М. Корнуков // Актуальные вопросы обеспечения прав личности в уголовном судопроизводстве : межвуз. сб. науч. ст. / отв. ред. В. М. Корнуков. — Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратов. гос. акад. права», 2005. — С. 11–18.
223. Корякін, Р. В. Реституція у сучасному кримінальному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р. В. Корякін. — К., 2006. — 20 с.
224. Костицький, В. Щодо питання про розподіл влади та місце прокуратури у системі влади [Текст] / В. Костицький // Вісн. прокуратури. — 2009. — № 11. — С. 42–48.
225. Костюченко, О. Ю. Апеляційне оскарження судових рішень в кримінальному процесі України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Ю. Костюченко. — К., 2005. — 231 с.

226. Костюченко, О. Ю. Апеляційне оскарження судових рішень в кримінальному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Ю. Костюченко. — К., 2005. — 21 с.
227. Косюта, М. В. Прокуратура України [Текст] : навч. посіб. / М. В. Косюта. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К. : Знання, 2010. — 404 с.
228. Косюта, М. В. Прокурорська система України в умовах демократичного суспільства [Текст] / М. В. Косюта. — О. : Юрид. л-ра, 2002. — 376 с.
229. Кочура, О. О. Правовой статус потерпевшего в системе участников уголовного процесса Украины [Текст] / О. О. Кочура // Від громадянського суспільства — до правової держави : тези доп. IV міжнар. наук.-практ. конф. (24 квіт. 2009 р.). — Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2009. — С. 321–323.
230. Кривобок, В. В. Деятельность прокурора по обеспечению возмещения материального вреда, причиненного преступлением [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / В. В. Кривобок. — Харьков, 1997. — 168 с.
231. Кривобок, В. В. Щодо співвідношення судового та прокурорського контролю за забезпеченням конституційних прав громадян у кримінальному судочинстві [Текст] / В. В. Кривобок // Вісн. Верхов. Суду України. — 2000. — № 5. — С. 51–52.
232. Крикунов, О. Становлення інституту державної компенсації потерпілим від злочинів в Україні [Текст] / О. Крикунов // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XI регіон. наук.-практ. конф. (3–4 лют. 2005 р.). — Л. : ЛДУ, 2005. — С. 412–414.
233. Крикунов, О. В. Цивільний позов про компенсацію моральної шкоди в кримінальному процесі України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Крикунов. — Л., 2001. — 216 с.
234. Криминология [Текст] : учебник / под ред. В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачева. — СПб. : С.-Петербур. гос. ун-т, Питер, 2002. — 432 с.
235. Криминология [Текст] : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. — М. : Юрист, 1997. — 512 с.
236. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Ста-

- шиса, В. Я. Тація. — Вид. 4-те, допов. — Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. — 1208 с.
237. Кримінальний процес [Текст] : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. — Х. : Право, 2010. — 608 с.
238. Кримінально-процесуальний кодекс України [Текст] : від 28.12.1960 // Відом. Верхов. Ради України. — 1961. — № 2. — Ст. 15 (з наст. змінами і допов.).
239. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Проект № 1233 від 13.12.2007. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
240. Кримінально-процесуальний кодекс України [Текст] : науково-практичний коментар [Текст] / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. — К. : Форум, 2003. — 938 с.
241. Кудрявцев, В. Л. Некоторые проблемы совершенствования деятельности адвоката-защитника на судебном следствии [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Л. Кудрявцев. — Челябинск, 2002. — 30 с.
242. Кулагин, Н. И. Обеспечение прав потерпевших на стадии предварительного расследования должно быть реальным [Текст] / Н. И. Кулагин, В. А. Булатов // Проблемы состязательного правосудия : сб. науч. тр. — Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2005. — С. 62–73.
243. Курочкина, Л. О роли прокурора в обеспечении прав потерпевшего в суде первой и апелляционной инстанций [Текст] / Л. Курочкина, А. Разинкина // Уголов. право. — 2004. — № 1. — С. 83–84.
244. Курочкина, Л. Потерпевший и свидетель в уголовном судопроизводстве [Текст] / Л. Курочкина // Законность. — 2009. — № 3. — С. 50–52.
245. Курочкина, Л. А. Обеспечение прокурором прав участников судебного разбирательства [Текст] / Л. А. Курочкина. — М. : Юрлитинформ, 2004. — 160 с.
246. Курочкина, Л. А. Проблема обеспечения прокурором прав участников судебного разбирательства [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. А. Курочкина. — М., 2003. — 160 с.
247. Куссмауль, Р. Институт частного обвинения нуждается в преобразовании [Текст] / Р. Куссмауль // Рос. юстиция. — 2002. — № 11. — С. 41–42.

248. Кутоманов, Д. Є. Проблеми забезпечення конституційних прав особи в кримінальному процесі України [Текст] / Д. Є. Кутоманов // Збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів 23–24 листопада 2010 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана. — Х. : НЮОАУ ім. Ярослава Мудрого, 2010. — С. 239–242.
249. Кухта, К. И. Правовой статус жертвы преступления (потерпевшего) в уголовном процессе США [Текст] / К. И. Кухта, В. Н. Махов. — М. : Юрлитинформ, 2008. — 216 с.
250. Кучер, В. О. Процесуальні можливості забезпечення захисту прав та законних інтересів потерпілого за допомогою медіації у кримінальному судочинстві України [Текст] / В. О. Кучер // Проблеми забезпечення конституційних прав громадянина в кримінальному судочинстві : матеріали наук.-практ. конф., 26 жовт. 2007 р. — Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. — С. 219–221.
251. Кучинська, О. Законодавчо захистити права потерпілих [Текст] / О. Кучинська // Право України. — 1996. — № 7. — С. 53–54.
252. Кучинська, О. П. Проблеми захисту прав потерпілих в кримінальному процесі України [Текст] / О. П. Кучинська // Адвокат. — 2009. — № 5. — С. 10–12.
253. Кучинська, О. П. Реалізація прав потерпілого в кримінальному процесі України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. П. Кучинська. — К., 1996. — 152 с.
254. Лаврищев, В. В. Теоретичні засади примирення винного з потерпілим у кримінальному судочинстві [Текст] / В. В. Лаврищев // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 29–30 трав. 2009 р. — Луцьк : Волин. обл. друк., 2009. — С. 570–574.
255. Лазарева, В. А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе [Текст] / В. А. Лазарева. — Самара : Самар. ун-т, 1999. — 136 с.
256. Лапкин, А. В. Защита прокурором прав потерпевшего в уголовном судопроизводстве как средство преодоления правового нигилизма [Текст] / А. В. Лапкин // Преодоление правового нигилизма как вектор развития современного государства и общества : материалы IV Меж-

- дунар. науч.-практ. конф. студентов и аспирантов / сост. : С. В. Александров, И. И. Гирфанов, Ю. М. Лукин, Е. М. Макарова. — Казань : Казан. гос. ун-т, 2009. — С. 540–542.
257. Лапкин, А. В. Международные стандарты защиты прав потерпевшего и механизмы их обеспечения [Текст] / А. В. Лапкин // Права людини і основоположні свободи: міжнародні стандарти та національний вибір : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. і молодих вчених (20 берез. 2010 р., м. Донецьк, Україна) / упоряд.: Л. М. Дешко, Ю. В. Мазур. — Донецьк : ДонНУ, 2010. — С. 115–116.
258. Лапкин, А. В. Обеспечение прав потерпевшего в уголовном судопроизводстве Украины в условиях сближения международного и внутригосударственного права: компаративистский анализ [Текст] / А. В. Лапкин // Правореализация в условиях сближения международного и внутригосударственного права: компаративистский анализ : материалы V Междунар. науч.-практ. конф. студентов и аспирантов, Казань, 26–28 нояб. 2010 г. / сост. : С. В. Александров, И. И. Гирфанов, Ю. М. Лукин и др. — Казань : Казан. ун-т, 2010. — С. 439–441.
259. Лапкін, А. В. Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав потерпілого в кримінальному судочинстві [Текст] / А. В. Лапкін // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності : тези доп. та повідомл. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). Вид., присвяч. пам'яті проф. А. Я. Дубинського. — К. : Атіка, 2009. — С. 624–629.
260. Лапкин, А. В. Обеспечение прокурором прав потерпевшего на стадии возбуждения уголовного дела [Текст] / А. В. Лапкин // Традиции и новации в системе современного российского права : сб. тез. Междунар. межвуз. науч.-практ. конф. молодых ученых. — М. : МГЮА, 2009. — С. 508–510.
261. Лапкин, А. В. Обеспечение прокурором прав потерпевшего на стадии возбуждения уголовного дела [Текст] / А. В. Лапкин // Lex Russica. — 2009. — № 5. — С. 1210–1213.
262. Лапкин, А. В. Обеспечение прокурором права потерпевшего на примирение с обвиняемым в уголовном процессе [Текст] / А. В. Лапкин // Традиции и новации в системе современного российского права : сб.

- тез. Междунар. межвуз. науч.-практ. конф. молодых ученых. — М., 2011. — С. 529–530.
263. Лапкин, А. В. Становление института потерпевшего в уголовно-процессуальном законодательстве современной Украины [Электронный ресурс] / А. В. Лапкин // Материалы Международного молодежного научного форума «ЛОМОНОСОВ-2010» / отв. ред. И. А. Алешковский, П. Н. Костылев, А. И. Андреев, А. В. Андриянов. — М. : МАКС Пресс, 2010.
264. Лапкін, А. В. Становлення та розвиток інституту потерпілого в кримінальному процесі незалежної України [Текст] / А. В. Лапкін // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 4–5 червня 2010 р. / уклад.: Н. І. Вознюк, Т. Д. Климчук, Ю. П. Крисюк та ін. — Луцьк : Волин. обл. друк., 2010. — С. 613–618.
265. Лапкин, А. В. Принципы обеспечения прав и законных интересов потерпевшего в системе основных начал уголовного судопроизводства Украины [Текст] / А. В. Лапкин, И. Е. Марочкин // Татищевские чтения: актуальные проблемы науки и практики : материалы VII Междунар. науч.-практ. конф. // Актуальные проблемы юридической науки. Ч. II. — Тольятти : Волж. ун-т им. В. Н. Татищева, 2010. — С. 189–196.
266. Лапкін, А. До питання дискримінаційного становища потерпілого у кримінальному судочинстві України [Текст] / А. Лапкін // Правова система, громадянське суспільство та держава : тези доп. : міжнар. студ.-асп. наук. конф., 18–20 квіт. 2008 р. — Л. : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2008. — С. 224–225.
267. Лапкін, А. Поняття потерпілого в кримінальному судочинстві України [Текст] / А. В. Лапкін // Актуальні питання державотворення в Україні : зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф. (24–25 квіт. 2008 р.). — К. : ВГЛ «Обрії», 2008. — Ч. 4. — С. 133–134.
268. Лапкін, А. Потерпілий в системі прокурорського кримінального переслідування [Текст] / А. Лапкін // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених : зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. та молодих учених : матеріали міжнародної науково-

- практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка (23 квіт. 2010 р.). — К., 2010. — Ч. II. — С. 272–273.
269. Лапкін, А. В. Кримінальне переслідування — перспективна функція прокуратури [Текст] / А. В. Лапкін // Вісн. Нац. акад. прокуратури України. — 2011. — № 1. — С. 63–72.
270. Лапкін, А. Право потерпілого на доступ до правосуддя [Текст] / А. Лапкін // Правова система, громадянське суспільство та держава : тези доп. : міжнар. студ.-асп. наук. конф., 24–26 квіт. 2009 р. — Л. : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2009. — С. 233–234.
271. Лапкін, А. Право потерпілого на судовий захист [Текст] / А. Лапкін // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених : зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. та молодих учених Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка (23–24 квіт. 2009 р.). — К., 2009. — Ч. IV. — С. 232–233.
272. Лапкін, А. В. Відмова прокурора від державного обвинувачення [Текст] / А. В. Лапкін // Розвиток української правової системи за роки незалежності : тези доп. та наук. повідомл. всеукр. наук. конф. / за заг. ред. М. І. Панова. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2006. — С. 266.
273. Лапкін, А. Негативні аспекти відмови прокурора від державного обвинувачення [Текст] / А. Лапкін // Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (Осінні юридичні читання) : тези доп. та повідомл. — Л., 2007. — С. 92–94.
274. Лапкін, А. В. Момент відмови прокурора від державного обвинувачення [Текст] / А. В. Лапкін // Актуальні проблеми удосконалення державної правової системи : тези доп. та наук. повідомл. всеукр. студ. наук. конф., 22–23 листоп. 2007 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. — С. 222–223.
275. Лапкін, А. В. Оцінка відмови прокурора від державного обвинувачення крізь призму принципів кримінального процесу України [Текст] / А. В. Лапкін // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. — 2007. — Вип. 3. — С. 134–144.

276. Лапкін, А. В. Поняття та сутність відмови прокурора від державного обвинувачення [Текст] / А. В. Лапкін // Забезпечення реалізації прав людини : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. — Тернопіль, 2007. — С. 66–67.
277. Лапкін, А. В. Проблеми відповідності принципу змагальності у кримінальному судочинстві України відмови прокурора від державного обвинувачення [Текст] / А. В. Лапкін // Юрид. радник. — 2007. — № 6. — С. 104–109.
278. Лапкін, А. В. Статус прокурора в кримінальному процесі після відмови від державного обвинувачення [Текст] / А. В. Лапкін // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами IV Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 т., Луцьк, 2007 р., 1–2 черв. / уклад.: Т. Д. Климчук, І. М. Якушев. — Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. — Т. II. — С. 257–261.
279. Лапкін, А. В. Проблемні аспекти інституту відмови прокурора від державного обвинувачення в кримінальному процесі України [Текст] / А. В. Лапкін // Збірник підсумкової науково-практичної конференції II туру Всеукраїнського конкурсу студентських робіт з юридичних наук у 2007/2008 навчальному році / за заг. ред. А. П. Гетьмана. — Х. : Кроссроуд, 2008. — С. 35–40.
280. Лапкін, А. В. Правові наслідки відмови прокурора від державного обвинувачення для потерпілого [Текст] / А. В. Лапкін // Тези доповідей і наукових повідомлень підсумкової наукової конференції II туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з юридичних наук у 2006/2007 навчальному році (м. Харків, 12–13 черв. 2007 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. — Х. : Право, 2007. — С. 8–12.
281. Лапкін, А. В. Процесуальний статус потерпілого у зв'язку з відмовою прокурора від державного обвинувачення [Текст] / А. В. Лапкін // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. — 2007. — № 14. — С. 141–146.
282. Лапкін, А. В. Забезпечення прав і законних інтересів цивільного позивача у кримінальному процесі України [Текст] / А. В. Лапкін // Юрид. радник. — 2009. — № 4. — С. 91–96.

283. Лапкін, А. В. Забезпечення прокурором прав цивільного позивача у кримінальному судочинстві України [Текст] / А. В. Лапкін // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. — 2009. — Вип. 3 (у 2 ч.). — Ч. 1. — С. 131–141.
284. Лапкін, А. В. Конституційно-правові механізми захисту прав потерпілого [Текст] / А. В. Лапкін // Треті Конституційні читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, асп. і студ., присвяч. пам'яті акад. права Ю. М. Тодики / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; Нац. юрид. акад. України. — Х. : Права людини, 2010. — С. 229–231.
285. Лапкін, А. В. Кримінологічні аспекти поняття потерпілого [Текст] / А. В. Лапкін // Кримінологічні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні : (матеріали VI міжвуз. наук. конф. з кримінології, м. Харків, 27 листоп. 2007 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. — С. 56–57.
286. Лапкін, А. В. Механізм забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України [Текст] / А. В. Лапкін // Збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів, 23–24 листоп. 2010 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана. — Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2010. — С. 126–129.
287. Лапкін, А. В. Пасивна поведінка потерпілого як проблема кримінального судочинства [Текст] / А. В. Лапкін // Правова система держави: проблеми формування та перспективи розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. курсантів та студ. (23 листоп. 2007 р.). — О., 2007. — С. 147–149.
288. Лапкін, А. В. Правові основи організації і діяльності органів координації боротьби зі злочинністю в Європейському Союзі (на прикладі Європол та Євроюст) [Текст] / А. В. Лапкін // Збірник тез доповідей та наукових повідомлень «круглого столу» на тему «Мова і сучасні тенденції юридичної науки очима молодих вчених», 16 квіт. 2009 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана. — Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. — С. 35–39.
289. Лапкін, А. В. Роль прокурора у відшкодуванні заподіяної потерпілому злочином шкоди за рахунок держави [Текст] / А. В. Лапкін // Питання

- боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. — Х. : Право, 2010. — Вип. 19. — С. 307–311.
290. Лапкін, А. В. Участь адвокатури у забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України [Текст] / А. В. Лапкін // Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти : зб. тез доп. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. і молодих вчених (12–13 груд. 2008 р.) / Держ. вищ. навч. закл. «Українська академія банківської справи Національного банку України». — Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. — С. 141–143.
291. Лапкін, А. В. Цивільний позов у кримінальному судочинстві України [Текст] / А. В. Лапкін // Актуальні питання безоплатної правової допомоги в Україні: теорія і практика : зб. ст. та тез наук. доп. і повідомл. наук.-практ. конф. / за заг. ред. С. М. Прилипка, О. М. Ярошенка, А. В. Лапкіна. — Х. : ФІНН, 2008. — С. 14–22.
292. Лапкін, А. В. Щодо деяких напрямків забезпечення прав потерпілого у кримінальному судочинстві України [Текст] / А. В. Лапкін // Осінні юридичні читання : тези доп. та наук. повідомл. всеукр. наук. конф. молодих вчених, 12–13 листоп. 2008 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. — С. 442–445.
293. Ларин, А. М. Уголовный процесс России : лекции-очерки / А. М. Ларин, Э. Б. Мельникова, В. М. Савицкий. — М. : БЕК, 1997. — 324 с.
294. Лебедев, В. М. Судебная власть в современной России: проблемы становления и развития [Текст] / В. М. Лебедев. — СПб. : С.-Петербур. гос. ун-т, юрид. фак., 2001 : Лань, 2001. — 384 с.
295. Леви, А. Положение потерпевшего в уголовном процессе: нужна конкретизация [Текст] / А. Леви, Е. Давыдова // Законность. — 2009. — № 2. — С. 37–40.
296. Леви, А. А. Особенности предварительного расследования преступлений, осуществляемого с участием адвоката [Текст] / А. А. Леви, М. В. Игнатьева, Е. И. Капица. — М. : Юрлитинформ, 2003. — 128 с.
297. Леви, А. Отказ государственного обвинителя от обвинения [Текст] / А. Леви // Рос. юстиция. — 2006. — № 7. — С. 41–43.

298. Леонтьев, Д. В. Конституционно-правовой механизм обеспечения защиты прав и свобод человека и гражданина в процессе осуществления правоприменительной деятельности [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Д. В. Леонтьев. — СПб., 2004. — 22 с.
299. Лепісевич, О. Проблеми реалізації та захисту прав потерпілих від злочину [Текст] / О. Лепісевич // Вісн. прокуратури. — 2008. — № 5. — С. 102–109.
300. Лисенко, А. Захист процесуальних прав потерпілого і відшкодування завданої йому матеріальної та моральної шкоди [Текст] / А. Лисенко // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Юрид. науки. — 2006. — Вип. 70–71. — С. 77–86.
301. Лисенко, А. Право потерпілого на захист своїх процесуальних прав і відшкодування завданої йому матеріальної і моральної шкоди [Текст] / А. Лисенко // Наукові правові школи Київського університету : матеріали міжнар. наук. конф., Київ, 12 жовт. 2005 р. — К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2006. — С. 162–166.
302. Лобач, В. Здійснення прокурором кримінального переслідування [Текст] / В. Лобач // Вісн. прокуратури. — 2007. — № 2. — С. 79–85.
303. Лобойко, Л. М. Межі кримінально-процесуальної компетенції [Текст] / Л. М. Лобойко // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. — 2007. — № 1. — С. 236–247.
304. Лобойко, Л. М. Методи кримінально-процесуального права [Текст] : монографія / Л. М. Лобойко. — Д. : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. — 352 с.
305. Логінова, Н. Принцип диспозитивності в аспекті реалізації прав потерпілого [Текст] / Н. Логінова // Право України. — 2006. — № 8. — С. 115–118.
306. Логінова, С. М. Адвокатська таємниця: теорія і практика [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 10 / С. М. Логінова. — К., 2002. — 184 с.
307. Лозовий, О. Заповнить прогалину Закон «Про соціальні послуги» (Права потерпілого) [Текст] / О. Лозовий // Юрид. вісн. України. — 2003. — (27 верес. — 3 жовт.). — № 39. — С. 9.
308. Лубшев, Ю. Ф. Адвокат в уголовном деле [Текст] : учеб.-практ. пособие / Ю. Ф. Лубшев. — М., 1997. — 408 с.

309. Лукашевич, В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий [Текст] : учеб. пособие / В. Г. Лукашевич. — Киев, 1989. — 88 с.
310. Лютий, В. В. Розвиток законодавства щодо потерпілих від злочинів як умова захисту майнових прав людини [Текст] / В. В. Лютий // Адвокат. — 2009. — № 9. — С. 28–32.
311. Лягно, Л. Н. Проблемы прекращения уголовного дела в связи с примирением с потерпевшим [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Н. Лягно. — Волгоград, 2000. — 21 с.
312. Мазалов, А. Г. Гражданский иск в уголовном процессе [Текст] / А. Г. Мазалов. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М. : Юрид. лит., 1977. — 176 с.
313. Мазюк, Р. В. Институт уголовного преследования в российском уголовном судопроизводстве [Текст] : монография / Р. В. Мазюк. — М. : Юрлитинформ, 2009. — 216 с.
314. Макаркин, А. И. Состязательность на предварительном следствии [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. И. Макаркин. — СПб., 2004. — 265 с.
315. Максимов, О. А. Правовой институт ходатайств и жалоб на досудебных стадиях уголовного процесса Российской Федерации как способ защиты прав граждан [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. А. Максимов. — М., 2005. — 23 с.
316. Малихіна, С. Один із факторів досягнення мети кримінального переслідування [Текст] / С. Малихіна // Вісн. прокуратури. — 2008. — № 10. — С. 37–42.
317. Малютін, І. Проблеми відшкодування шкоди потерпілим державою [Текст] / І. Малютін // Право України. — 2002. — № 10. — С. 62–63.
318. Маляренко, В. Змагальність сторін у кримінальному судочинстві [Текст] / В. Маляренко // Вісн. прокуратури. — 2003. — № 1. — С. 15–21.
319. Маляренко, В. Т. Про місце судового контролю за додержанням прав і свобод людини в стадії розслідування кримінальної справи [Текст] / В. Т. Маляренко, П. П. Пилипчук // Вісн. Верхов. Суду України. — 2001. — № 2. — С. 38–42.

320. Маляренко, В. Межі судового контролю за додержанням прав і свобод людини в стадії попереднього розслідування кримінальної справи [Текст] / В. Маляренко, П. Пилипчук // Право України. — 2001. — № 4. — С. 40–44.
321. Маляренко, В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів [Текст] : монографія / В. Т. Маляренко. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 512 с.
322. Маляренко, В. Т. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення [Текст] / В. Т. Маляренко // Право України. — 2004. — № 5. — С. 4–16.
323. Маляренко, В. Т. Прокурор у кримінальному судочинстві: деякі проблеми та шляхи їх вирішення [Текст] / В. Т. Маляренко, І. В. Вернидубов. — К., 2001. — 240 с.
324. Маляренко, В. Т. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні [Текст] / В. Т. Маляренко, І. А. Войтюк // Відновне правосуддя в Україні. — 2005. — № 1–2. — С. 17–34.
325. Малярчук, Н. В. Скарга потерпілого та її значення в кримінальних справах приватного обвинувачення [Текст] / Н. В. Малярчук // Адвокат. — 2009. — № 6. — С. 33–35.
326. Марочкін, І. Є. Доступність правосуддя [Текст] / І. Є. Марочкін // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2003. — Вип. 58. — С. 125–131.
327. Марочкін, І. Є. Прокуратура України: проблеми становлення й розвитку [Текст] / І. Є. Марочкін // Проблеми законності. — 2009. — № 100. — С. 376–385.
328. Мартынчик, Е. Вправе ли прокурор быть субсидиарным обвинителем? [Текст] / Е. Мартынчик // Законность. — 2003. — С. 10–12.
329. Мартынчик, Е. Г. Охрана прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве [Текст] / Е. Г. Мартынчик, В. П. Радьков, В. Е. Юрченко. — Кишинев : Штиинца, 1982. — 188 с.
330. Маслов, В. Процессуальные права потерпевших [Текст] / В. Маслов // Законность. — 2008. — № 9. — С. 13–15.
331. Матієк, С. Наслідки відмови прокурора від обвинувачення [Текст] / С. Матієк // Вісн. прокуратури. — 2003. — № 2. — С. 54–58.

332. Матюшенко, Р. І. Виконання процесуального рішення про закриття кримінальної справи [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р. І. Матюшенко. — К., 2003. — 168 с.
333. Медведько, О. Виступ на розширеному засіданні колегії Генеральної прокуратури України за підсумками роботи у I півріччі 2010 року [Текст] / О. Медведько // Вісн. прокуратури. — 2010. — № 7. — С. 3–19.
334. Мельников, Н. В. Уголовное преследование — самостоятельная государственно-властная деятельность прокуратуры по обеспечению прав и свобод граждан [Текст] / Н. В. Мельников // Государство и право. — 2006. — № 3. — С. 20–28.
335. Меньших, А. А. О возмещении ущерба жертвам преступлений во Франции [Текст] / А. А. Меньших // Журн. рос. права. — 1999. — № 3/4. — С. 158–160.
336. Мизулина, Е. Уголовный процесс: концепция самоограничения государства [Текст] / Е. Мизулина. — Тарту : Тартуск. ун-т, 1991. — 241 с.
337. Микитин, Ю. І. Медіація у кримінальних справах: деякі правові аспекти [Текст] / Ю. І. Микитин. — К., 2006. — 84 с.
338. Мирза, Л. С. Доступ к правосудию (уголовно-процессуальные аспекты) [Текст] : монография / Л. С. Мирза. — М. : Юрист, 2009. — 288 с.
339. Мисник, И. В. Ограничение потерпевшего на доступ к правосудию [Текст] / И. В. Мисник // Обеспечение прав и свобод человека и гражданина : сб. ст. по итогам междунар. науч.-практ. конф., Тюмень, 17–19 нояб. 2005 г. — Тюмень : Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 2006. — Ч. 4. — С. 124–128.
340. Митрофанов, А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація [Текст] / А. А. Митрофанов. — О. : Вид-во Одес. юрид. ін-ту НУВС, 2004. — 132 с.
341. Михайленко, А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан [Текст] / А. Р. Михайленко. — Киев : Юринком Интер, 1999. — 448 с.
342. Михайленко, О. Про систему елементів доступності громадян до правосуддя [Текст] / О. Михайленко // Вісн. Акад. прокуратури України. — 2007. — № 3. — С. 39–43.

343. Михайленко, О. Р. Проблемы обеспечения законности на предварительном следствии в советском уголовном процессе. Теория и практика [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / О. Р. Михайленко. — Киев, 1989. — 50 с.
344. Михайлів, С. В. Обов'язкова участь адвоката — представника потерпілого у кримінальному процесі [Текст] / С. В. Михайлів // Адвокат. — 2009. — № 9. — С. 33–35.
345. Михайловская, И. Б. Права личности — новый приоритет Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации [Текст] / И. Б. Михайловская // Рос. юстиция. — 2002. — № 7. — С. 4.
346. Мичко, М. І. Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / М. І. Мичко. — Х., 2002. — 38 с.
347. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [Текст]. — К. : Укр. Правн. Фундація, 1995. — 12 с.
348. Мірошніченко, Т. М. Проблеми реалізації нормативного змісту принципу змагальності у кримінальному процесі [Текст] / Т. М. Мірошніченко // Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні : матеріали наук.-прак. конф. (м. Харків, 24–25 трав. 2005 р.). — Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2005. — С. 478–481.
349. Мірошніченко, Т. М. Система принципів кримінального процесу [Текст] : конспект лекцій / Т. М. Мірошніченко, Д. В. Філін. — Х., 1995. — 39 с.
350. Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств — участников СНГ [Текст] (Рекомендательный законодательный акт) // Приложение к «Информационному бюллетеню». — 1996. — № 10. — Секретариат Совета МПА. — СПб., 1996. — 373 с.
351. Мотовиловкер, Я. О. Вопросы теории советского уголовного процесса [Текст] / Я. О. Мотовиловкер. — Томск, 1971. — 284 с.
352. Муратова, Н. Г. Система судебного контроля в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законодательного регулирования и практики

- [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12. 00. 09 / Н. Г. Муратова. — Казань, 2004. — 595 с.
353. Навроцька, В. Захист близькими родичами померлого від злочину своїх процесуальних інтересів у справах публічного обвинувачення [Текст] / В. Навроцька // Підприємництво, госп-во і право. — 2006. — № 7. — С. 60–63.
354. Навроцька, В. В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Навроцька. — К., 2007. — 16 с.
355. Навроцька, В. В. Належність права на приватне кримінальне переслідування [Текст] / В. В. Навроцька // Актуальні проблеми правознавства : тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук. конф. молодих учених та здобувачів. — Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2006. — С. 231–233.
356. Нажимов, В. П. В ожидании нового УПК [Текст] / В. П. Нажимов, А. В. Расторопина // Актуальные вопросы уголовного права, процесса и криминалистики : сб. науч. тр. / Калинингр. ун-т. — Калининград, 1998. — 86 с.
357. Нажимов, В. П. Об уголовно-процессуальных функциях [Текст] / В. П. Нажимов // Изв. ВУЗов. Правоведение. — 1973. — № 5. — С. 73–82.
358. Назаренко, В. М. Роль прокурора в обеспечении прав жертв преступлений в досудебном производстве [Текст] / В. М. Назаренко // Роль прокуратуры в обеспечении прав и законных интересов жертв преступлений : материалы междунар. семинара (6–7 окт. 2003 г.). — М., 2004. — С. 30–33.
359. Назаренко, Р. І. Характеристика кримінально-процесуальних відносин на початковому етапі досудового провадження [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р. І. Назаренко. — К., 2001. — 207 с.
360. Негодченко, О. В. Організаційно-правові проблеми органів внутрішніх справ щодо захисту прав осіб, потерпілих від злочинів [Текст] / О. В. Негодченко // Наук. вісн. Юрид. акад. М-ва внутр. справ. — 2002. — № 2 (8). — С. 173–181.

361. Негодченко, О. В. Проблеми правового забезпечення прав осіб, потерпілих від злочинів [Текст] / О. В. Негодченко // Бюл. М-ва юстиції України. — 2008. — № 11 (№ 11–12). — С. 269–273.
362. Нескороджена, Л. Л. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача в кримінальному судочинстві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Л. Нескороджена. — К., 2002. — 18 с.
363. Нескороджена, Л. Л. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача в кримінальному судочинстві України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Л. Нескороджена. — К., 2002. — 226 с.
364. Николаева, Т. А. Деятельность прокурора района по соблюдению прав потерпевших при расследовании преступлений [Текст] / Т. А. Николаева // Роль прокуратуры в обеспечении прав и законных интересов жертв преступлений : материалы междунар. семинара (6–7 окт. 2003 г.). — М., 2004. — С. 38–42.
365. Нікулін, Є. А. Потерпілий і його представник у кримінальному процесі [Текст] / Є. А. Нікулін // Формування громадянського суспільства та правової держави в контексті європейської інтеграції : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 квіт. 2006 р.). Ч. II. — К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. — С. 114–117.
366. Ноздріна, М. О. Диспозитивність як елемент принципу змагальності у кримінальному процесі України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. О. Ноздріна. — Х., 2004. — 218 с.
367. Ноздріна, М. О. Диспозитивність як елемент принципу змагальності у кримінальному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. О. Ноздріна. — Х., 2004. — 21 с.
368. Нор, В. Захист у кримінальному судочинстві майнових та немайнових прав потерпілих від злочину за проектами КПК України: здобутки і упущення [Текст] / В. Нор // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XV регіон. наук.-практ. конф. (4–5 лют. 2009 р.). — Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. — С. 382–385.
369. Нор, В. Захист у кримінальному судочинстві майнових та особистих прав потерпілих від злочину за проектами КПК України: здобутки та

- прорахунки [Текст] / В. Нор // Право України. — 2009. — № 2. — С. 43–51.
370. Нор, В. Удосконалення процесуального статусу потерпілого від злочину та системи гарантій захисту його прав і законних інтересів [Текст] / В. Нор // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. : зб. наук. пр. — Л. : ЛДУ, 2001. — Вип. 36. — С. 524–532.
371. Нор, В. Т. Вплив принципу публічності на відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочиним [Текст] / В. Т. Нор // На шляху до правової держави. — Л., 1991. — Вип. 1. — С. 110–112.
372. Нор, В. Т. Діяльність органів досудового розслідування щодо захисту майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів потерпілих від злочину [Текст] / В. Т. Нор // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. — Х. : Право, 2008. — С. 460–484.
373. Нор, В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве [Текст] / В. Т. Нор. — Киев : Выща шк. Голов. изд-во, 1989. — 275 с.
374. Нор, В. Т. Совершенствование государственной системы помощи потерпевшим от преступлений [Текст] / В. Т. Нор // Актуальные проблемы формирования советского правового государства. — Харьков, 1990. — С. 262–263.
375. Нор, В. Т. Удосконалення системи правових гарантій захисту майнових прав та інтересів потерпілих від злочину [Текст] / В. Т. Нор // Проблеми формування інститутів правової держави : зб. наук. пр. — Л., 1990. — С. 64–68.
376. О возмещении вреда жертвам насильственных преступлений [Текст] : Европ. конвенция от 23 нояб. 1983 г. // Пояснительный документ к Европейской Конвенции о компенсации ущерба жертвам насильственных преступлений. Страсбург, 1984 : пер. с англ. — М. : Фонд ВНИИ МВД РФ, 1992. — 11 с.
377. О государственной защите потерпевших, свидетелей и иных лиц, содействующих уголовному судопроизводству [Текст] : Модел. закон для государств — членов СНГ // Кухта К. И., Махов В. Н. Правовой статус жертвы преступления (потерпевшего) в уголовном процессе США. — М. : Юрлитинформ, 2008. — С. 135–140.

378. О предупреждении давления на свидетелей и обеспечении прав защиты [Текст] : Рек. № R (97) 13 Ком. министров Совета Европы государствам-членам : принята 10 сент. 1997 г. // Зарубежный опыт правового регулирования по вопросам защиты участников уголовного судопроизводства и практика его применения. — М. : ГУП «Типография МВД России», 2000. — С. 248–261.
379. О роли государственного обвинения в системе уголовного правосудия [Текст] : Рек. R (2000) 19 Ком. министров государствам — членам Совета Европы : принята 6 окт. 2000 г. на 724-м заседании зам. министров // Правові основи прокуратурської діяльності в Україні : наук.-практ. посіб. / П. М. Каркач, А. В. Лапкін. — Х. : Право, 2011. — С. 55–64.
380. О создании Евроюст в целях усиления борьбы с тяжкой преступностью [Электронный ресурс] : Решение Совета Европейского Союза 2002/187/JAI от 28 февраля 2002 г. — Режим доступа: <http://www.eulaw.edu./documents>. — Загл. с экрана.
381. Об утверждении Государственной программы «Обеспечение безопасности потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства на 2009–2013 годы» [Электронный ресурс]: Постановление Правительства РФ от 02. 10. 2009 № 792. — Режим доступа: <http://www.kadis.ru/texts/index.phtml?id> — Загл. с экрана.
382. Обризан, Н. Роль держави в здійсненні функції захисту [Текст] / Н. Обризан // Право України. — 2004. — № 8. — С. 86–88.
383. Овчаренко, О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації [Текст] : монографія / О. М. Овчаренко. — Х. : Право, 2008. — 304 с.
384. Омельченко, О. Є. Процесуальна діяльність слідчого по попередженню злочинів [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Є. Омельченко. — К., 2004. — 189 с.
385. Омельченко, Т. В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. В. Омельченко. — Х., 2004. — 216 с.
386. Омельченко, Т. В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. В. Омельченко. — Х., 2004. — 19 с.

387. Определение Конституционного Суда Российской Федерации по запросу Волгоградского гарнизонного военного суда о проверке конституционности части восьмой статьи 42 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации от 18 января 2005 г. № 131-О [Текст] // Дайджест офиц. материалов и публ. период. печати конституц. правосудия в странах СНГ и Балтии. — 2005. — № 13. — С. 24–31.
388. Основные принципы относительно роли юристов [Текст] : приняты VIII Конгрес. ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями 1990 г. // Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. Отделение ООН в Вене. — Нью-Йорк : Изд-во ООН, 1992. — С. 178–185.
389. Осуществление Декларации основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотреблений властью [Текст] : Резолюция Экон. и Соц. Совета ООН 1989/57 от 24 мая 1989 г. // Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. Отделение ООН в Вене. — Нью-Йорк : Изд-во ООН, 1992. — С. 245–246.
390. Павлік, В. Сучасні теоретичні підходи щодо визначення правового статусу потерпілого в кримінальному судочинстві [Текст] / В. Павлік // Підприємництво, госп-во і право. — 2008. — № 7. — С. 137–140.
391. Павлік, О. Співвідношення понять «потерпілий від злочину» та «жертва злочину» [Текст] / В. Павлік // Юрид. Україна. — 2008. — № 6. — С. 118–124.
392. Павлік, О. М. Проблеми удосконалення чинного законодавства України по захисту прав потерпілих від злочину [Текст] / О. М. Павлік // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 29–30 трав. 2009 р. — Луцьк : Волин. обл. друк., 2009. — С. 621–625.
393. Палиюк, В. П. Правовое регулирование возмещения морального (неимущественного) вреда [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / В. П. Палиюк. — Харьков, 1999. — 190 с.
394. Панасюк, Т. І. Захист свідків та потерпілих у кримінальному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. І. Панасюк. — К., 2009. — 20 с.

395. Парий, А. В. Потерпевший от преступления на досудебных стадиях уголовного судопроизводства США (сравнительно-правовое исследование) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. В. Парий. — Волгоград, 1997. — 26 с.
396. Патюлин, В. А. Личность, ее права и обязанности в советском обществе [Текст] / В. А. Патюлин // Сов. юстиция. — 1971. — № 16. — С. 17–22.
397. Пацалова, Т. Основні напрями діяльності слідчого із забезпечення права законних інтересів потерпілих [Текст] / Т. Пацалова // Підприємництво, госп-во і право. — 2006. — № 10. — С. 142–145.
398. Петрова, Н. Наделить потерпевшего правом уголовного преследования [Текст] / Н. Петрова // Рос. юстиция. — 2002. — № 12. — С. 55–56.
399. Петрова, Н. Е. Частное и субсидиарное обвинение [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. Е. Петрова. — Самара, 1999. — 213 с.
400. Петрова, Н. Е. Частное и субсидиарное обвинение [Текст] / Н. Е. Петрова. — Самара : Самар. гос. ун-т, 2004. — 186 с.
401. Петрова, Н. Е. Частное и субсидиарное обвинение [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. Е. Петрова // Самар. гос. ун-т. — Самара, 1999. — 16 с.
402. Петрухин, И. Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе [Текст] / И. Л. Петрухин. — М. : Наука, 1989. — 228 с.
403. Петрухин, И. Л. Адвокат и клиент: отношения доверия [Текст] / И. Л. Петрухин // Адвокат. — 1999. — № 1. — С. 4–6.
404. Пихова, З. А. Конституционные основы защиты прав потерпевших от преступлений и злоупотреблений властью в Российской Федерации [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / З. А. Пихова. — Саратов, 2010. — 30 с.
405. Півненко, В. П. Актуальні питання удосконалення процесуального статусу потерпілого на досудовому слідстві (за проектом КПК) [Текст] / В. П. Півненко // Наук. зап. ХЕПУ. — 2006. — № 1 (4). — С. 42–48.
406. Півненко, В. П. Про презумцію правоти і пріоритетності прав потерпілого [Текст] / В. П. Півненко, Є. О. Мірошніченко // Вісн. Верхов. Суду України. — 2004. — № 8. — С. 39–41.
407. Підюков, П. Кримінальне судочинство та його перша стадія: теоретичний і практичний аспекти відповідно до національного нормотворення

- та проекту КПК України [Текст] / П. Підюков, Я. Конюшенко // Вісн. Нац. Акад. прокуратури України. — 2010. — № 1. — С. 42–46.
408. Плачков, Д. Компенсація державою шкоди, заподіяної злочином [Текст] / Д. Плачков // Вісн. прокуратури. — 2007. — № 6. — С. 59–63.
409. Полянский, Н. Н. К вопросу о праве частных лиц на субсидиарное обвинение [Текст] / Н. Н. Полянский // Юрид. вестн. — М., 1914. — Кн. VI.
410. Понарин, В. Я. Защита имущественных прав личности в уголовном процессе России [Текст] / В. Я. Понарин. — Воронеж, 1994. — 214 с.
411. Попелюшко, В. Справи приватного обвинувачення: актуальні проблеми, законодавчі парадокси [Текст] / В. Попелюшко // Право України. — 2003. — № 4. — С. 98–100.
412. Попелюшко, В. О. Судовий розгляд кримінальної справи [Текст] / В. О. Попелюшко. — Острог, 2003. — 196 с.
413. Попов, Г. В. Додержання прав потерпілого на досудовому слідстві у контексті прокурорського нагляду [Текст] / Г. В. Попов // Економіка, фінанси, право. — 2006. — № 11. — С. 36–39.
414. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 8 декабря 2003 г. № 18-П «По делу о проверке конституционности положений статей 125, 219, 227, 229, 236, 237, 239, 246, 254, 271, 378, 405 и 408, а также глав 35 и 39 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с запросами судов общей юрисдикции» [Текст] // Рос. газ. — 2003. — 23 дек.
415. Постановление Конституционного Суда РФ от 27 июня 2005 г. № 7-П «По делу о проверке конституционности положений частей второй и четвертой статьи 20, части шестой статьи 144, пункта 3 части первой статьи 145, части третьей статьи 318, частей первой и второй статьи 319 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с запросами Законодательного Собрания Республики Карелия и Октябрьского районного суда города Мурманска» [Текст] // Собр. законодательства РФ. — 2005. — № 28. — Ст. 2904.
416. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне дослідження) [Текст] / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. — Х. : Кроссруд, 2008. — 364 с.

417. Почечуева, О. С. Особенности деятельности адвоката — представителя потерпевшего в российском уголовном процессе [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / О. С. Почечуева. — М., 2009. — 29 с.
418. Пояснювальна записка від 25. 10. 2004 до законопроекту № 6283 «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/pls>. — Заголовок з екрана.
419. Правовое обеспечение практики восстановительного правосудия: мировые тенденции и перспективы в России [Текст] // Государство и право. — 2003. — № 9. — С. 114–121.
420. Прасковьян, Д. А. Обеспечение гражданского иска на досудебных стадиях по УПК РФ [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д. А. Прасковьян. — Саратов, 2004. — 28 с.
421. Присяжнюк, Т. Передумови формування інституту потерпілого у кримінальному праві України [Текст] / Т. Присяжнюк // Право України. — 2005. — № 7. — С. 65–68.
422. Присяжнюк, Т. Про дискусії про потерпілого у кримінальному праві [Текст] / Т. Присяжнюк // Право України. — 2005. — № 9. — С. 92–95.
423. Присяжнюк, Т. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих у кримінальному судочинстві [Текст] / Т. Присяжнюк // Право України. — 2004. — № 8. — С. 60–63.
424. Присяжнюк, Т. І. Актуальні питання охорони прав потерпілого від злочину [Текст] / Т. І. Присяжнюк // Вісн. Верхов. Суду України. — 2006. — № 12. — С. 23–26.
425. Присяжнюк, Т. І. Інститут потерпілого в кримінальному праві України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. І. Присяжнюк. — К., 2001. — 186 с.
426. Присяжнюк, Т. І. Потерпілий від злочину: проблеми правового захисту [Текст] / Т. І. Присяжнюк. — К. : Центр учб. л-ри, 2007. — 240 с.
427. Присяжнюк, Т. І. Правовий статус потерпілого: проблеми і перспективи [Текст] / Т. І. Присяжнюк // Вісн. Верхов. Суду України. — 2004. — № 8. — С. 36–38.

428. Про адвокатуру [Електронний ресурс] : Закон України від 19 груд. 1992 р. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
429. Про безоплатну правову допомогу [Електронний ресурс] : Проект Закону України № 4406 від 24.04.2009. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
430. Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину [Електронний ресурс] : Проект Закону України № 6283 від 25.10.2004. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
431. Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину [Електронний ресурс] : Проект Закону України № 6283-1 від 17.01.2006. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
432. Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину [Електронний ресурс] : Проект Закону України № 0907 від 25.05.2006. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
433. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [Електронний ресурс] : Закон України від 23 груд. 1993 р. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
434. Про затвердження Положення про порядок придбання, видачі, обліку, зберігання та застосування вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів індивідуального захисту працівниками судів і правоохоронних органів, а також особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві [Електронний ресурс] : наказ МВС України № 523 від 24.07.1996. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
435. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 10.05.2006 № 361/2006. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
436. Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю [Електронний ресурс] : Указ Президента України від

- 21.10.2011 № 1000/2011. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
437. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні [Текст] : Постанова Верхов. Ради України від 28.04.1992 № 2296 // Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 30. — Ст. 426.
438. Про Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 9 черв. 2006 р. № 509/2006. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
439. Про организацию прокурорского надзора за соблюдением конституционных прав граждан в уголовном судопроизводстве [Электронный ресурс] : Приказ Ген. прокурора Рос. Федерации от 27.11.2007 № 189. — Режим доступа: <http://www.referent.ru/1/115512>. — Загл. с экрана.
440. Про особливості правозахисної діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей [Текст] : Наказ Ген. прокурора України від 21.06.2011 № 3/1 гн // Правові основи прокурорської діяльності в Україні : наук.-практ. посіб. / П. М. Каркач, А. В. Лапкін. — Х. : Право, 2011. — С. 191–195.
441. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство [Текст] : Наказ Ген. прокурора України від 19.09.2005 № 4 гн // Правові основи прокурорської діяльності в Україні : наук.-практ. посіб. / П. М. Каркач, А. В. Лапкін. — Х. : Право, 2011. — С. 196–203.
442. Про організацію роботи органів прокуратури України в реалізації принципу гласності [Текст] : Наказ Ген. прокурора України від 14.07.2006 № 11 гн // Правові основи прокурорської діяльності в Україні : наук.-практ. посіб. / П. М. Каркач, А. В. Лапкін. — Х. : Право, 2011. — С. 259–263.
443. Про організацію роботи органів прокуратури України у галузі міжнародного співробітництва і правової допомоги у кримінальних справах [Текст] : Наказ Ген. прокурора України від 05.05.2011 № 8 гн // Правові основи прокурорської діяльності в Україні : наук.-практ. посіб. / П. М. Каркач, А. В. Лапкін. — Х. : Право, 2011. — С. 240–247.

444. Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення [Текст] : Наказ Ген. прокурора України від 19.09.2005 № 5 гн // Правові основи прокурорської діяльності в Україні : наук.-практ. посіб. / П. М. Каркач, А. В. Лапкін. — Х. : Право, 2011. — С. 211–220.
445. Про положення жертв у кримінальному судочинстві [Текст] : Рамкове рішення ради Європ. Союзу від 15 берез. 2001 р. // Голос України. — 2001. — 15 квіт. (№ 3).
446. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності [Текст] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23.12.2005 № 12 // Вісн. Верхов. Суду України. — 2006. — № 2. — С. 13–16.
447. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів [Текст] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 02.07.2004 № 13 // Вісн. Верхов. Суду України. — 2004. — № 8. — С. 6–10.
448. Про прокуратуру [Текст] : Закон України від 05.11.1991 // Відом. Верхов. Ради України. — 1991. — № 53. — Ст. 793.
449. Про процедуру примирення у кримінальних справах [Електронний ресурс] : Рек. R (99) 19 Ком. міністрів Ради Європи державам-членам : прийнята 15 верес. 1999 р. на 679-му засіданні постійн. представників міністрів. — Режим доступу: http://echr-base.ru/rec2000_19.jsp. — Заголовок з екрана.
450. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
451. Про спрощення кримінального правосуддя [Електронний ресурс] : Рек. R (87) 18 Ком. міністрів Ради Європи державам-членам : прийнята 17 верес. 1987 р. на 410-му засіданні заст. міністрів. — Режим доступу: http://www.echr-base.ru/rec87_18.jsp. — Заголовок з екрана.
452. Про створення спеціальних підрозділів міліції для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, осіб, які беруть участь

- у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та близьких родичів [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 23.07.97 № 467. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.
453. Прокуратура в правовом государстве [Текст] : материалы многосторон. встречи, организ. Советом Европы совместно с Ген. прокуратурой РФ. — М., 1997. — 160 с.
454. Прокурорский надзор в Российской Федерации [Текст] : учебник / под ред. А. А. Чувилева. — М. : Юристъ, 2000. — 400 с.
455. Прокурорский надзор [Текст] : курс лекций и практикум / под ред. Ю. Е. Винокурова. — М., 2003. — 544 с.
456. Прокурорский надзор [Текст] : учеб. для студентов вузов, курсантов и слушателей образоват. учреждений высш. проф. образования МВД России, обучающихся по специальности 030501 «Юриспруденция» / под ред. О. А. Галустяна, А. В. Ендольцевой, Н. Х. Сафиуллина. — 5-е изд., перераб. и доп. — М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2009. — 415 с.
457. Пустовалов, В. И. Обеспечение прокурором прав потерпевших по делам частного и частно-публичного обвинения [Текст] / В. И. Пустовалов // Роль прокуратуры в обеспечении прав и законных интересов жертв преступлений : материалы междунар. семинара (6–7 окт. 2003 г.). — М., 2004. — С. 32–35.
458. Решетникова, И. В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России [Текст] / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. — М. : НОРМА, 1999. — 312 с.
459. Рибалка, О. Потерпілий як суб'єкт доказування у кримінальних справах приватного обвинувачення [Текст] / О. Рибалка // Підприємництво, госп-во і право. — 2009. — № 12. — С. 176–179.
460. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Гонгадзе проти України» від 8 листопада 2005 р. [Текст] // Закон і бізнес. — 2005. — 19–25 листоп. (№ 47). — С. 15 ; 26 листоп. — 2 груд. (№ 48). — С. 14–15.
461. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44

- Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. [Текст] // Вісн. Конституц. Суду України. — 2000. — № 5. — С. 24–30.
462. Рубан, Н. В. Основные теоретические и организационно-методические проблемы прокурорского надзора за соблюдением законности в деятельности федеральных органов налоговой полиции [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Н. В. Рубан. — СПб., 2001. — 24 с.
463. Руднев, А. Процессуальный статус потерпевшего [Текст] / А. Руднев // Законность. — 2004. — № 5. — С. 42–43.
464. Руководство для сотрудников системы уголовного правосудия относительно реализации Декларации основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотреблений властью [Текст] : утв. Резолюцией ЕКОСОС ООН 1990/22 от 24 мая 1990 г. // Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. Отделение ООН в Вене. — Нью-Йорк : Изд-во ООН, 1992. — С. 247–248.
465. Руководящие принципы, относительно роли лиц, осуществляющих судебное преследование [Текст] : принятые 8-м Конгр. ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Гавана, Куба, 27 авг. — 7 сент. 1990 г. // Правові основи прокурорської діяльності в Україні : наук.-практ. посіб. / П. М. Каркач, А. В. Лапкін. — Х. : Право, 2011. — С. 48–54.
466. Рыжаков, А. П. Возмещение вреда, причиненного преступлением [Текст] / А. П. Рыжаков. — М. : ПРИОР, 1999. — 96 с.
467. Рыжаков, А. П. Уголовный процесс [Текст] : учеб. для вузов / А. П. Рыжаков. — 3-е изд. испр. и доп. — М. : НОРМА, 2004. — 704 с.
468. Савинов, В. Н. Потерпевший в уголовном процессе (сравнительно-правовое исследование) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Н. Савинов. — Ярославль, 1977. — 178 с.
469. Савицкий, В. М. Потерпевший в советском уголовном процессе [Текст] / В. М. Савицкий, И. И. Потеружа. — М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1963. — 172 с.

470. Савицкий, В. Прокурор и потерпевший в судебном разбирательстве [Текст] / В. М. Савицкий // Соц. законность. — 1971. — № 4. — С. 32–37.
471. Савицкий, В. М. Государственное обвинение в суде [Текст] / В. М. Савицкий. — М. : Наука, 1971. — 343 с.
472. Савонюк, Р. Заявник у кримінальному процесі [Текст] / Р. Савонюк // Право України. — 2004. — № 9. — С. 97–99.
473. Семенов, И. И. Обеспечение прав потерпевшего при пересмотре судебных решений в уголовном судопроизводстве [Текст] / И. И. Семенов // Актуальные вопросы обеспечения прав личности в уголовном судопроизводстве : межвуз. сб. науч. ст. / отв. ред. В. М. Корнуков. — Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратов. гос. акад. права», 2005. — С. 176–182.
474. Сенаторов, М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві [Текст] / М. В. Сенаторов ; за наук. ред. В. І. Борисова. — Х. : Право, 2006. — 208 с.
475. Сенаторов, М. Права потерпілого від злочину: міжнародні стандарти та вітчизняний шлях [Текст] / М. Сенаторов // Право України. — 2006. — № 5. — С. 132–133.
476. Сенякин, Н. Н. Этические основы взаимодействия судьи и сторон в условиях состязательного процесса [Текст] / Н. Н. Сенякин // Актуальные вопросы обеспечения прав личности в уголовном судопроизводстве : межвуз. сб. науч. ст. / отв. ред. В. М. Корнуков. — Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратов. гос. акад. права», 2005. — С. 132–133.
477. Сергієнко, В. Деякі аспекти захисту прав потерпілого у кримінальному процесі [Текст] / В. Сергієнко // Вісн. прокуратури. — 2002. — № 4. — С. 28–30.
478. Серeda, В. О. Роль прокурора в забезпеченні захисту конституційних прав громадян в кримінальному судочинстві [Текст] / В. О. Серeda // Актуальні проблеми правознавства : тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук. конф. молодих учених та здобувачів : до 200-річчя Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2004. — С. 40–41.

479. Серета, Г. Процесуальна незалежність державного обвинувача [Текст] / Г. Серета // Вісн. Нац. акад. прокуратури України. — 2010. — № 1. — С. 38–41.
480. Серета, Г. Теоретичні аспекти здійснення прокуратурою кримінального переслідування [Текст] / Г. Серета // Право України. — 2007. — № 9. — С. 53–59.
481. Серета, Г. П. Організаційно-правові аспекти прокурорського нагляду за додержанням законів при прийманні, реєстрації, перевірці та вирішенні заяв і повідомлень про злочини [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Г. П. Серета. — Х., 2000. — 18 с.
482. Сильнов, М. А. Вопросы обеспечения допустимости доказательств в уголовном процессе (досудебные стадии) [Текст] / М. А. Сильнов. — М., 2001. — 102 с.
483. Сим, А. В. Функция охраны прав и свобод личности в современном российском государстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. В. Сим. — М., 2006. — 34 с.
484. Сироїд, Т. Л. Правове становище потерпілих у міжнародному кримінальному суді [Текст] / Т. Л. Сироїд // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. Право. — 2009. — Вип. 1 (5). — С. 58–62.
485. Сироїд, Т. Л. Правові підстави та порядок відшкодування шкоди потерпілим Міжнародним кримінальним судом [Текст] / Т. Л. Сироїд // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ України. — 2009. — № 1 (42). — С. 29–35.
486. Сироїд, Т. Л. Захист жертв злочинів у міжнародному праві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Т. Л. Сироїд. — Х., 2000. — 15 с.
487. Скакун, О. Ф. Теория государства и права [Текст] / О. Ф. Скакун. — Харьков : Консум : Ун-т внутр. дел, 2000. — 704 с.
488. Смирнов, А. В. Типология уголовного судопроизводства [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12. 00. 09 / А. В. Смирнов. — М., 2001. — 345 с.
489. Смирнова, О. В. Роль прокурора в обеспечении имущественных прав потерпевшего [Текст] / О. В. Смирнова // Роль прокуратуры в обеспечении прав и законных интересов жертв преступлений : материалы междунар. семинара (6–7 окт. 2003 г.). — М., 2004. — С. 66–68.

490. Сміттенко, З. Обов'язок слідчого по своєчасному забезпеченню цивільного позову в кримінальному процесі [Текст] / З. Сміттенко, Я. Клименко // Право України. — 2002. — № 4. — С. 56–60.
491. Смоков, С. М. Внутрішнє переконання слідчого і його роль при прийнятті процесуальних рішень [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. М. Смоков. — К., 2002. — 179 с.
492. Смоленский, М. Б. Адвокатская деятельность и адвокатура Российской Федерации [Текст] / М. Б. Смоленский. — Ростов н/Д : Феникс, 2004. — 256 с. — (Серия «Высшее образование»).
493. Соловйова, О. Є. Примирення сторін у кримінальному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Є. Соловйова. — Х., 2006. — 20 с.
494. Соловьев, А. Б. Актуальные проблемы досудебных стадий уголовного судопроизводства [Текст] / А. Б. Соловьев. — М. : Юрлитинформ, 2006. — 384 с.
495. Специальный доклад Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации «Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений» от 27.05.2008 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rg.ru/2008/06/04/doklad-dok.html>. — Загл. с экрана.
496. Стандарти професійної відповідальності та викладення основних прав і обов'язків прокурорів [Текст] : прийняті 21 квіт. 1999 р. Міжнар. асоц. прокурорів // Правові основи прокурорської діяльності в Україні : наук.-практ. посіб. / П. М. Каркач, А. В. Лапкін. — Х. : Право, 2011. — С. 75–79.
497. Стецовский, Ю. И. Советская адвокатура [Текст] / Ю. И. Стецовский. — М. : Высш. шк., 1989. — 304 с.
498. Стецовский, Ю. И. Право на свободу и личную неприкосновенность: нормы и действительность [Текст] / Ю. И. Стецовский. — М. : Дело, 2000. — 520 с.
499. Стешенко, Л. А. Адвокатура в Российской Федерации [Текст] : учеб. для вузов / Л. А. Стешенко, Т. М. Шамба. — М. : Изд-во НСД (Изд. группа НОРМА-ИНФРА•М), 2001. — 544 с.
500. Строгович, М. С. Курс советского уголовного процесса [Текст] : учебник : в [2 т.] / М. С. Строгович. — М. : Наука, 1968. — Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. — 470 с.

501. Строков, І. Захист прав потерпілих від злочинів [Текст] / І. Строков // Право України. — 1998. — № 6. — С. 86–87.
502. Строков, І. В. Організаційні та правові заходи забезпечення прав потерпілого від злочину [Текст] / І. В. Строков // Бюл. М-ва юстиції України. — 2008. — № 11 (№ 11–12). — С. 280–283.
503. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України [Текст] : підручник / О. С. Захарова, В. Я. Карабань, В. С. Ковальський (кер. авт. кол) та ін. ; відп. ред. В. Маляренко — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 376 с.
504. Судебная власть [Текст] / под ред. И. Л. Петрухина. — М. : ООО «ТК Велби», 2003. — 720 с.
505. Сумачев, А. В. Пострадавший как субъект уголовного правоотношения [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Сумачев. — Рязань, 1997. — 171 с.
506. Сыроед, Т. Л. Защита жертв преступлений в международном праве [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Т. Л. Сыроед. — Харьков, 2000. — 182 с.
507. Таварткиладзе, Н. М. Этические основы деятельности адвоката-защитника [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Н. М. Таварткиладзе. — Одесса, 2003. — 216 с.
508. Тамбовцев, В. В. «Запрет поворота к худшему в российском уголовном процессе» и соблюдение прав человека, потерпевшего при отправлении правосудия [Текст] / В. В. Тамбовцев // Государство и право. — 2006. — № 10. — С. 122–126.
509. Танцеров, М. В. Потерпевший и его функция в уголовном процессе России [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. В. Танцеров. — Томск, 1999. — 177 с.
510. Тарнавский, О. А. Гражданский иск в уголовном процессе [Текст] : учеб. пособие / О. А. Тарнавский. — Оренбург : Изд. центр ОГАУ, 2000. — 120 с.
511. Теория доказательств в советском уголовном процессе [Текст] / отв. ред. Н. В. Жогин. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М. : Юрид. лит., 1973. — 736 с.
512. Тертишник, В. Концептуальна модель системи принципів кримінального процесу [Текст] / В. Тертишник // Юрид. вісн. України. — 2001. — № 5. — С. 10.

513. Тертишник, В. М. Кримінально-процесуальне право України [Текст] : підручник / В. М. Тертишник : 4-те вид., допов. і переробл. — К. : А.С.К., 2003. — 1120 с.
514. Тертышник, В. Проблемы защиты прав потерпевшего в уголовном процессе Украины и России [Текст] / В. Тертышник, А. Тертышник // Право и политика. — 2003. — № 11. — С. 83–88.
515. Тетерина, Т. Отказ прокурора от обвинения «преступает» права потерпевшего на доступ к правосудию [Текст] / Т. Тетерина // Рос. юстиция. — 2003. — № 10. — С. 38.
516. Тихонов, А. Потерпевший: уголовно-процессуальный аспект [Текст] / А. Тихонов // Сов. юстиция. — 1993. — № 19. — С. 26–27.
517. Тихонов, А. К. Уголовно-процессуальные меры обеспечения чести, достоинства и личной безопасности потерпевшего и свидетеля [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. К. Тихонов. — М., 1995. — 196 с.
518. Токарева, М. Е. Прокурорский надзор за исполнением законов в стадии возбуждения уголовного дела — необходимое условие обеспечения прав и законных интересов потерпевших [Текст] / М. Е. Токарева // Роль прокуратуры в обеспечении прав и законных интересов жертв преступлений : материалы междунар. семинара (6–7 окт. 2003 г.). — М., 2004. — С. 20–24.
519. Толочко, О. Право на справедливий судовий розгляд (стаття 6 СКПЛ) у світлі українського законодавства та правозастосовчої практики [Текст] / О. Толочко // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст. — К., 2004. — С. 233–270.
520. Толочко, О. Європейські стандарти справедливого судового розгляду кримінальних справ [Текст] / О. Толочко // Вісн. Акад. прокуратури України. — 2006. — № 1. — С. 49–54.
521. Трагнюк, Р. Р. Прокурорський нагляд за додержанням законів, що забезпечують права обвинуваченого [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Р. Р. Трагнюк. — Х., 2003. — 218 с.
522. Трофименко, В. Деякі особливості відмови прокурора від обвинувачення [Текст] / В. Трофименко // Вісн. прокуратури. — 2003. — № 7. — С. 73–77.

523. Трофименко, В. М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. М. Трофименко. — Х., 2000. — 232 с.
524. Трофименко, В. М. Проблеми правового регулювання участі потерпілого в доказуванні в судовому розгляді кримінальної справи [Текст] / В. М. Трофименко // Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні : матеріали наук.-прак. конф. (м. Харків, 24–25 трав. 2005 р.). — Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2005. — С. 468–471.
525. Туманянц, А. Р. Відновне правосуддя [Текст] / А. Р. Туманянц // Матеріали наукових семінарів та «круглих столів», проведених Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого спільно з Академією правових наук України в рамках Фестивалю науки 15–16 травня 2007 року. — Х. : Право, 2007. — С. 129–134.
526. Туманянц, А. Р. Відновне правосуддя [Текст] / А. Р. Туманянц // Проблеми законності. — 2006. — Вип. 79. — С. 129–134.
527. Туманянц, А. Р. Запровадження інституту медіації в кримінальне судочинство України [Текст] / А. Р. Туманянц // Проблеми законності. — 2009. — Вип. 101. — С. 139–146.
528. Туманянц, А. Р. Медіація в сучасній європейській практиці: досвід Франції й Бельгії [Текст] / А. Р. Туманянц // Проблеми законності. — 2007. — Вип. 90. — С. 166–170.
529. Туманянц, А. Р. Посередництво в урегулюванні правових суперечок: досвід США [Текст] / А. Р. Туманянц // Проблеми законності. — 2007. — Вип. 86. — С. 166–171.
530. Туманянц, А. Р. Правове забезпечення практики відновного правосуддя [Текст] / А. Р. Туманянц // Унів. наук. зап. / Хмельниц. ун-т упр. та права. — 2008. — № 1. — С. 233–236.
531. Туманянц, А. Р. Принципи співвідношення судового контролю і прокурорського нагляду на досудових стадіях кримінального процесу [Текст] / А. Р. Туманянц // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2009 р. — Х. : Право, 2009. — С. 214–216.

532. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации [Текст] : учебник / отв. ред. П. А. Лупинская. — М. : Юристь, 2003. — 797 с.
533. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации [Текст] : от 18.12.2001 // Собр. законодательства Рос. Федерации. — 2001. — № 52, ч. I. — Ст. 4921.
534. Уголовно-процессуальный кодекс Киргизской Республики [Электронный ресурс] : Принят Законодат. собр. Жогорку Кенеша Кыргызской Респ. 24 мая 1999 г. — Режим доступа: <http://legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>. — Загл. с экрана.
535. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения [Электронный ресурс] от 1 сент. 1998 г. № ЗР-248 : принят Нац. Собр. Респ. Армения 1 июля 1998 г. — Режим доступа: <http://legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>. — Загл. с экрана.
536. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс] : от 16 июля 1999 г. № 295-3 : принят Палатой представителей 24 июня 1999 г. одобрен Советом Респ. 30 июня 1999 г. — Режим доступа: <http://legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>. — Загл. с экрана.
537. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс] : от 13 декабря 1997 г. № 207-1. — Режим доступа: <http://www.zakon.kz./law/pravsys/doczip/upk>. — Загл. с экрана.
538. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова [Электронный ресурс] : от 14 марта 2003 г. № 122-XV. — Режим доступа: <http://parlament.md./lawarchive/irm/march2003/ru>. — Загл. с экрана.
539. Уголовный процесс современных зарубежных государств [Текст] : учеб. пособие / К. Б. Калиновский. — Петрозаводск : Изд-во ПетрГУ, 2000. — 48 с.
540. Уголовный процесс [Текст] : учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / под ред. В. П. Божьева. — 3-е изд., испр. и доп. — М. : Спарк, 2002. — 704 с.
541. Уголовный процесс [Текст] : учебник / под ред. К. Ф. Гуценко. — М., 2004.
542. Фаргиев, И. А. Учение о потерпевшем в уголовном праве России: критерии научности и перспективы развития [Текст] / И. А. Фаргиев // Государство и право. — 2005. — № 8. — С. 25–30.

543. Федоришин, А. Способи забезпечення майнових прав потерпілого від злочину [Текст] / А. Федоришин // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. — 1999. — Вип. 34. — С. 226–229.
544. Федорчук, Н. Б. Захист прав та законних інтересів потерпілого від злочину в кримінальному судочинстві англо-американської системи права [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. Б. Федорчук. — К., 2007. — 20 с.
545. Федорчук, Н. Б. Захист прав потерпілих від злочину в англо-американській правовій системі та кримінальному судочинстві України [Текст] : монографія / Н. Б. Федорчук, В. Т. Нор. — К. : Прав. єдність, 2009. — 192 с.
546. Фецич, Г. Хто захистить права потерпілого? [Текст] / Г. Фецич // Право України. — 1996. — № 11. — С. 60–62.
547. Филлимонов, Б. А. Основы уголовного процесса Германии [Текст] / Б. А. Филлимонов. — М., 1994. — 72 с.
548. Филин, Д. В. Обвинение в уголовном процессе Украины [Текст] / Д. В. Филин, А. Ф. Штанько // Право і безпека. — 2003. — № 2/1. — С. 142–147.
549. Фінько, В. Д. Функції прокурора в судових стадіях кримінального процесу [Текст] / В. Д. Фінько // Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні : матеріали наук.-прак. конф. (м. Харків, 24–25 трав. 2005 р.). — Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2005. — С. 425–426.
550. Фликер, С. Вправе ли адвокат быть представителем потерпевшего [Текст] / С. Фликер // Соц. законность. — 1960. — № 10. — С. 64–65.
551. Фойницький, І. Я. Курс уголовного судопроизводства [Текст] / І. Я. Фойницький. — СПб., 1996. — Т. 2. — 607 с.
552. Фоменко, А. Н. Защита прокурором прав и законных интересов потерпевшего в российском уголовном судопроизводстве [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / А. Н. Фоменко. — Краснодар, 2006. — 331 с.
553. Франк, Л. В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии [Текст] / Л. В. Франк. — Душанбе : Ирфон, 1977. — 237 с.

554. Халиулин, А. Судебный контроль и прокурорский надзор за законностью расследования: границы и возможности [Текст] / А. Халиулин // Уголов. право. — 2000. — № 1. — С. 69–73.
555. Халиулин, А. Г. Роль прокурора в обеспечении прав потерпевшего в досудебном производстве [Текст] / А. Г. Халиулин // Роль прокуратуры в обеспечении прав и законных интересов жертв преступлений : материалы междунар. семинара (6–7 окт. 2003 г.). — М., 2004. — С. 25–26.
556. Хатуаева, В. В. Особенности возбуждения уголовных дел частного обвинения [Текст] / В. В. Хатуаева // Государство и право. — 2007. — № 4. — С. 40–46.
557. Ходирева, Т. В. Втілення ідей відновлювального правосуддя в кримінальному судочинстві (порівняльно-правовий аналіз) [Текст] / Т. В. Ходирева // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту. Юрид. науки. — 2006. — № 1. — С. 211–215.
558. Холоденко, В. Д. Обеспечение прав жертвы преступления на участие в уголовном преследовании [Текст] / В. Д. Холоденко // Актуальные вопросы обеспечения прав личности в уголовном судопроизводстве : межвуз. сб. науч. ст. / отв. ред. В. М. Корнуков. — Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратов. гос. акад. права», 2005. — С. 36–40.
559. Хусаинова, О. В. Правоприменительная деятельность органов государственной власти: оценка эффективности, основные направления совершенствования (теоретико-правовой аспект) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. В. Хусаинова. — М., 2009. — 24 с.
560. Цвігун, Т. С. Захист прав та законних інтересів потерпілих в кримінальному процесі України [Текст] / Т. С. Цвігун // Хмельниц. ун-т упр. та права Унів. наук. зап. — 2008. — № 4. — С. 297–299.
561. Цивільний кодекс України [Текст] : від 16. 01. 2003 // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.
562. Цивільний процесуальний кодекс України [Текст] : від 18 берез. 2004 р. // Офіц. вісн. України. — 2004. — № 16.
563. Циганюк, Ю. В. Потерпілий в кримінальному процесі країн континентальної правової системи та України: порівняльно-правове досліджен-

- ня [Текст] / Ю. В. Циганюк // Вісн. Акад. адвокатури України. — 2005. — № 3. — С. 119–125.
564. Цюпик, О. В. Щодо прав потерпілого в кримінальному процесі [Текст] / О. В. Цюпик // Юридичні читання молодих учених : зб. матеріалів всеукр. наук. конф., 23–24 квіт. — К. : НПУ ім. Драгоманова, 2004. — С. 304–306.
565. Чебуренков, А. А. Полномочия суда надзорной инстанции в российском уголовном процессе [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. А. Чебуренков. — Саранск, 2003. — 205 с.
566. Чеджемов, З. Т. Роль суда в обеспечении прав и свобод граждан на досудебном производстве по УПК РФ [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / З. Т. Чеджемов. — М., 2003. — 211 с.
567. Чекулаев, Д. Применение мер безопасности в отношении потерпевших и других участников процесса [Текст] / Д. Чекулаев // Законность. — 2005. — № 5. — С. 30–32.
568. Чекулаев, Д. П. Потерпевший: доступ к правосудию и компенсация причиненного ущерба [Текст] / Д. П. Чекулаев. — М. : Юрлитинформ, 2006. — 264 с.
569. Чельцов, М. А. Уголовный процесс [Текст] : учебник / М. А. Чельцов. — М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. — 624 с.
570. Червякова, Е. Б. Защита конституционных прав граждан средствами прокурорского надзора (проблемы общенадзорной деятельности) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Е. Б. Червякова. — Харьков, 1992. — 25 с.
571. Черкова, М. Ю. Зміна обвинувачення в кримінально-процесуальному праві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Ю. Черкова. — К., 2006. — 20 с.
572. Чорнобук, В. І. Законність та обґрунтованість процесуальних рішень судді в порядку судового контролю у досудових стадіях кримінального процесу [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. І. Чорнобук. — О., 2007. — 20 с.
573. Шаговой, В. Н. Потерпевший и жертва преступления в уголовном процессе: защита прав и их уголовно-процессуальные правонарушения

- [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Н. Шаговой. — Тюмень, 2006. — 25 с.
574. Шадрин, В. С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. С. Шадрин. — М., 1997. — 32 с.
575. Шадрин, В. С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений [Текст] / В. С. Шадрин. — М., 2000. — 232 с.
576. Шаповалова, Л. Підстави визнання особи потерпілим [Текст] / Л. Шаповалова // Право України. — 2000. — № 7. — С. 39–42.
577. Шаповалова, Л. І. Потерпілий в досудовому провадженні [Текст] / Л. І. Шаповалова. — Донецьк : ДІВС, 2003. — 160 с.
578. Шаповалова, Л. І. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності в досудових стадіях кримінального процесу [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. І. Шаповалова. — К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2001. — 18 с.
579. Шаров, Д. В. Обеспечение прав потерпевшего в досудебном производстве (по материалам практики следователей органов внутренних дел) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д. В. Шаров. — М., 2006. — 23 с.
580. Шевченко, Є. Питання удосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства, а також прокурорського нагляду за додержанням законів органами внутрішніх справ при провадженні досудового слідства по кримінальних справах щодо захисту прав потерпілих від злочинів [Текст] / Є. Шевченко, В. Соколкін // Вісн. прокуратури. — 2009. — № 2. — С. 72–80.
581. Шевченко, Є. Проблемні питання захисту прав постраждалих від злочину на стадії порушення кримінальної справи [Текст] / Є. Шевченко, В. Соколкін // Вісн. Нац. акад. прокуратури України. — 2009. — № 1. — С. 110–114.
582. Шейфер, С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования [Текст] / С. А. Шейфер. — Тольятти : Волж. ун-т им. В. Н. Татищева, 1997. — 92 с.
583. Шейфер, С. А. Участие потерпевшего и его представителя на предварительном следствии [Текст] / С. А. Шейфер, В. А. Лазарева. — Куйбышев : КГУ, 1979. — 93 с.

584. Шестакова, С. Д. Состязательность уголовного процесса [Текст] / С. Д. Шестакова. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. — 220 с.
585. Шестакова, Т. Ущемленные права потерпевшего [Текст] / Т. Шестакова // Законность. — 2003. — № 8. — С. 21–22.
586. Шило, О. Г. Доступність правосуддя: деякі кримінально-процесуальні питання [Текст] / О. Г. Шило // Питання боротьби зі злочинністю. — 2005. — Вип. 10. — С. 179–185.
587. Шпотаківська, О. В. Суспільні та особисті інтереси в кримінальному судочинстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Шпотаківська. — К., 2005. — 16 с.
588. Шумілов, А. С. Міжнародно-правове співробітництво пострадянських держав (на прикладі країн СНД) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / А. С. Шумілов. — Х., 2003. — 175 с.
589. Щодо використання процедур примирення у кримінальному провадженні та розширення альтернативи кримінальному переслідуванню [Текст] : Лист Ген. прокурора України від 01. 08. 2008 № 09/1-233вих-08-236окв // Вісн. прокуратури. — 2008. — № 8. — С. 3–8.
590. Юношев, С. В. Адвокат — представитель потерпевшего [Текст] : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Юношев. — Самара, 2000. — 19 с.
591. Юношев, С. В. Адвокат — представитель потерпевшего [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / С. В. Юношев. — Самара, 2000. — 220 с.
592. Юношев, С. В. Проблема обеспечения прав потерпевших ждет своего разрешения [Текст] / С. В. Юношев // Рос. юстиция. — 2008. — № 1. — С. 63–66.
593. Юридична енциклопедія [Текст] : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. — К. : Укр. енцикл., 1998. — Т. 5: П — С. — 2003. — 736 с.
594. Юрчишин, В. М. Проблеми державного та приватного обвинувачення в судах України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. М. Юрчишин. — К., 2004. — 194 с.
595. Юрчишин, В. М. Проблеми державного та приватного обвинувачення в судах України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. М. Юрчишин. — К., 2004. — 19 с.

596. Яблоков, В. А. Реализация судебной власти на досудебных стадиях уголовного процесса России [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. А. Яблоков. — Самара, 2001. — 209 с.
597. Ягофаров, Ф. М. Механизм реализации функции обвинения при рассмотрении дела судом первой инстанции [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ф. М. Ягофаров. — Оренбург, 2003. — 198 с.
598. Ягудин, Р. А. Механизм обеспечения защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Р. А. Ягудин. — М., 2006. — 32 с.
599. Яковлев, Н. Роль прокурора в защите прав потерпевших [Текст] / Н. Яковлев // Законность. — 2004. — № 9. — С. 27–29.
600. Яни, П. Законодательное определение потерпевшего от преступления [Текст] / П. Яни // Рос. юстиция. — 1995. — № 4. — С. 40–41.
601. Яни, П. С. Обеспечение прав потерпевшего в уголовном судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / П. С. Яни. — М., 1995. — 184 с.
602. Яценко, А. Проблемні аспекти звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням із потерпілим [Текст] / А. Яценко // Вісн. Нац. Акад. прокуратури України. — 2008. — № 1. — С. 64–70.

Наукове видання

ЛАПКІН Андрій Васильович

**РОЛЬ ПРОКУРОРА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ
ПОТЕРПЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

Монографія

Редактор *М. М. Поточняк*

Коректор *Т. Ф. Зуб*

Комп'ютерна верстка *О. І. Лагози*

Дизайн *В. М. Зеленька*

Підписано до друку 27.02.2012

Формат 60×84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. друк. арк. 15,3. Обл.-вид. арк. 13,7. Вид. № 708.

Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а

Тел./факс (057) 716-45-53

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua

E-mail для авторів: prozvodstvo@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні СПДФО Білетченко
(057) 758-35-98